

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using Xe_{La}TeX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several LaTeX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY

NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	44
तृतीयः प्रश्नः	63
चतुर्थः प्रश्नः	81
पञ्चमः प्रश्नः	114
षष्ठः प्रश्नः	152
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	169
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	177
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	183
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	189

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्

प्रथमः प्रश्नः	236
द्वितीयः प्रश्नः	253
तृतीयः प्रश्नः	273

॥तैत्तिरीय आरण्यकम्॥

॥प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशे॑म दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑
पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु॥ ॐ
शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः। स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ
स॑स्त॒नूभिः॑। व्यशे॑म दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑
पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॑तोऽमु॒तः॑॥१॥

अ॒ग्निर्वा॒युश्च॑ सू॒र्यश्च॑। स॒ह सं॑श्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑ रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒
अ॒द्भुहः॑। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सु॒ता। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः॑

स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत॥२॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपा रघम्। अपाघ्नमपं चावर्तिम्।
अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं देवसूवरीः। आदित्यानदितिं
देवीम्। योनिर्नोर्ध्वमुदीषता। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्। सर्वैरेव
विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवेनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं
कालविशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते यथा॥४॥

तां नद्योऽभि समायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते। एवं नानासमुत्थानाः। कालाः
संवत्सरश्च श्रिताः। अणुशश्च महशश्च। सर्वे समवयत्रितम्। सतैः सवैः समाविष्टः।
ऊरुः सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। सुमारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण। नाधिसत्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तदतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्येषा भवति। शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षडुद्यमा ऋषयो देवजा इति। तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रजन्ते विकृतानि रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको अस्मदीषते। यस्तित्याजं सखिविदं सखायम्।

न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति। यदी॑ शृणोत्युलकं॑ शृणोति॥८॥

न हि प्रवेदं सुकृतस्य पन्थामिति॑। ऋतुर्ऋतुना नुद्यमानः। विनंनादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च षष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य सवितुः। प्रैषकृत्प्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान्॥९॥

अमूञ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते। एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः। ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासां रुद्रगणः। ग्रीष्मेणाऽऽवर्तते सह। निजहन् पृथिवीं॑ सर्वाम्॥१०॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन॑ सः। विश्वरूपाणि वासांसि॑। आदित्यानां॑ निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददतां॑ सह। अदुःखो दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव। रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते॑ ज्वलंतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी। या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरात्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति। संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः॥११॥

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्र्गं नास्ति। ऋभूणां
तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि निबोधत। अन्नमश्रीतं मृज्मीत।
अहं वो जीवनप्रदः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। शरद्यत्रोपदृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त इव। वातवन्तो मरुद्गणाः। अमुतो जेतुमिषुमुखमिव।
सन्नद्धाः सह ददृशे ह। अपध्वस्तैर्वस्तिवर्णैरिव। विशिखासः कपर्दिनः।
अक्रुद्धस्य योत्स्यमानस्य। क्रुद्धस्यैव लोहिनी। हेमतश्चक्षुषी विद्यात्। अक्ष्णयोः
क्षिपणोरिव॥१३॥

दुर्मिक्षं देवलोकेषु। मूनूनामुदकं गृहे। एता वाचः प्रवदन्तीः। वैद्युतो यान्ति
शैशिरीः। ता अग्निः पवमना अन्वैक्षत। इह जीविकामपरिपश्यन्। तस्यैषा भवति।
इहेहवः स्वतपसः। मरुतः सूर्यत्वचः। शर्म सप्रथा आवृणो॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासांसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा विप्रहरन्ति।
अग्निजिह्वा असश्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न

पवमानः। मातृक्कच्चन् विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वग्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनुरित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य। एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्चात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं न वासांसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न हिंसातः। सतस्तदेवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शरशीर्ष्णिः। सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अ॑शुमती॑मतिष्ठत्। इयानः कृष्णो द॒शभिः स॒हस्रैः। आव॒र्तमिन्द्रः
 शच्या॒ धम॑न्तम्। उप॒स्रुहि तं नृ॑मणामथ॑द्रामि॒ति। एत॑यैवेन्द्रः सलावृ॑क्या स॒ह।
 असुरान् प॑रिवृ॒श्चति। पृथि॑व्य॒शुम॑ती। ताम॒न्वव॑स्थितः संव॒त्सरो दि॒वं च।
 नैवं विदुषाऽऽचार्या॑न्तेवा॒सिनौ। अन्यो॑न्यस्मै॑ द्रुह्या॒ताम्। यो द्रु॒ह्यति। भ्र॑श्यते
 स्व॑र्गाल्लो॒कात्। इत्यृ॑तुम॒ण्डला॒नि। सूर्य॑मण्डलान्याख्या॒यिकाः। अत ऊ॒र्ध्वं
 स॑निर्व॒चनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः प॒टरः प॒तङ्गः। स्व॑र्णरो ज्योतिषी॒मान् विभा॑सः। ते अस्मै॑ सर्वे
 दिवमा॑तप॒न्ति। ऊ॒र्जं दु॒हाना॑ अनपस्फुर॑न्त इति। कश्य॑पोऽष्ट॒मः। स महामे॑रुं
 न जहा॑ति। तस्यै॒षा भव॑ति। यत्ते॒ शिल्पं॑ कश्यप॒ रोच॑नावत्। इन्द्रि॒याव॑त्पुष्क॒लं
 चि॒त्रभा॑नु। यस्मि॒न्सूर्या॑ अर्पि॒ताः स॒प्त सा॒कम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्योतिर्लभन्ते।
 तान्त्सोमः कश्यपादधिनिर्धमति। भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवनि।

सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्त्सप्त सूर्यानि॒ति।
पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामेरुं
गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त
महामेरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह
तप्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः।
तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो
नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण
इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति
वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा

वज्रिन्त्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादतूनां नानासूर्यत्वम्।
अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवति।
चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावापृथिवी
अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

[७]

क्वेदमभ्रं निविशते। कायं संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री। क्व मासा
ऋतवः श्रिताः। अर्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्त्रुटिभिः सह। केमा आपो निविशन्ते।
यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु निविशन्ते। आपः सूर्यं समाहिताः॥२६॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्यं समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं चाऽसौ च
रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे। विष्णुना विधृते भूमी। इति
वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्ये॥२७॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दार्धर्था पृथिवीमभितो मयूखैः। किं तद्विष्णोर्बल-
माहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः। रेजती रोदसी उभे।
वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते। त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम्॥२८॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्। अवमं
मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि सम्प्रति। अमुमाहुः परं
मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्। अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते॥२९॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र
पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्माग्निं च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा
पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्वह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते
वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र

तैऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्वा रुहः॥३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥३३॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा
अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच
व्यासः पाराशर्यः। विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानभ्राट्। अङ्गारिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः।
कृशानुर्विश्वावसुः। मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥३६॥

नैनं गरौ हिनस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि तक्षन्ती। एकपदी द्विपदी
सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो
विशेषणम्। अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः स्वतपसः॥३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः
सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति। वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिविपरीताः। सप्तभिर्वा
तैरुदीरिताः। अमूल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवति। समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं

भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते। म॒ह॒र्षि॒मस्य गो॒प्तारम्। ज॒मद॑ग्नि॒मकुर्व॑त।
ज॒मद॑ग्निरा॒प्याय॑ते। छ॒न्दो॑भिश्चतु॒रुत्त॑रैः। राज्ञः सोम॑स्य तृ॒प्तासः॥३९॥

ब्रह्म॑णा वी॒र्या॑वता। शि॒वा नः प्र॒दिशो॑ दि॒शः। तच्छुं योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं
य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑ स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु
भेष॒जम्। शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। सोम॒पा (३) असोम॒पा (३) इति॑
निगद॑व्याख्या॒ताः॥४०॥

[९]

स॒हस्र॑वृ॒दि॒यं भू॑मिः। प॒रं व्यो॑म स॒हस्र॑वृत्। अ॒श्विना॑ भुज्य॒नास॒त्या। वि॒श्वस्य॑
जग॑तस्प॒ती। जा॒या भू॑मिः प॒तिव्यो॑म। मि॒थुन॑न्ता अ॒तुर्य॑थुः। पु॒त्रो बृ॒हस्प॑ती रु॒द्रः।
स॒रमा॑ इति॑ स्त्रीपु॒मम्। शु॒क्रं वा॑म॒न्यद्य॑ज॒तं वा॑म॒न्यत्। वि॒षु॒रूपे॑ अ॒ह॒नी द्यौ॑रिव
स्थः॥४१॥

विश्वा॑ हि मा॒या अव॑न्थः स्वधा॒वन्तौ। भ॒द्रा वा॑ पू॒षणा॑वि॒ह रा॒तिर॑स्तु।
वासा॑त्यौ चि॒त्रौ जग॑तो नि॒धानौ॑। द्यावा॑भूमी च॒रथः॑ स॒९ सखा॑यौ।

ताव॒श्विना॑ रा॒सभा॑श्चा॒ हव॑ मे। शु॒भ॒स्प॒ती आ॒गत॑ꣳ सूर्य॑या॒ सह। त्यु॒ग्रो॒ह
भु॒ज्युम॑श्विनोदमे॒धे। र॒यिं न कश्चि॑न्ममृ॒वां (२) अवा॑हाः। तमू॒हथु॒नो॒भिरा॑त्म॒न्वती॑भिः।
अ॒न्तरि॑क्ष॒प्रुङ्गिर॑पोदकाभिः॥४२॥

ति॒स्रः, क्षप॒स्त्रिरहा॑ति॒व्रज॑द्भिः। नास॑त्या भु॒ज्युमू॑हथुः पत॒ङ्गैः। स॒मु॒द्रस्य॑
ध॒न्वं॒न्ना॒र्द्रस्य॑ पा॒रे। त्रि॒भीरथैः॑ श॒तप॑द्भिः षड॑श्वैः। स॒वि॒तारं॑ वि॒त॒न्वन्त॑म्। अ॒नु॒ब॒ध्राति॑
शा॒म्बरः॑। आप॒पूर्ष॑म्बरश्चै॒व। स॒वि॒तारे॑प॒सोऽभ॑वत्। त्यꣳ सु॒तृप्तं॑ वि॒दित्वै॑व।
ब॒हु॒सोम॑ गि॒रं व॑शी॥४३॥

अ॒न्वेति॑ तु॒ग्रो व॑क्रिया॒न्तम्। आ॒य॒सू॒यान्थ॑सोम॑तृप्सुषु। स स॒ङ्ग्राम॑-
स्तमो॑द्योऽत्यो॒तः। वा॒चो गाः पि॑पाति॒ तत्। स तद्गो॑भिः स्तवा॑ऽत्येत्य॒न्ये।
र॒क्षसा॑नन्वि॒ताश्च॑ ये। अ॒न्वेति॑ परि॑वृ॒त्याऽस्तः॑। ए॒वमे॒तौ स्थो॑ अश्विना। ते ए॒ते द्युः
पृथि॑व्योः। अ॒ह॒र॒ह॒र्गर्भं॑ दधाथे॥४४॥

तयो॑रे॒तौ व॒थ्साव॑होरा॒त्रे। पृथि॑व्या अ॒हः। दि॒वो रा॒त्रिः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। दम्प॑ती

ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ। अ॒ग्निश्चा॑ऽऽदि॒त्यश्च॑। रा॒त्रेर्व॒थ्सः। श्वे॒त आ॑दि॒त्यः।
अ॒होऽग्निः॥ ४५॥

ता॒म्रो अ॑रु॒णः। ता अ॒वि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ व॒थ्सौ। वृ॒त्रश्च॑
वैद्यु॑तश्च॑। अ॒ग्नेर्वृ॒त्रः। वैद्यु॑त आदि॒त्यस्य॑। ता अ॒वि॑सृष्टौ। दम्प॑ती ए॒व भ॑वतः। तयो॑रे॒तौ
व॒थ्सौ॥ ४६॥

उ॒ष्मा च॑ नीहा॒रश्च॑। वृ॒त्रस्यो॒ष्मा। वैद्यु॑तस्य॑ नीहा॒रः। तौ ता॒वे॒व प्र॑ति॒पद्ये॑ते।
से॒यः रा॒त्रीं गु॒र्भिणीं॑ पु॒त्रेण॑ सं॒व॑सति। तस्या॒ वा ए॒तदु॒ल्बण॑म्। य॒द्रात्रौ॑ र॒श्मयः॑।
यथा॒ गोर्ग॒र्भिण्या॑ उ॒ल्बण॑म्। ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म्। प्र॒जयि॑ष्णुः प्र॒जया॑ च प॒शुभि॑श्च
भ॒वति॑। य ए॒वं वे॒द। ए॒तमु॒द्यन्त॑मपि॒यन्तं॑ चे॒ति। आदि॒त्यः पु॒ण्य॑स्य व॒थ्सः। अथ
प॒वि॒त्राङ्गि॑रसः॥ ४७॥

[१०]

प॒वि॒त्र॑वन्तः प॒रि॒वाज॑मा॒स॑न्ते। पि॒त॑ैषां प्र॒त्नो अ॒भि॒र॑क्षति व्र॒तम्। म॒हः
सं॒मु॒द्रं वरु॑णस्ति॒रोद॑धे। धी॒रा इ॒च्छे॒कु॒र्धरु॑णेष्वार॒भम्। प॒वि॒त्रं ते॒ वि॒त॑न्तं

ब्रह्मणस्पते॑। प्रभु॑र्गात्राणि॒ पर्येषि॑वि॒श्वतः॑। अत॑प्ततनू॒र्न तदा॑मो अ॑श्रुते। श्रु॒तास् इ॒द्वह॑न्त॒स्तत्स॑मा॒शत॑। ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः॥४८॥

ऋष॑यः स॒प्तात्रि॑श्च॒ यत्। सर्वे॑ऽत्रयो अ॑गस्त्यश्च। नक्ष॑त्रैः शङ्कु॑तोऽवसन्। अथ॑ सवि॒तुः श्या॒वाश्च॒स्याऽव॑र्तिका॒मस्य॑। अ॒मी य ऋ॒क्षा नि॒हि॑तास उ॒च्चा। नक्तं॑ दद॑श्चे॒ कुह॑चि॒द्विवे॑युः। अद॑ब्धानि॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि॑। वि॒चा॒कश॑च्च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रमेति। तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यम्। भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि॥४९॥

धि॒यो यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्। तत्स॑वि॒तुर्वृ॑णीमहे। व॒यं दे॒वस्य॑ भो॒ज॑नम्। श्रेष्ठ॑ः सर्व॒धात॑मम्। तुरं॑ भग॑स्य धीमहि। अपा॑गू॒हत॑ सवि॒ता तृ॒भीन्। सर्वा॑न्दि॒वो अ॒न्य॑सः। नक्तं॑ ता॒न्य॑भवन्द्दृ॒शे। अ॒स्थ्य॒स्त्रा सम्भ॑विष्यामः। नाम॒ नामै॒व ना॒म मै॑॥५०॥

नपु॑ंस॒कं पु॒मा॒ऽस्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः। य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑ भू॒तानि॑। अनू॑बन्ध्योऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे पु॒ंस आ॑हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वान्न॑विचै॒तद॒न्यः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता विजानात्संवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्। तमनङ्गुलिरावयत्।
अग्नीवः प्रत्यमुश्वत्। तमजिह्वा असश्वत्। ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद
सम्प्रति। न स जातु जनः श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं
गीतम्॥५२॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्वेव विद्धि तत्।
अतृष्यः स्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथू चरन्। पुत्रो निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता
यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्। सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्नीवः प्रत्यमुश्वत्॥५३॥

सोऽजिह्वो असश्वत्। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि प्रविशेत्। मिथौ
चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवंस्य व्रतम्। आतमग्ने रथं तिष्ठ। एकांश्वमेकयोजनम्।
एकचक्रमेकधुरम्। वातघ्राजिगतिं विभो। न रिष्यति न व्यथते॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युक्त्वाऽधितिष्ठति। एकया
च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च।

नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधेहि
यः पुमान्। इतः सिक्तं सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्।
य एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा त्वा
केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। यामि
मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च
महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि सहस्रयुक्।
अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो विष्वर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेः।
मेष वृषणश्चस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण। अरुणाश्वा
 इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
 ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः खादग्दतः। इतो रुद्राः
 पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्।
 रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च।
 कालावयवानामितः प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं
 करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं विद्युदिति।
 ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
 उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न

चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीमू षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि। देवां (२) उपप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा माताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूर्य्य युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा माताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अशश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो हसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

योऽसौ तपन्नृदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदंगाः। असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायास्तमेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायास्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्॥६५॥

इमे मासाश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत् मोत्सृपत्। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा

मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्सृप॑त्। अ॒यं सं॑वत्स॒रः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒
चो॒त्सर्प॑ति च॥६६॥

मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां
भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चो॒त्सर्प॑ति च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। इ॒यं रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानां॑ प्रा॒णैरप॑प्रसर्पति॒ चो॒त्सर्प॑ति
च। मा मे॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मोत्सृ॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः।
एत॑द्वो मिथुनं मा नो मिथुनं॑ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। सतां सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि।
ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां

स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा

भा॒नि। अ॒तिलो॒हि॒ता॒नां रु॒द्रा॒णां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां॑ रु॒द्रा॒णां॑
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि॥ ७०॥

अ॒व॒प॒त॒न्ता॒नां॑ रु॒द्रा॒णां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वै॒द्यु॒ता॒नां॑ रु॒द्रा॒णां॑
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। प्र॒भ्रा॒ज॒मा॒नी॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। व्य॒व॒दा॒ती॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। वा॒सु॒कि॒वै॒द्यु॒ती॒नां॑
रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। र॒ज॒ता॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा
भा॒नि। प॒रु॒षा॒णां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। श्या॒मा॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। क॒पि॒ला॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
अ॒तिलो॒हि॒ती॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ऊ॒र्ध्वा॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑
स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। अ॒व॒प॒त॒न्ती॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि।
वै॒द्यु॒ती॒नां॑ रु॒द्रा॒णी॒नां॑ स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रू॒पा॒णि वो
मि॒थु॒नं मा नो मि॒थु॒नं॑ री॒द्वम्॥ ७१॥

[१७]

अथा॒ग्ने॒रष्ट॑पु॒रुष॑स्य। अ॒ग्नेः पूर्॒व॒दि॒श्य॑स्य स्था॒ने स्व॒तेज॑सा भा॒नि। जा॒त॒वे॒द॒स

उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः

सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि
स्वलोके। एवा ह्येवा। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्।
एवा हि देवाः॥७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्चस्करद्धिया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुत। महानाग्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः॥७५॥

देवीः पर्जन्यसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत। अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णि-
मपा रघम्। अपाघ्नमपचावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताश्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत॥७६॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ
सस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः

पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।
केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो
सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका
सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्।
पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान्
भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। योऽग्रेरायतनं वेद॥७८॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्रेरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद।
योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान्
भवति। यो वायोरायतनं वेद। आयतनवान् भवति॥७९॥

आपो वै वायोरायतनम्। आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं
वेद। आयतनवान् भवति। असौ वै तपन्नपामायतनम्। आयतनवान् भवति।

योऽमुष्य॑ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑ वा अ॒मुष्य॑ तप॑त
आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑।
च॒न्द्रमा॑ वा अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑।
आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑॥८१॥

य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। नक्ष॑त्राणि वा
अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान्
भवति॑। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑॥८२॥

योऽपामा॑यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। पर्ज॑न्यो वा अ॒पामा॑यत॑नम्।
आ॒यत॑नवान् भवति॑। यः पर्ज॑न्यस्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॑। आपो॑
वै पर्ज॑न्यस्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। य ए॒वं वेद॑। योऽपामा॑यत॑नं
वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति॑। सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒पामा॑यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॑। यः

संवत्सरस्याऽऽयतनं वेद। आयतनवान् भवति। आपो वै संवत्सरस्याऽऽयतनम्।
आयतनवान् भवति। य एवं वेद। योऽप्सु नावं प्रतिष्ठितां वेद। प्रत्येव
तिष्ठति॥८४॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां रसमुदयं सन्।
सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे
वै लोका अपां रसः। तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा।
अपां पूरयित्वा गुल्फदघ्नम्॥८५॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्निहायसे। अग्निं
प्रणीयोपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीतेऽयमग्निश्चीयते।
साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ भुवनेऽप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता
अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु॥८६॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः। कमग्निं

चिनुते। स॒त्रिय॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। स॒व॒त्स॒रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। सा॒वि॒त्रम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। अ॒मु॒मा॒दि॒त्यं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते॥८७॥

ना॒चि॒के॒तम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। प्रा॒णान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। चा॒तु॒र्हो॒त्रिय॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। ब्र॒ह्मं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। वै॒श्व॒सृ॒जम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। शरी॑रं प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शुम॒ग्निं चि॒न्वा॒नः॥८८॥

इ॒माँल्लो॒कान्प्र॒त्यक्षे॑ण। क॒म॒ग्निं चि॒नुते। इ॒ममा॑रुणकेतुक॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒न इति॑। य ए॒वासौ। इ॒तश्चा॒ऽमु॒तश्चा॒ऽव्य॑तीपा॒ती। तमि॑ति। यो॑ऽग्नेर्मि॒थूया वेद॑। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। आपो॒ वा अ॒ग्नेर्मि॒थूयाः। मि॒थु॒न॒वान्भ॑वति। य ए॒वं वेद॑॥८९॥

[२२]

आपो॒ वा इ॒दमा॑स॒न्त्सल॑िलमे॒व। स प्र॒जाप॑तिरेकः पुष्कर॒पर्णे सम॑भवत्। तस्यान्त॒र्मन॑सि का॒मः सम॑वर्तत। इ॒दं सृ॑जेय॒मिति॑। तस्मा॒द्यत्पु॑रुषो॒ मन॑साऽभि॒गच्छ॑ति। तद्वा॒चा व॑दति। तत्कर्म॑णा करोति। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता।

काम॒स्तद॒ग्रे सम॑वर्त॒ताधि॑ । मन॑सो॒ रेतः॑ प्रथ॒मं यदा॑सीत् ॥१०॥

सु॒तो बन्धु॑मस॒ति निर॑विन्दन् । हृ॒दि प्र॒तीष्या॑ क॒वयो॑ मनी॒षेति॑ । उपै॒नन्त॒दुप॑नमति ।
यत्का॑मो भव॒ति । य ए॒वं वेद॑ । स तपो॑ऽतप्यत । स तप॑स्त॒त्त्वा । शरी॑रमधूनुत । तस्य॒
यन्मा॑ऽसमासीत् । ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वात॑रश॒ना ऋष॑य॒ उद॑तिष्ठन् ॥११॥

ये नखाः॑ । ते वैखान॒साः । ये वालाः॑ । ते वा॒लखि॒ल्याः । यो रसः॑ । सोऽपाम् ।
अन्त॑र॒तः कूर्म॑ भू॒तः सर्प॑न्तम् । तम॑ब्रवीत् । मम॒ वैत्व॑ङ्गाऽसा । सम॑भूत् ॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत् । पूर्व॑मे॒वाहमि॑हास॒मिति॑ । तत्पु॑रुषस्य पुरुष॒त्वम् । स स॒हस्र॑शीर्षा
पु॑रुषः । स॒हस्रा॒क्षः स॒हस्र॑पात् । भू॒त्वोद॑तिष्ठत् । तम॑ब्रवीत् । त्वं वै पूर्व॑ऽसम॑भूः ।
त्वमि॒दं पूर्वं॑ कुरु॒ष्वेति॑ । स इ॒त आ॒दायाऽऽपः॑ ॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्ता॒दुपा॑दधात् । ए॒वाह्ये॑वेति॑ । तत॑ आदि॒त्य उद॑तिष्ठत् । सा प्राची॒
दिक् । अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑ण॒त उ॒पाद॑धात् । ए॒वाह्य॑ग्र॒ इति॑ । ततो॒ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत् ।
सा दक्षि॑णा दिक् । अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॒पाद॑धात् । ए॒वा हि वा॒यो इति॑ ॥१४॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत उपादधात्।
 एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची दिक्। अथारुणः केतुर्मध्यं
 उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो देवमनुष्याः पितरः।
 गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा
 रक्षांसि पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्गो हि ते समभवन्।
 तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१६॥

आपो ह यद्धृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः स्वयम्भुम्। ततं
 इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्ध्यो वा इदं समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म
 स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
 तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥१७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। आ॒त्मना॒ऽऽत्मानं॑म॒भि संवि॑वेशेति॒। सर्व॑मे॒वेदमा॒त्वा।
सर्व॑मव॒रुद्ध्य॑। तदे॒वानु॑प्रवि॑शति। य ए॒वं वेद॑॥९८॥

[२३]

चतु॑ष्टय्य॒ आपो॑ गृ॒ह्णाति। च॒त्वारि॒ वा अ॒पां रू॒पाणि॑। मेघो॑ वि॒द्युत्।
स्त॒नयि॑तुर्वृ॒ष्टिः। तान्ये॒वाव॑रुन्धे। आ॒तप॑ति॒ वर्ष्या॑ गृ॒ह्णाति। ताः पु॒रस्ता॒दुप॑दधाति।
ए॒ता वै ब्र॑ह्मवर्च॒स्या आपः॑। मु॒ख॒त ए॒व ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑वरुन्धे। तस्मा॑न्मुख॒तो
ब्र॑ह्मवर्च॒सित॑रः॥९९॥

कू॒प्या गृ॒ह्णाति। ता दक्षि॑ण॒त उप॑दधाति। ए॒ता वै ते॑ज॒स्विनी॒रापः॑।
तेज॑ ए॒वास्य॑ दक्षि॑ण॒तो द॑धाति। तस्मा॑द्दक्षि॑णो॒र्धस्तेज॒स्वित॑रः। स्था॒वरा
गृ॒ह्णाति। ताः प॒श्चादुप॑दधाति। प्र॒ति॑ष्ठिता॒ वै स्था॑व॒राः। प॒श्चादे॒व प्र॒ति॑तिष्ठति।
वह॑न्तीर्गृ॒ह्णाति॥१००॥

ता उत्त॑र॒त उप॑दधाति। ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्ग॑तीरि॒व आ॒कूज॑तीरि॒व

धावन्तीः। ओजं एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धं ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्। तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदग्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपाः सर्वत्वाय। पुष्करपर्णः रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो वै पुष्करपर्णम्। सत्यः रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो^१ स्वर्गस्य लोकस्य
समंष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह
संश्चस्करद्धिया इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्चचितय उपदधाति।
पाङ्क्तोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते। लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै
विराट्। तस्या वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः। पुरोरजाः
पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति। अग्निहोत्रे
दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं मन्यामहे। नाना वा
एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।

न॒चि॒के॒त॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। च॒तु॒र्हो॒त्रि॒य॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। वै॒श्व॒सृ॒ज॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते॥१०८॥

उ॒पा॒नु॒वा॒क्य॑मा॒शु॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॒नु॒ते। इ॒म॒मा॒रु॒ण॒के॒तु॒क॒म॒ग्निं चि॒न्वा॒न इति॑। वृषा॒ वा अ॒ग्निः। वृषा॑णौ स॒ङ् स्फा॑लयेत्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। तस्मा॑न्नानुष॒ज्यः। सो॒त्तर॑वे॒दिषु॑ ऋ॒तुषु॑ चिन्वीत। उ॒त्तर॑वे॒द्याः ह्य॑ग्निश्ची॒यते॑। प्र॒जाका॑मश्चिन्वीत॥१०९॥

प्रा॒जा॒प॒त्यो वा ए॒षोऽग्निः॑। प्रा॒जा॒प॒त्याः प्र॒जाः। प्र॒जावा॑न् भवति। य ए॒वं वेद॑। प॒शुका॑मश्चिन्वीत। सं॒ज्ञानं॑ वा ए॒तत् प॑शूनाम्। यदापः॑। प॒शूनामे॒व सं॒ज्ञाने॑ऽग्निं चि॒नु॒ते। प॒शुमा॑न् भवति। य ए॒वं वेद॑॥११०॥

वृ॒ष्टि॑का॒मश्चि॒न्वीत॑। आपो॒ वै वृ॒ष्टिः। प॒र्जन्यो॒ वर्षु॑को भवति। य ए॒वं वेद॑। आ॒म॒या॒वी चि॒न्वीत॑। आपो॒ वै भे॑षजम्। भे॒ष॒जमे॒वास्मै॑ करोति। सर्व॒मायु॑रेति। अ॒भि॒चर॑श्चिन्वीत। वज्रो॒ वा आपः॑॥१११॥

वज्रमे॒व भ्रातृ॑व्येभ्यः प्र॒हर॑ति। स्तृ॒णु॒त ए॒नम्। तेज॑स्कामो॒ यश॑स्कामः।

ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाँऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवर्नुधे। तस्यैतद्वृतम्। वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्रीयात्। नोदकस्याघातुंकान्येनमोदकानि भवन्ति। अघातुंका आपः। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद॥११३॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व। आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुश्चस्व स्वां पुरम्॥११४॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं कल्पयन्तु। मा च

ते ख्यास्मं तीरिषत्। उत्तिष्ठत् मा स्वप्त। अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य
तृप्तासः। सूर्येण सयुजोषसः। युवां सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा॥११५॥

देवानां पूरयोध्या। तस्यां हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको ज्योतिषाऽऽवृतः।
यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनाऽऽवृतां पुरीम्। तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः
कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानां हरिणीम्। यशसां सम्प्रीवृताम्। पुरं हिरण्मयीं
ब्रह्मा॥११६॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह चामुत्र चान्वेति।
विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते। यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च
क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति। अश्रुतांसः श्रुतासश्च॥११७॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च ये विदुः। सिकता
इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः। अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः।
अपेतं वीतं वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्विरक्तु-

भिर्यक्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दा॒त्वव॒सान॑म॒स्मै। नृ॒ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृ॒ष्टा ये च॒ कृ॒ष्टजाः॑। कु॒मारी॑षु
क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॒ ये हि॒ताः। रे॒तः पी॒ता आ॒ण्डपी॒ताः। अ॒ङ्गारे॑षु च॒ ये हु॒ताः।
उ॒भया॑न् पु॒त्रपौ॒त्रका॑न्। यु॒वेऽहं॑ य॒मराज॑गान्। श॒तमि॒न्नु श॒रदः॑॥११९॥

अ॒दो य॒द्वह्म॑ वि॒ल॒बम्। पि॒तृणां॑ च॒ य॒मस्य॑ च। वरु॑ण॒स्याश्वि॑नो॒र॒ग्रेः। म॒रुतां॑ च
वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे॑ अस्तु। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ ना॒को ब्र॑ह्मि॒श्रवो॑
रा॒यो ध॑नम्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शी॒र्ष्णीं च। अ॒पे॒तो निर्ऋ॑तिः॒ ह॒थः। परि॑बाधः॒ श्वेत॑कुक्षम्।
नि॒जङ्घ॑ः॒ शब॒लोद॑रम्। स॒ तान् वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्द॒शः।
ई॒र्ष्या॒सूये॑ बु॒भुक्षाम्। म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे। रथे॑न किं॒ शुका॑व॒ता। अ॒ग्ने नाश॑य
स॒न्द॒शः॥१२१॥

[२८]

पुर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषे। स नो यवसमिच्छतु। इदं वचः
 पुर्जन्याय स्वराजे। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे।
 सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पुर्जन्यः
 पुरुषीणाम्॥१२२॥

[२९]

पुनर्मामैत्विन्द्रियम्। पुनरायुः पुनर्भगः। पुनर्ब्राह्मणमैतु मा। पुनर्द्रविणमैतु
 मा। यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कान्। यदोषधीरप्यसरद्यदापः। इदं तत्पुनराददे।
 दीर्घायुत्वाय वर्चसे। यन्मे रेतः प्रसिच्यते। यन्म आजायते पुनः। तेन माममृतं
 कुरु। तेन सुप्रजसं कुरु॥१२३॥

[३०]

अद्ध्यस्तिरोऽधाऽजायत। तव वैश्रवणः सदा। तिरोऽधेहि सपत्नान्नः। ये
 अपोऽश्रन्ति केचन। त्वाष्ट्रीं मायां वैश्रवणः। रथं सहस्रवन्धुरम्। पुरुश्चक्रं
 सहस्राश्वम्। आस्थायायाहि नो बलिम्। यस्मै भूतानि बलिमावहन्ति। धनं गावो

हस्ति॒ हिर॑ण्य॒मश्वान्॑॥१२४॥

असा॑म सु॒म॒तौ य॒ज्ञि॒य॒स्य॑। श्रि॒यं बि॒भ्र॒तोऽन्न॑मुखीं वि॒राज॑म्। सु॒दर्श॑ने च॒
क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गि॒रौ। श॒त॒द्वा॒द्वार॑गमन्ता। स॒ह्य॑र्ष्यं न॒गरं॑ तव॑। इति॒
मन्त्राः॑। क॒ल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॒ बलि॑हरे॒त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑ वि॒तु॒दये॑ कौ॒बे॒राया॑यं
ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति। अथ बलि॑हृत्वोप॑तिष्ठेत्। क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः।
ब्रा॒ह्म॒णा वय॑स्मः। नम॑स्ते अस्तु मा मां हि॑सीः। अस्मा॑त्प्रविश्यान्नम॑द्धीति। अथ
तम॑ग्निमा॑दधी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः। ति॒रोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॒ स्वः। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वे॑षां लो॒का॒ना॒माधि॑पत्ये॒ सीदे॑ति। अथ
तम॑ग्निमि॒न्धी॒त। यस्मि॑न्नेतत्कर्म प्र॑युञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भुवः
स्वाहा॑। ति॒रोऽधाः॒ स्वः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः स्वाहा॑। यस्मि॑न्नस्य काले
सर्वा॑ आ॒हुती॑र॒हुता॑ भवे॒युः॥१२७॥

अपि ब्रा॒ह्म॒ण॑मुखी॒नाः। तस्मि॑न्न॒हः काले॑ प्र॑युञ्जी॒त। परः॑ सु॒प्त॒ज॑नाद्वेपि। मास्म

प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्।
सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विधातुको भ्राता। ममान्तरहृदये श्रितः॥१२८॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवंधीत्। मयि स्वाहा।
राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे
कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय।
महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठा ५ शतधा हि।
समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः।
सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्वृतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः संमासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः।
त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनानुवाकेन।
उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

अंसञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवानः शन्तमेत्योषधीरालम्भं। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे। धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः। स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसंस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

॥ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो
वयमेष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्यंस्ते न प्राजानंस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै
यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै
यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते यजंत
एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजंत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अर्जिनं वासो
वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव
विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत्

तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तः५ ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वेगात्तानि
ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तदु ह वा एते
ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति
ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं
प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन्
ब्राह्मणो विद्वान्त्सकलं भद्रमश्रुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य
एवं वेदः॥२॥

[२]

यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा मुञ्चतर्तस्यर्तेन
मामिता देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिमा। तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः
सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वः सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं
चानृतमूदिमा। इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नो मुञ्चन्त्वेनसो

यदन्यकृतमारिम। सजातशःसादुत जामिशःसाञ्ज्यायसः शःसादुत वा
कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात् त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि॥३॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्वाः शिश्रैर्यदनृतं चकृमा वयम्।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि दुष्कृता। येन त्रितो
अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्य तमसो निर्मुमोच। येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं
ज्योतिषा ज्योतिरानशान आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना
चरामि। एतत्तदग्रे अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्तं दधामि। यन्मयि माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता यदाप इमं
मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो अग्रे त्वमग्रे अयासि॥४॥

[३]

यददीव्यनृणमहं बभूवादिथ्सन्वा सञ्जगर जनेभ्यः। अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च
संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वृक्षमुपजिघ्रमानः।
उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि

यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्थंमानो यमस्य लोके अधिरञ्जुरायं। अव
 ते हेळ उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वां यामि त्वं नो अग्रे स त्वं नो अग्रे। सङ्कुसुको
 विकुसुको निर्ऋथो यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षमनांगसो दूरादूरमचीचतम्।
 निर्यक्षमचीचते कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै
 प्रसुवामसि। दुःशः५सानुशः५साभ्यां घणेनानुघणेन च। तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै
 तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः५ शिवेन।
 त्वष्टा नो अत्र विदधातु रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥५॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति परायक्ष्मः५ सुवामि
 ते। आयुर्दा अग्रे हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु
 गव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण
 सः५ शिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न

आयूँषि पवस॒ आ सु॒वोर्ज॒मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्। अ॒ग्ने पव॑स्व
स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑ पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॒षिः पव॑मानः॒ पाञ्च॑जन्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे महा॒गय॑म्।
अ॒ग्ने जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो नुदस्व। अ॒स्मे दी॑दिहि
सु॒मना॒ अहे॑ळ॒ञ्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ उ॒द्भौ। सह॑सा जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः
स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो नुदस्व। अधि॑ नो ब्रूहि सु॒मन॒स्यमा॑नो व॒यः स्या॑म
प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒तो ज॒नो वृ॒को वा॒रो जि॒घाँस॑ति। ताँ॑स्त्वं
वृ॒त्रहं॑ जहि वस्व॒स्मभ्य॑माभ॑र। अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च नि॒ष्ठ्यः। तं
व॒यः स॒मिधं॑ कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्मसि॥७॥

यो नः॒ शपा॑दश॒पतो॒ यश्च॑ नः॒ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॒ तस्मै॑ नि॒मृक् सर्वं॑ पा॒पः
स॒मूह॑ताम्। यो नः॒ स॒पत्नो॒ यो र॒णो म॒र्तोऽभि॑दास॑ति दे॒वाः। इ॒ध्मस्ये॑व प्र॒क्षाय॑तो
मा तस्यो॒च्छे॑षि किं च॒न। यो मां॑ द्वेष्टि॑ जा॒तवे॒दो यं चा॒हं द्वेष्टि॑ यश्च॒ माम्।

सर्वाऽस्तान्ग्रे सन्दह याऽश्वाहं द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो
 द्वेषते जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वाऽस्तान्मष्मषा कुरु। सःशितं मे
 ब्रह्म सःशितं वीर्या(१)म्बलम्। सःशितं क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः।
 उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म्
 अहम्। पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः पुनराकूतं
 म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्। वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां
 दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्पाशान् प्रमुचन्
 प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशा
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि
 विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व
 लोकान्कृधि बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनुष्व।

स प्रजा॒नन्प्रति॑गृ॒णीत॑ वि॒द्वान्प्रजा॑पतिः प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑
पर॒स्तादच्छि॑न्नं तन्तु॑मनुस॒ञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वेके॒ अनु॒ सञ्च॑रन्ति॒ येषां॑ द॒त्तं पि॒त्र्यमाय॑नवत्। अ॒बन्ध्वेके॑ द॒दतः॑
प्र॒यच्छा॑द्वातुं॒ चेच्छ॑क्र॒वाँ॒सः स्व॒र्ग ए॑षाम्। आर॑भेथा॒मनु॒ सञ्च॑र॒भेथाँ॑ स॒मानं॑
पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑ पूर्तं॒ परि॑विष्टं॒ यदग्नौ॑ तस्मै॒ गोत्रा॑येह जाया॑पती
सञ्च॑र॒भेथाम्। यद॒न्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो॒ गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषदु॒रिता॑ या॒नि च॑कृ॒म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो
ज॒नित्रं॑ भ्रा॒ताऽन्तरि॑क्षम॒भिशा॑स्त ए॒नः। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॑वासि जा॒मि
मि॒त्वा मा वि॑वि॒थ्सि॒ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॒ रोगं॑
त॒न्वा(१)ँ॑ स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ प॒श्येम॑ पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्।
यद॒न्नम॑द्यन्तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति
यदे॒व किं॑ च॒ प्रति॑जग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यद॒न्नम॑न्नि बहु॒धा वि॑रूपं

वासो॒ हिरण्य॑मु॒त गाम॑जामविम्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॑ष्यागो॒ अस्ति॒ यदे॒व किं च॑
प्रतिज॑ग्राह॒मग्नि॑र्मा॒ तस्मा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु। यन्म॑या॒ मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः कदा॑चन।
सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्व॑ हि वे॒त्थं यथा॑तथम्॥१०॥

[६]

वा॒त॑र॒शना॒ ह वा ऋ॑षयः श्रम॑णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो ब॑भूवु॒स्तानृ॑षयो॒ऽर्थमा॑य॒ऽस्ते
नि॒लाय॑मचर॒ऽस्तेऽनु॑प्रविशुः कू॒श्मा॒ण्डानि॒ ता॑ऽस्तेष्वन्व॑विन्द॒ञ्छ्रद्ध॑या॒ च
तप॑सा च॒ तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्क॒था नि॒लाय॑ चर॒थेति॒ त ऋ॑षी॒नब्रुव॑न्नमो॒ वोऽस्तु॑
भग॑वन्तो॒ऽस्मिन्धा॑ग्नि॒ केन॑ वः स॒पर्या॑मेति॒ तानृ॑षयो॒ऽब्रुव॑न्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त
येना॑रे॒पसः॑ स्या॒मेति॒ त ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒नृण॑म॒हं
ब॒भूवा॑ऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॒तैराज्यं॑ जुहु॒त वैश्वान॑राय॒ प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑प॒तिष्ठ॑त
यद॑र्वा॒चीन॑मे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॒स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॒ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॑पसो॒-
ऽभ॑वन्क॒र्मादि॒ष्वेतै॑र्जु॒हया॑त्पू॒तो दे॒वलो॒कान्ध॑सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष
 भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहृत्यायास्तस्मान्मुच्यते
 यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो
 भवति संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते मासं दीक्षितो भवति यो मासः
 स संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितो
 भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश
 रात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते
 तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते
 न मासमंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य
 व्रतं यवागू राजन्यस्याऽऽमिक्षा वैश्यस्याथो सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि
 मन्येतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अ॒जान् ह॒ वै पृ॒श्नीं॑ स्त॒प॒स्य॒मानान् ब्र॒ह्म॑ स्वय॒म्भ॒व्यान् र्ष॒त्त ऋ॒षयो॑ ऽभ॒वन्त॑ दृ॒षीणा॑म्
 तां दे॒वता॑मु॒पाति॑ष्ठन्त॒ य॒ज्ञका॑मा॒स्त ए॒तं ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञम॑पश्यन्त॒माह॑रन्तेना॒यज॑न्त॒
 यदृ॒चो॑ ऽध्य॒गीष॑त् ताः प॒य॑आहु॒तयो॑ दे॒वाना॑म॒भव॑न् यद्य॒जूं॑षि घृ॒ताहु॑तयो॒
 यथ्सा॑मा॒नि सो॑माहु॒तयो॑ यदथ॑र्वाङ्गि॒रसो॑ म॒ध्वाहु॑तयो॒ यद्वा॑ह्म॒णानी॑तिहा॒सान्
 पु॒रा॒णानि॑ क॒ल्पा॒न्गाथा॑ नारा॒श॒सी॒र्मेदा॑हु॒तयो॑ दे॒वाना॑म॒भव॑न्ताभिः क्षु॒धं पा॒प्मान॑म॒
 पा॒घ्नन्न॑प॒हत॑पाप्मानो दे॒वाः स्व॒र्गं लो॒कमा॑यन् ब्रह्म॑णः सायु॑ज्य॒मृष॑यो॒ ऽगच्छ॑न्॥१३॥

[९]

पश्च॒ वा ए॒ते म॑हा॒य॒ज्ञाः स॑त॒ति प्र॑ता॒यन्ते॑ स॒तति॑ स॒न्ति॑ष्ठन्ते दे॒वय॑ज्ञः
 पि॒तृय॑ज्ञो भू॒तय॑ज्ञो म॒नुष्य॑य॒ज्ञो ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञ इति॑ यद॒ग्नौ जु॑होत्य॒पि स॑मि॒धं तद्दे॑वय॒ज्ञः
 स॒न्ति॑ष्ठते॒ यत्पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धा क॑रोत्य॒प्य॒पस्त॑त्पि॒तृय॑ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्भू॑तेभ्यो॒ बलि॑
 ह॑रति॒ तद्भू॑तय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यद्वा॑ह्म॒णेभ्यो॑ ऽन्नं ददा॑ति॒ तन्म॑नुष्यय॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒
 यथ्स्वा॑ध्या॒यम॑धी॒यीतै॑का॒मप्यृ॑चं यजुः॒ साम॑ वा॒ तद्ब्र॑ह्म॒य॒ज्ञः स॒न्ति॑ष्ठते॒ यदृ॒चो॑ ऽधी॑ते॒

पयंसुः कूल्या अस्य पितृन्ध्रस्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या
 यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधौः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान्
 पुराणानि कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्ध्रस्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयंआहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति यद्यजूंषि घृताहुतिभिर्यथ्सामानि
 सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
 कल्पान्गाथा नाराशंसीर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवांस्तर्पयति त एनं तृप्ता आयुषा
 तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श उदीच्यां प्रागुदीच्यां
 वोदितं आदित्ये दक्षिणत उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य
 सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्रिराचामति तेन ऋचः
 प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं
 पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते तेनार्थर्वाङ्गिरसो

ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथां नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां
महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां
रसो यद्दर्भाः सरंसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति
प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो
अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं
यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्ताथ सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान्
सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा छन्दांसि
प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्माऽऽह शौच आह्वेय
उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव
स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो

अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो
विष्णवे बृहते करोमि॥१६॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मणस्तस्मात्तरहि
तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता। चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति
स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो
ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति
सा दक्षिणा॥१७॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरुषं हविः स्तनयितुर्वषट्कारो
यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे
वर्षति विद्योतमाने स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायां

स्वाध्यायमधीते तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः
समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददध्वर्गं लोकं जयति
तावन्तं लोकं जयति भूयाःसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति ब्रह्मणः सायुज्यं
गच्छति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः समृद्धिर्देवतानि
य एवं विद्वान्महारात्र उपस्युदिते ब्रजः॥स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे
वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-
सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिःस्तृतीयं लोके अनृणाः
स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं
वै जातं पाप्मा जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां
यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसाः
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं योऽनूत्सृजत्यभागो

वा॒चि भ॑व॒त्यभा॑गो ना॒के तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। यस्ति॒त्याजं॑ सखि॒विद॑ꣳ सखा॑यं न
तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति। यदीꣳ शृ॒णोत्य॑ल॒कꣳ शृ॒णोति॑ न हि प्र॒वेदं
सुकृ॑तस्य॒ पन्था॑मिति॒ तस्मा॑त्स्वा॒ध्यायो॑ऽध्यै॒तव्यो॑ यं यं क्र॒तुमधी॑ते तेन॑ तेनास्येष्टं
भ॑व॒त्यग्ने॒र्वायो॑रा॒दित्य॑स्य॒ सायु॑ज्यं गच्छति॒ तदे॒षाऽभ्यु॑क्ता। ये अ॒र्वाङ्मु॑त वा॑ पुरा॒णे
वे॒दं वि॒द्वाꣳसं॑म॒भितो॑ वदन्त्या॒दित्य॑मे॒व ते परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयं॑ च
हꣳस॑मिति॒ याव॑ती॒र्वे दे॒वता॑स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑ ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेभ्यो॑
वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे नम॑स्कुर्या॒न्नाश्ली॑लं की॒र्तये॑दे॒ता ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति॥१९॥

[१५]

रिच्य॑त इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑ वा गृ॒ह्णाति॑
या॒जयि॑त्वा॒ प्रति॑गृ॒ह्य वाऽन॑श्न॒न्निः स्वा॑ध्या॒यं वे॒दमधी॑यीत॒ त्रिरा॒त्रं वा॑ सा॒वित्रीं॑
गा॒यत्री॑म॒न्वाति॑रेचयति॒ वरो॑ दक्षि॑णा॒ वरे॑णै॒व वरः॑ꣳ स्पृ॒णोत्या॑त्मा हि वरः॥२०॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दाꣳसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स येन॑ यज्ञ॒क्रतु॑ना॒ या॒जये॑त्सोऽर॑ण्यं

प॒रेत्य॑ शुचौ देशे स्वा॑ध्यायमे॒वैन॒मधी॑यन्नासी॒त तस्या॑न॒शनं॑ दीक्षा॒ स्थान॑मु॒प॒सद॑
आस॑नं॒ सुत्या॑ वाग्जु॒हूर्मनं॑ उप॒भृद्धृ॑तिर्ध्रु॒वा प्रा॒णो ह॒विः सामा॑ध्व॒र्युः स वा ए॒ष
य॒ज्ञः प्रा॒णदक्षि॑णोऽन॒न्तदक्षि॑णः समृ॑द्धतरः॥२१॥

[१७]

क॒ति॒धाव॑की॒र्णी प्रवि॑शति॒ चतु॑र्धेत्या॒हुर्ब्रह्म॑वा॒दिनो॑ म॒रुतः॑ प्रा॒णैरिन्द्रं॑ बले॒न
बृह॑स्पतिं॒ ब्रह्म॑वर्च॒सेना॒ग्निमे॒वेत॑रेण॒ सर्वे॑ण॒ तस्यै॑तां प्रायश्चित्तिं वि॒दां च॑कार
सुदे॒वः का॑श्यपो यो ब्र॒ह्मचा॑र्य॒वकि॑रे॒दमा॑वा॒स्याया॒॑ रात्र्या॑म॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑
द्विरा॒ज्यस्यो॑प॒घातं॑ जुहोति॒ कामा॑व॒कीर्णो॑ऽस्म्यव॒कीर्णो॑ऽस्मि॒ काम॑ कामा॒य
स्वाहा॑ कामाभि॒द्रुग्धो॑ऽस्म्यभि॒द्रुग्धो॑ऽस्मि॒ काम॑ कामा॒य स्वाहे॑त्य॒मृतं॑ वा
आ॒ज्यम॑मृतमे॒वाऽऽत्म॑न्धत्ते हु॒त्वा प्र॑य॒ताञ्जलिः॑ कवा॒तिर्य॑द्भुः॒ग्निम॑भि॒मन्त्र॑येत् सं
मा॑ऽऽसिञ्चन्तु म॒रुतः॑ समिन्द्रः सं बृह॑स्पतिः। सं मा॒ऽयम॑ग्निः सिञ्च॒त्वायु॑षा च
बले॒न चाऽऽयु॑ष्मन्तं करोत् मेति॒ प्रति॑ हास्मै म॒रुतः॑ प्रा॒णान्द॑धति॒ प्रतीन्द्रो॑ बलं॒ प्रति॑
बृह॑स्पतिर्ब्रह्मवर्च॒सं प्रत्य॑ग्निरि॒तर॒थ्सर्व॒॑ सर्व॑तनु॒र्भूत्वा॑ सर्व॒मायु॑रेति॒ त्रिर॑भि॒मन्त्र॑येत्

त्रिषत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
 एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि
 वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्मकोशं
 प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं
 प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा
 कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहदयः
 संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य
 प्रथमं काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शांकरः
 शिशुमारस्तः ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं जयति जयति स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते
 नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि
 ध्रुवस्य क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां भूतान्युप

पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय नमः॥२३॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम उदीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः॥२४॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्रये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः। केतो अग्निः।
विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवृक्ता। प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते
विधे नामन्। विधेम ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
आऽस्मासु नृमणान्धात्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥—————[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवृक्ता। वाचस्पते वाचो
वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः
सोमं पिबतु। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥—————[२]

अ॒ग्निर्होता॑। अ॒श्विना॑ऽध्व॒र्यू। त्वष्टा॑ऽग्नीत्। मि॒त्र उ॑पवक्ता। सोमः॑ सोम॑स्य
पुरो॒गाः। शु॒क्रः शु॒क्रस्य॑ पुरो॒गाः। श्रा॒तास्त॑ इन्द्र॒ सोमाः॑। वा॒तापे॑र्हवन्श्रुतः
स्वाहा॑॥ ३॥

अ॒ग्निर्होता॑ऽष्टौ॥

[३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वा॒तं प्रा॒णः। द्यां पृ॒ष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा। अ॒ङ्गैर्य॑ज्ञम्। पृ॒थि॒वीꣳ
शरी॑रैः। वाच॑स्पतेऽच्छि॑द्रया वा॒चा। अ॒च्छि॑द्रया जु॒ह्वा। दि॒वि दै॒वावृ॑धꣳ हो॒त्रा
मे॒रय॑स्व स्वाहा॑॥ ४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥

[४]

म॒हाह॑विर्होता॑। स॒त्यह॑विर्ध्व॒र्युः। अ॒च्यु॑तपाजा अ॒ग्नीत्। अ॒च्यु॑तमना उपवक्ता।
अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॑ष्यश्च॑ य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ। अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑
नामन्। वि॒धेम॑ ते नाम॑। वि॒धेस्त्वम॑स्माकं नाम॑। वाच॑स्पतिः सोम॑मपात्। मा
दै॒व्यस्त॑न्तुश्छेदि॒ मा म॑नुष्यः॑। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑॥ ५॥

अ॒पा॒त्रीणि॑ च॥

[५]

वा॒ग्घोता॑। दी॒क्षा प॒त्नी। वा॒तोऽध्व॒र्युः। आ॒पोऽभि॑गरः। मनो॑ ह॒विः। तप॑सि

जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्मं स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे स्वाहा॥६॥

वाग्धोता नव॥

[६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं चतुर्होता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥८॥

चन्द्रमाः षड्होता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नं सप्तहोता। स प्राणस्य प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः॥९॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्।

प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात्॥१०॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणावाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिचैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बर्हिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो दीक्षया॥११॥

त्वष्टेध्मेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन। आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वंगाकारेण। बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः पात्रैः। अहं श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया पात्रैरेकं च॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पूष्णः। वागवायोः। दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्। आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः
 प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्।
 चतस्रो दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च। त्विषिश्चा-
 पचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुप्दिशः पदं॥ ————— [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि।
 राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्रये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो
 दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो
 दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामश्च समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते।
 एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय
 गाम्। वरुणायाश्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या अश्वतरगर्दभौ। हिमवतो

हस्तिनम्। गुन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं करुणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्।
ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायाऽऽपः॥१७॥

उत्तानायङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहत्।
दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा
परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय रथम्।
तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता। कामः प्रतिग्रहीता।
कामः समुद्रमा विश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नवं च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे
मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्ददशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।

एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति। समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं भवन्ति। चतुर्होतारो यत्र सम्पदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं सवितारं बृहस्पतिम्। चतुर्होतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि विकुर्वन्तं विपश्चिम्॥२१॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितं गुहासु। अमृतेन क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुर्होतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। शतं नियुतः परिवेद विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदं वृणाति। इन्द्रस्याऽऽत्मा निहितः पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः प्रजानाम्॥२२॥

इन्द्र॑ः राजा॑नः सवि॒तार॑मे॒तम्। वा॒योरा॒त्मानं॑ क॒वयो॒ निचि॑क्युः। र॒श्मिः॑
 र॑श्मी॒नां मध्ये॒ तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॒ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑।
 अ॒नि॒र्भि॒ण्णः सन्न॑थ॒ लोकान्॑ वि॒चष्टे॑। यस्या॑ऽऽण्डको॒शः शुष्म॑मा॒हुः प्रा॒णमु॒ल्बम्।
 तेन॑ क्लृ॒प्तोऽमृ॑ते॒नाह॑मस्मि। सु॒वर्णं॒ कोशः॑ रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानी॑
 वि॒राज॑म्॥ २३॥

अ॒मृ॒तस्य॑ पूर्णा॒न्तामु॑ क॒लां वि॑चक्षते। पादः॑ षड्भो॑तुर्न किला॑विवि॒थ्से। येन॑र्तवः
 पञ्च॒धोत॑ क्लृ॒प्ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्धा मन॑सो॒त क्लृ॒प्ताः। तः॑ षड्भो॑तारमृ॒तुभिः॒ कल्प॑मानम्।
 ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॒ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्र॑विष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि
 मन॑सा॒ चर॑न्तम्। स॒हैव स॑न्तं न वि॒जान॑न्ति दे॒वाः। इन्द्र॑स्या॒ऽऽत्मानः॑ शत॒धा
 चर॑न्तम्॥ २४॥

इन्द्रो॑ राजा॒ जग॑तो॒ य ई॒शे॑। स॒प्तहो॑ता सप्त॒धा वि॑क्लृ॒प्तः। परे॑ण तन्तुं
 परि॑षि॒च्यमा॑नम्। अ॒न्तरा॑दि॒त्ये मन॑सा॒ चर॑न्तम्। दे॒वानां॑ हृद॒यं ब्र॑ह्म॒ान्व॑विन्दत्।

ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः श्रोतन्तः सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्सप्त पेरवः।
मेहन्ति बहुलाः श्रियम्। बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥२५॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते। बह्वश्वामिन्द्र
गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्। मह्यमिन्द्रो नियच्छतु। शतः शता अस्य
युक्ता हरीणाम्। अर्वाङा यातु वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाः श्रियम्।
रश्मिरिन्द्रः सविता मे नियच्छतु॥२६॥

घृतं तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पटरी सुपूर्णः।
दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरं ददातु। पञ्चारं चक्रं परिवर्तते
पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये। अजस्रं ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः
कामवरं ददातु। सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम्॥२७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा विश्वा भुवनानि
तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च

जा॒तम्। तद॒स्मै दे॒वा अ॒भि सन्न॑मन्तु। श्वे॒तः र॒श्मिं बो॑भुज्यमा॒नम्। अ॒पां ने॒तारं॒
भुव॑नस्य गो॒पाम्। इन्द्रं॑ निचि॑क्युः पर॒मे व्यो॑मन्॥२८॥

रोहि॑णीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। क्षर॑न्तीः पिङ्ग॒ला एक॑रूपाः। श॒तः स॒हस्रा॑णि
प्र॒युता॑नि॒ नाव्या॑नाम्। अ॒यं यः श्वे॒तो र॒श्मिः। परि॒ सर्व॑मि॒दं जग॑त्। प्र॒जां
प॒शून्धना॑नि। अ॒स्माकं॑ ददा॒तु। श्वे॒तो र॒श्मिः परि॒ सर्वं॑ ब॒भूव। सुव॑न्म॒ह्यं प॒शून्
वि॒श्वरू॑पान्। प॒तङ्ग॑म॒क्तम॑सुरस्य मा॒यया॑॥२९॥

हृ॒दा प॑श्यन्ति॒ मन॑सा मनी॒षिणः॑। स॒मुद्रे॑ अ॒न्तः क॒वयो॑ विच॑क्षते। मरी॑चीनां
प॒दमि॑च्छन्ति वे॒धसः॑। प॒तङ्गो॑ वाचं॒ मन॑सा बिभ॑र्ति। तां ग॑न्ध॒र्वोऽव॑द॒द्भर्मे॑ अ॒न्तः।
तां द्योत॑मानाः॒ स्व॒र्यं मनी॑षाम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑
वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः। अ॒ग्निस्ता॑ः अ॒ग्रे प्र॑मु॒मोक्तु॑ दे॒वः॥३०॥

प्र॒जाप॑तिः प्र॒जया॑ संवि॒दानः॑। वी॒तः स्तु॑केस्तुके। यु॒वम॒स्मासु॑ निय॑च्छतम्। प्र
प्र॑ य॒ज्ञप॑ति॒न्तिर। ये ग्रा॒म्याः प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पाः। वि॒रूपाः॑ सन्तो॑ बहु॒धैक॑रूपाः।

तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्ता अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडाये सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधामां विराजं चरन्तं गोमतीं मे निर्यच्छुत्वेकंचक्रं व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥—[११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदः सर्वम्। यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रैनातिरोहति। एतावानस्य महिमा। अतो ज्यायाश्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्क्रामत्। साशनाशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा॑। दे॒वा य॒ज्ञम॑तन्वत। व॒स॒न्तो अ॑स्यासी॒दाज्य॑म्। ग्री॒ष्म इ॒ध्मः
श॒रद्ध॒विः। स॒प्तास्या॑सन्परि॒धयः॑। त्रिः स॒प्त स॒मिधः॑ कृ॒ताः। दे॒वा यद्य॑ज्ञं त॒न्वा॒नाः।
अब॑ध्नन्पुरुषं प॒शुम्। तं य॒ज्ञं ब॒र॒हिषि॑ प्रौक्षन्। पुरुषं जा॒तम॑ग्रतः॥ ३४॥

तेन॑ दे॒वा अ॑यंजन्त। सा॒ध्या ऋष॑यश्च॒ ये। तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः।
सम्भृ॑तं पृषदाज्यम्। प॒शूँस्ता॑ँश्च॒क्रे वा॒य॒व्यान्। आ॒र॒ण्यान्ग्रा॒म्याश्च॒ ये।
तस्मा॑द्य॒ज्ञात्सर्व॑हुतः। ऋचः॒ सामा॑नि जज्ञिरे। छ॒न्दाँसि॑ जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्।
यजु॑स्तस्मा॑दजायत॥ ३५॥

तस्मा॑दश्वा॑ अजायन्त। ये के चो॑भ॒याद॑तः। गावो॑ ह जज्ञिरे॒ तस्मा॑त्। तस्मा॑ज्जा॒ता
अ॑जा॒वयः॑। यत्पुरुषं व्य॑दधुः। क॒ति॒धा व्य॑कल्पयन्। मुखं किम॑स्य॒ कौ बा॒हू। का॒वूरू
पादा॑वुच्येते। ब्रा॒ह्म॒णोऽस्य॒ मुख॑मासीत्। बा॒हू रा॑ज॒न्यः कृ॒तः॥ ३६॥

ऊ॒रू तद॑स्य॒ यद्वैश्यः॑। प॒द्भ्याँ शू॒द्रो अ॑जायत। च॒न्द्रमा॒ मन॑सो जा॒तः। चक्षोः॑
सूर्यो॑ अजायत। मुखा॑दिन्द्रश्चा॒ग्निश्च॑। प्रा॒णाद्वा॒युर॑जायत। नाभ्या॑ आसीद॒न्तरि॑क्षम्।

शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पृथ्वां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकां अकल्पयन्॥ ३७ ॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजुहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वं साध्याः सन्ति देवाः॥ ३८ ॥

पुरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नामं द्वे च (ज्यायानधि पुरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥) [१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो बहुधा विजायते॥ ३९ ॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। यो देवेभ्य

आत॑पति। यो दे॒वानां॑ पु॒रोहि॑तः। पूर्॒वो यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒तः। नमो॑ रु॒चाय॒ ब्राह्म॑ये।
 रुचं॑ ब्रा॒ह्म ज॒नय॑न्तः। दे॒वा अ॒ग्रे तद॑ब्रुवन्। यस्त्वै॒वं ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्यात्। तस्य॑ दे॒वा
 अस॒न्वशे॑। ह्रीश्च॑ ते ल॒क्ष्मीश्च॒ पत्न्यौ॑। अ॒होरा॒त्रे पा॒र्श्वे। नक्ष॑त्राणि रू॒पम्। अ॒श्विनौ
 व्यात्त॑म्। इ॒ष्टं म॑निषाण। अ॒मुं म॑निषाण। सर्वं म॑निषाण॥४०॥

जायते वशं सप्त च॥

[१३]

भ॒र्ता स॒न्ध्रिय॑माणो बिभ॑र्ति। ए॒को दे॒वो ब॑हु॒धा नि॒विष्टः॑। य॒दा भा॒रं त॒न्द्रय॑ते
 स भ॑र्तुम्। नि॒धाय॑ भा॒रं पुन॑रस्त॑मेति। तमे॒व मृ॒त्युम॒मृतं॑ तमा॑हुः। तं भ॒र्तारं॑ तमु॒
 गो॒प्तार॑माहुः। स भृ॒तो भ्रि॒यमा॑णो बिभ॑र्ति। य ए॒नं वेद॑ स॒त्येन॑ भ॑र्तुम्। स॒द्यो जा॒तमु॒त
 ज॑हात्ये॒षः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्ये॒कम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॒कम॑हर्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः सद॑मे॒व प्रा॑र्थः। यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आब॒भूव॑।
 स॒न्धां च॒ या॑ स॒न्दधे॒ ब्रह्म॑णै॒षः। रम॑ते तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑याने। नैनं॑ ज॑हात्यहः
 सु पू॒र्व्येषु॑। त्वामा॑पो अनु सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒त्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्नि॑

हव्यवाह॑ꣳ समि॑न्त्से। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॒ सोमः॑। तव॑ दे॒वा हव॑माय॑न्ति॒ सर्वे॑। त्वमेको॑ऽसि
ब॒हून्नु॒प्रवि॑ष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि। नमो॑ वामस्तु शृणु॑तꣳ हव॑ मे।
प्राणा॑पानावजि॒रꣳ स॒श्वर॑न्तौ। ह्वया॑मि वां ब्रह्म॑णा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि॑ तं ज॒हितं
यु॒वाना॑। प्राणा॑पानौ संविदा॒नौ ज॒हितम्। अ॒मुष्या॑सु॒नामा सङ्ग॑साथाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्रह्म॑णा संविदा॒नौ। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ ह॑नामि। असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त
आब॑भूव। यं यं ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य। यदा॑ भा॒रं तन्द्रय॑ते स भर्तु॑म्।
प॒रास्य॑ भा॒रं पुन॑रस्तमेति। तद्वै त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॒र्गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑
करि॒ष्यमा॑णः। यद्वे॒वान्प्रा॑णयो॒ नव॑॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां नव॑॥ [१४]

हरि॑ꣳ हर॑न्तमनु॑यन्ति दे॒वाः। विश्व॑स्येशा॑नं वृष॒भं म॑ती॒नाम्। ब्रह्म॑
सरू॒पम॑नु॒मेद॑मागा॑त्। अय॑नं मा वि॒व॒धीर्वि॒क्रम॑स्व। मा छि॑दो मृ॒त्यो मा
व॒धीः। मा मे॒ बलं॑ वि॒वृ॒हो मा प्रमो॑षीः। प्र॒जां मा मे॑ रीरिष॒ आयु॑रुग्र। नृचक्ष॑सं

त्वा ह॒विषां॑ वि॒धेम। स॒द्यश्च॑क॒मा॒नाय॑। प्र॒वे॒पा॒नाय॑ मृ॒त्यवै॑॥४५॥

प्रा॒स्मा आ॒शा अशृ॑ण्वन्। का॒मै॒ना॒ज॒न॒य॒न्पुनः॑। का॒मै॒न मे॒ काम॒ आगा॑त्।
हृ॒द॒या॒द्धृ॒द॒यं मृ॒त्योः। यद॒मी॒षा॒म॒दः प्रि॒यम्। तदै॒तू॒प॒मा॒भि। परं॑ मृ॒त्यो अनु॑ परै॒हि
प॒न्था॑म्। यस्ते॒ स्व इ॒त॒रो दे॒व॒या॒ना॑त्। चक्षु॑ष्म॒ते शृ॑ण्व॒ते ते॑ ब्रवी॒मि। मा नः॑ प्र॒जा
री॒रि॒षो मो॒त वी॒रान्। प्र पू॒र्व्यं मन॑सा॒ वन्द॑मानः। ना॒ध॒मा॒नो वृष॑भं च॒र्षणी॑नाम्।
यः प्र॒जा॒ना॒मे॒क॒रा॒ण्मा॒नु॒षी॒णाम्। मृ॒त्युं य॒जे प्र॒थ॒म॒जा॒मृ॒तस्य॑॥४६॥

मृत्यवै वीराश्च॒त्वारि॑ च॥

[१५]

त॒र॒णिर्वि॒श्वद॑र॒शतो॑ ज्योति॒ष्कृ॒द॒सि सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि रोच॒नम्।
उ॒प॒या॒म॒गृ॒हीतो॑ऽसि॒ सूर्या॑य॒ त्वा भ्राज॑स्व॒त ए॒ष ते॒ योनिः॑ सूर्या॑य॒ त्वा
भ्राज॑स्व॒ते॥४७॥

[१६]

आ प्या॑यस्व मदि॒न्त॒म सोम॒ विश्वा॑भि॒रू॒तिभिः॑। भवा॑ नः स॒प्र॒थ॒स्त॒मः॥४८॥

[१७]

ई॒यु॒ष्टे ये पूर्व॑तराम॒पश्यन् व्यु॑च्छन्ती॒मुष॑सं॒ मर्त्या॑सः। अ॒स्माभि॑रू॒ नु
प्र॒ति॒चक्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑ प॒श्यान्॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सा॒दयामि॑ ज्योति॑ष्कृतं त्वा सा॒दयामि॑ ज्योति॑र्विदं त्वा
सा॒दयामि॑ भास्व॑तीं त्वा सा॒दयामि॑ ज्वल॑न्तीं त्वा सा॒दयामि॑ मल्म॒लाभ॑वन्तीं त्वा
सा॒दयामि॑ दी॒प्यमा॑नां त्वा सा॒दयामि॑ रोच॑मानां त्वा सा॒दयाम्य॑ज॒स्रां त्वा सा॒दयामि॑
बृ॒ह॒ज्योति॑षं त्वा सा॒दयामि॑ बो॒धय॑न्तीं त्वा सा॒दयामि॑ जाग्र॑तीं त्वा सा॒दयामि॑॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑ सं॒या॒साय॑ स्वाहा॑द्या॒साय॑
स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॑त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चित्॑त् सं॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शु॒पति॑ऽ स्थूल॑हृद॒येना॒ग्नि॑

हृदयेन रुद्रं लोहितेन शर्वं मतस्त्राभ्यां महादेवमन्तः पार्श्वेनौषिष्ठहनः
शिङ्गीनिकोश्याभ्याम्॥५२॥

[२१]

तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः स्वस्तिरस्तु नः।
स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। ॐ
शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॒ नमो॒ वा॒चे नमो॑
वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॒कृद्भ्यो॒ मन्त्र॑पतिभ्यो॒ मा मामृष॑यो मन्त्र॒कृतो॑ मन्त्र॒पत॑यः
परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॒कृतो॑ मन्त्र॒पती॒न्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास५ शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॒ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्। शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒
शर्म॑ ब्रह्म॒प्रजा॑पती। भूतं वदि॑ष्ये भुव॑नं वदि॑ष्ये तेजो॑ वदि॑ष्ये यशो॑ वदि॑ष्ये तपो॑
वदि॑ष्ये ब्रह्म॑ वदि॑ष्ये सत्यं वदि॑ष्ये तस्मा॑ अ॒हमिद॑मु॒पस्तर॑णमु॒पस्तृ॑ण उप॒स्तर॑णं मे
प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादु॒पस्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासु॑ प्राणा॑पानौ मृत्यो॑र्मा पातु॑
प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टुं मधु॑ मनिष्ये॒ मधु॑ जनिष्ये॒ मधु॑ वक्ष्यामि॒ मधु॑ वदि॑ष्यामि
मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॒ वाच॑मुद्यास५ शुश्रू॑षण्यां मनु॒ष्येभ्य॑स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑
पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

नमो वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै वा॒चे नमो॒ नमो॒ वा॒चे नमो॑

वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधुं मनिष्ये मधुं जनिष्ये मधुं वक्ष्यामि मधुं वदिष्यामि
 मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अंवन्तु शोभायै
 पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि होत्रा दधे
 वयुनाविदेक इत्। मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभ्रिरसि नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः।

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

दे॒व॒य॒न्त॑स्त्वे॒महे॑ । उ॒प॒ प्र॒य॑न्तु म॒रुतः॑ सु॒दान॑वः । इन्द्रं प्रा॒शूर्भ॑वा स॒चा । प्रै॒तु
ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ । प्र दे॒व्यै॑तु सू॒नृता॑ । अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒सम् । दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु
नः । दे॒वी द्या॑वापृथि॒वी अ॒नु मे म॑सा॒थाम् । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥३॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इ॒य॒त्य॒ग्र आ॑सीः । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑
शि॒रः॑ । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । दे॒वीर्व॑म्री॒रस्य॑ भू॒तस्य॑ प्रथ॒मजा॑ ऋ॒ताव॑रीः ।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥४॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । इन्द्र॑स्यौजो॑ऽसि । ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑
शि॒रः॑ । म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । अ॒ग्नि॒जा अ॑सि प्र॒जाप॑ते॒ रेतः॑ ।
ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य । म॒खस्य॑ शि॒रः॑ ॥५॥

म॒खाय॑ त्वा । म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्णे । आयु॑र्धेहि प्रा॒णं धे॑हि । अ॒पा॒नं धे॑हि व्या॒नं
धे॑हि । चक्षु॑र्धेहि श्रो॒त्रं धे॑हि । मनो॑ धेहि वाचं धेहि । आ॒त्मानं धे॑हि प्र॒तिष्ठां धे॑हि ।

मां धेहि मयि धेहि। मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा करोमि।
जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन
छन्दसा। सूर्यस्य हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पुते शिरं ऋतावरीरुद्धासंमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरांऽसि नवं च॥_____ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु। मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण
धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना
दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्रं चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै
त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः
पृथिव्याम्। आशा दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे त्वा। साधवे त्वा।

सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमांमुष्यायुणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि।
 गायत्रेण त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृण्वि। जागतेन त्वा
 छन्दसाऽऽच्छृण्वि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि
 वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देवं पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भवं वाख्यद्॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय।
 प्रतिप्रस्थातर्विहर। प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
 विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभौ वहन्तु
 सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
 प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे
 त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा।

मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै॒ स्वाहा॑। दक्षा॑य॒ स्वाहा॒ क्रत॑वे॒ स्वाहा॑। ओज॑से॒ स्वाहा॒
बला॑य॒ स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॑वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि॒ ज्योति॑रसि॒ तपो॑ऽसि।
स॒ःसी॑दस्व म॒हाः अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः। वि॒धूम॑मंग्रे अरु॒षं मि॑येध्य। सृ॒ज
प्र॑शस्तदर्श॒तम्। अ॒ञ्जन्ति॒ यं प्र॑थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः।
पि॒तुर्न पु॒त्र उ॑प॑सि॒ प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॑न्नसादीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती दक्षि॒णतः॑।
इन्द्र॑स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्। दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं
मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्तर॒तः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृति॑रु॒परि॑ष्ठात्। बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये।
ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑ मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः।
मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि भू॒रिपु॑त्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सूप॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां हि॑सीः। तपो॒ष्वग्ने॑ अन्त॑रा॒ अ॒मित्रान्॑।
तपा॒शः॑ संमर॒रुषः॑ पर॑स्य। तपा॑वसो चिकित्ता॒नो अ॒चित्तान्॑। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑
अयासः॑। चितः॑ स्थ परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा
अ॑सि। प्र॒ति॒मा अ॑सि॥१६॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धिर॑सि। दि॒वं
तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यदतो॑ न ऊ॒नम्। आप्या॑यय हरि॒वो वर्ध॑मानः। य॒दा
स्तो॒तृभ्यो॑ महि॑ गो॒त्रा रु॒जासि॑। भूयि॑ष्ठभाजो॒ अध॑ ते स्याम। शु॒क्रं ते॑ अ॒न्यद्य॑ज॒तं
ते॑ अ॒न्यत्॥१७॥

विषु॑रूपे अह॑नी॒ द्यौरि॑वासि। विश्वा॒ हि मा॒या अवा॑सि स्वधावः। भ॒द्रा ते॑ पूषन्नि॒ह
रा॒तिर॑स्तु। अर्ह॑न्विभ॒र्षि साय॑कानि॒ धन्वा॑। अर्ह॑ निष्कं य॑ज॒तं विश्व॑रूपम्। अर्ह॑
नि॒दन्द॑यसे विश्व॒मभु॑वम्। न वा ओ॒जीयो॑ रुद्र॒ त्वद॑स्ति। गा॒य॒त्रम॑सि। त्रैष्टु॑भमसि।
जाग॑तमसि। मधु॒ मधु॒ मधु॑॥१८॥

दश॑ प्राची॒र्दश॑ भा॒सि दक्षि॑णा। दश॑ प्र॒तीची॒र्दश॑ भा॒स्युदी॑चीः। दशो॒र्ध्वा भा॑सि
 सुम॒न॒स्यमा॑नः। स नो॒ रुचं॑ धे॒ह्यह॑णीयमानः। अ॒ग्नि॒ष्ट्वा वसु॑भिः पुरस्ता॑द्रोचयतु
 गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। इन्द्र॑स्त्वा रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रो॑चयतु त्रैष्टु॑भेन
 छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय। वरु॑णस्त्वादित्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सा।
 स मा॑ रुचि॒तो रो॑चय॥१९॥

द्युता॒नस्त्वा॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तरतो रो॑चय॒त्वाऽनु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
 रो॑चय। बृह॒स्पति॑स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
 रो॑चय। रो॒चि॒तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चि॒षी॒याहं म॑नुष्येषु। सम्रा॑द्धर्म रुचि॒तस्त्वं
 दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्य॑सि। रुचि॒तोऽहं म॑नुष्येष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी
 ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॒यासम्। रुग॑सि। रुचं॑ मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॑ रुक्। दश॑ पुरस्ता॑द्रोचसे। दश॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒त्यङ्गुः। दशो॒दङ्गुः। दशो॒र्ध्वो
 भा॑सि सुम॒न॒स्यमा॑नः। स नः॑ सम्रा॒डिष॒मूर्जं॑ धेहि। वा॒जी वा॒जिने॑ पवस्व। रो॒चि॒तो

घ॒र्मो रु॒ची॒य॥२१॥

रोच॑य धे॒हि न॑वं च॥

[६]

अ॒प॑श्यं गो॒पा॒म॒नि॒प॒द्य॒मा॒नम् । आ च॒ परा॑ च पृ॒थि॒भि॒श्च॒र॑न्तम् । स स॒ध्री॒चीः
स वि॒षू॒ची॒र्व॒सा॒नः । आ व॑रीव॒र्ति॒ भुव॑नेष्व॒न्तः । अत्र॑ प्रा॒वीः । मधु॑ मा॒र्ध्वी॑भ्यां मधु॑
मा॒धू॒ची॒भ्याम् । अ॒नु वां दे॒ववी॑तये । स॒म॒ग्नि॒र॒ग्नि॒ना ग॑त । सं दे॒वेन॑ स॒वि॒त्रा । स॒
सू॒र्ये॒ण रो॑चते॥२२॥

स्वा॒हा स॒म॒ग्नि॒स्त॒प॑सा ग॒त । सं दे॒वेन॑ स॒वि॒त्रा । स॒
सू॒र्ये॒णारो॑चिष्ट । ध॒र्ता दि॒वो
वि॒भा॑सि॒ रज॑सः । पृ॒थि॒व्या ध॒र्ता । उ॒रोर॑न्त॒रि॒क्ष॒स्य ध॒र्ता । ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म् ।
अ॒म॑र्त्य॒स्त॒पो॒जाः । हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा । दि॒वे त्वा॒ सू॒र्या॒य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मम॑ध्व॒रं कृ॑धि । दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॑च्छ । वि॒श्व॑सां भु॒वां प॑ते । वि॒श्व॑स्य
भु॒व॒न॒स्प॑ते । वि॒श्व॑स्य म॒न॒स॒स्प॑ते । वि॒श्व॑स्य व॒च॒स॒स्प॑ते । वि॒श्व॑स्य त॒प॒स॒स्प॑ते ।
वि॒श्व॑स्य ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॑ते । दे॒व॒श्रू॒स्त्वं दे॑व घ॒र्म दे॒वान्पा॑हि । त॒पो॒जां वा॒च॒म॒स्मे नि॒य॑च्छ
दे॒वा॒यु॒वम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः कवीनाम्। सं
 देवो देवेनं सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा
 असि। पिता नोऽसि पिता नो बोध। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
 द्रविणोदाः॥ २५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। त्वमग्ने
 गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्। शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य२हंसः।
 समेद्धार२ शत२ हिमाः। तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
 ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विंदेय तव सन्दृशि। माऽह२ रायस्पोषेण
 वि योषम्॥ २६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥ _____ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे।
 अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि।
 असावेहि॥ २७॥

अदित्या उ॒ष्णी॑षम॒सि। वा॒युर॑स्यै॒डः। पू॒षा त्वो॒पाव॑सृजतु। अ॒श्विभ्यां॑ प्रदा॑पय।
यस्ते॒ स्तनः॑ शश॒यो यो म॑यो॒भूः। येन॒ विश्वा॒ पुष्य॑सि वा॒र्याणि॑। यो र॑त्न॒धा व॑सुविद्यः।
सुद॒त्रः। सर॑स्वति॒ तमि॒ह धा॑त॒वेकः। उ॒स्रं घ॒र्मं शि॑ष। उ॒स्रं घ॒र्मं पा॑हि॥ २८॥

घ॒र्माय॑ शि॑ष। बृह॒स्पति॑स्त्वोप॑सीदतु। दान॑वः स्थ॒ पे॒रवः॑। वि॒ष्वग्वृ॑तो लोहि॑तेन।
अ॒श्विभ्यां॑ पि॒न्वस्व। सर॑स्वत्यै पि॒न्वस्व। पू॒ष्णे पि॑न्वस्व। बृह॒स्पत॑ये पि॒न्वस्व।
इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व। इन्द्रा॑य पि॒न्वस्व॥ २९॥

गा॒य॒त्रो॑ऽसि। त्रैष्टु॑भोऽसि। जाग॑तम॒सि। स॒होर्जो॑ भा॒गेनो॑प॒मेहि॑। इन्द्रा॑श्विना॒
मधु॑नः सा॒र॒घस्य॑। घ॒र्मं पा॑त वसवो॒ यज॑ता॒ वद॑। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑
वृष्टि॑वन॒ये जु॒होमि॑। मधु॑ ह॒विर॑सि। सूर्य॑स्य॒ तप॑स्तप। द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ त्वा॒
परि॑गृह्णामि॥ ३०॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामि। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तॄणा॑मनु॒मतो॑ भर्तुं॑ शके॒यम्।
तेजो॑ऽसि। तेजो॑ऽनु प्रेहि॑। दि॒वि॒स्पृङ्गा मा॑ हि॑सीः। अ॒न्तरि॑क्ष॒स्पृङ्गा मा॑ हि॑सीः।

पृथिविस्पृङ्गा मां हिंसीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां पाहि॥३१॥

एहिं पाहि पितृस्व गृह्णामि नवं च॥

[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा। दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहा। शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा। अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा। सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहा। वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा॥३२॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा। सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहा। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा। विश्वा आशा दक्षिणसत्। विश्वा देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य। मधोः पिबतमश्विना। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय। शं यजुर्भिः। अश्विना घर्म पातं हार्दिवानम्॥३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां द्यावापृथिवी मंसाताम्। स्वाहेन्द्राय। स्वाहेन्द्रावट्। घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम्। अहर्दिवाभिरूतिभिः। अनु वां

द्यावा॑पृथि॒वी अ॑म॒साता॑म्। तं प्रा॒व्यं यथा॑ वट्। नमो॑ दि॒वे। नमः॑ पृथि॒व्यै॥३४॥

दि॒वि धा॑ इ॒मं य॒ज्ञम्। य॒ज्ञमि॒मं दि॒वि धाः॑। दि॒वं गच्छ॑। अ॒न्तरि॑क्षं गच्छ॑।
पृथि॒वीं गच्छ॑। प॒ञ्च प्र॒दिशो॑ गच्छ॑। दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑। पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑॥३५॥

आदित्यव॑न्ते स्वाहा॑ ह॒र्दिवा॑नं पृथि॒व्या अ॒ष्टौ च॑॥ [९]

इ॒षे पी॑पिहि। ऊ॒र्जे पी॑पिहि। ब्र॒ह्मणे॑ पीपिहि। क्ष॒त्राय॑ पीपिहि। अ॒द्भ्यः पी॑पिहि।
ओष॑धी॒भ्यः पी॑पिहि। वन॒स्पति॑भ्यः पीपिहि। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ पीपिहि। सु॒भूताय॑
पीपिहि। ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ पीपिहि॥३६॥

यज॑मानाय पीपिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्या॑य पीपिहि। त्वि॒ष्यै त्वा॑। द्यु॒म्राय॑ त्वा।
इ॒न्द्रि॒याय॑ त्वा॒ भूत्यै॑ त्वा। धर्मा॑ऽसि सु॒धर्मा मे॑ न्य॒स्मे। ब्र॒ह्माणि॑ धारय। क्ष॒त्राणि॑
धारय। वि॒शं धार॑य। ने॒त्वा वा॑तः स्कु॒न्दया॑त्॥३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ स॒ह नि॑रर्थं गच्छ॑। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं
द्वि॒ष्मः। पू॒ष्णे श॑र॒से स्वाहा॑। ग्रा॒व॒भ्यः स्वाहा॑। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ः

स्वाहा॥ पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा॥ रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा॥ अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समित्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा॥ भूः स्वाहा॥ हुतः हविः। मधुं हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्यामं ते देवघर्म। मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः। अशीमहि त्वा मा मां हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पोषिहि स्कन्दयाद्रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥ [१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गांयत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे। या हविर्धाने। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये। या सदसि। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः। अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः। क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो अप हरः। अन्यद्वतस्य सश्विम।

घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्। तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्।
आ चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पृद्वद्धविधानम्। अग्निरध्यक्षाः।
रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन।
सं रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृषा हरिः। महान्मित्रो
न दर्शतः। सं सूर्येण रोचते। चिदसि समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा।
हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्स्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसुं सोम गन्धर्वम्। आपो ददृशुषीः।
तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण आसाम्। परि सूर्यस्य परिधीं
रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा
घा सत्यमुत यन्न विद्म॥४८॥

धियो॑ हिन्वा॒नो धिय॑ इ॒त्रो॑ अव्यात्। सस्त्रि॑मविन्द॒च्चरणे॑ न॒दीना॑म्। अपा॑वृणो॒द्दुरो॑
अश्म॑व्रजानाम्। प्रासा॑न्गन्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोचत्। इन्द्रो॑ दक्षं॒ परि॑जानाद॒हीनम्॑।
ए॒तत्त्वं दे॑व घर्म॒ देवो॑ दे॒वानु॑पा॒गाः। इ॒दम॒हं म॑नुष्यो॒ मनु॑ष्यान्। सोम॑पी॒थानु॑मेहि।
स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑ण। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु॥४९॥

दुर्मि॒त्रास्तस्मै॑ भूयासुः। यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑।
उ॒दुत्यं॑ चि॒त्रम्। इ॒ममू॑षुत्यम॒स्मभ्य॑ꣳ स॒निम्। गा॒य॒त्रं न॑वीयाꣳसम्। अ॒ग्ने दे॒वेषु॑
प्रवो॑चः॥५०॥

याऽऽग्नी॑ध्रे॒ तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॒ धर्म॑णा शं॒ युधा॑याः प्यासिषी॑महि॒ पोषे॑ण॒ निष॑न्तो वि॒द्य सं॒न्वष्टौ॥ [११]

म॒हीनां॑ पयो॑ऽसि॒ विहि॑तं दे॒व॒त्रा। ज्यो॒ति॒र्भा अ॑सि॒ वन॒स्पती॑ना॒मोष॑धीनाꣳ रसः॑।
वा॒जिनं॑ त्वा वा॒जिनो॑ऽवं नयामः। ऊ॒र्ध्वं मनः॑ सुव॒र्गम्॥५१॥

[१२]

अस्का॒न्धौः पृ॑थि॒वीम्। अस्का॑नृष॒भो यु॒वा॒गाः। स्क्व॒त्रेमा॑ वि॒श्वा भु॑व॒ना। स्क्व॒त्रो
य॒ज्ञः प्र॑ज॒नय॑तु। अस्का॑न॒ज॒नि प्रा॑ज॒नि। आ स्क्व॒त्राज्जा॑यते॒ वृषा॑। स्क्व॒त्रात्

प्रज॑निषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुर॑स्ता॑द्विद्यु॑दाप॑तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। या दक्षि॑ण॒तः। या प॒श्चात्।
योत्त॑र॒तः। योपरि॑ष्टाद्विद्यु॑दाप॑तत्। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑॥५३॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑ व्या॒नाय॑ स्वाहा॑ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे॒ स्वाहा॑ श्रोत्रा॑य॒ स्वाहा॑।
मन॑से॒ स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै॒ स्वाहा॑॥५४॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑ पू॒ष्णे शर॑से॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रन्धि॑षाय॒
स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये॒ स्वाहा॑ पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य॒ शुष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॑थि॒वी न भू॑मः। प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा।
अ॒स्मत्सु॑त॑ष्टो॒ रथो॑ न वा॒जी। अ॒र्चन्त॑ ए॒के म॑हि॒ साम॑मन्वत। तेन॒ सूर्य॑मधारयन्।

तेन॒ सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑दयम॒ग्निः। पुरी॑षमसि॒ सं प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑नयो॒ याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑ अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या उ॒ नाभ॑यः।
यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॑ ऊ॒र्जो॒ नाम॑। ताभि॑स्त्वमु॒भयी॑भिः संवि॒दानः॑। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
सीद॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒थ्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒थ्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑थ्स॒रोऽसी॑दुव॒थ्स॒रोऽसी॑दुव॒थ्स॒रोऽसि॑ व॒थ्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः।
व॒रु॒षाः पु॒च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॒ध्यम्। पू॒र्वप॑क्षाश्चित॒यः। अ॒पर॑प॒क्षाः
पु॒री॒षम्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्ट॒काः। तस्य॑ ते मा॒साश्चा॒र्धमा॒साश्च॑ कल्पन्ताम्। ऋ॒तव॑स्ते
कल्पन्ताम्। सं॒व॒थ्स॒रस्ते॑ कल्पताम्। अ॒हो॒रा॒त्राणि॑ ते कल्पन्ताम्। एति॑ प्रेति॒ वी॒ति॒
स॒मित्यु॑दिति॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवः सीद॥५८॥

चित्तं नव च॥ _____ [१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९
समने बहूनाम्। युवान्९ सन्तं पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या
ममार। सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं
मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहृतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म व्यथितो विव्यथो
नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः। मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियांसो
अभिगुर्वृधानः। मा नः ऋतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषांसुनीते मा परा दाः। मा
नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया। आदित्यानां
प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घविषा परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वां
यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुरहीडिषाता५ सुपर्णाः॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्घर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च। अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्रीहितिश्च स्त्रिहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च भीमा च। सुदाम्नी सेदिरनिरा। एतास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च सहमानश्च सहस्वाश्च
सहीयाश्च। एत्यु प्रेत्य विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोर्दी जयन्तु। मासास्त्वा श्रपयन्तु।
ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फड् जहि। छिन्धी भिन्धी हुन्धी कट्। इति वाचः क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय
दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते

नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः। दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सुप्तं च॥

[२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि। गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य चोभयोः॥७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु॥७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं कृणुतं गृहेषु॥७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो वदाद्विषन्तं मेऽव

बाधासै॥७३॥

[३२]

इ॒त्थादु॒लूक॑ आप॑प्तत्। हि॒र॒ण्या॒क्षो अ॒यो॑मुखः। रक्ष॑सां दू॒त आ॒गतः॑। तमि॒तो
ना॑शया॒ग्ने॥७४॥

[३३]

यदे॒तद्भू॒तान्य॑न्वा॒विश्य॑। दै॒वीं वाचं॑ व॒दसि॑। द्वि॒षतो॑ नः॒ परा॑वद। तान्मृ॑त्यो मृ॒त्यवे॑
नय॑। त आ॒र्त्याऽऽर्ति॑मा॒र्च्छन्तु॑। अ॒ग्निना॒ऽग्निः सं॒वद॑ताम्॥७५॥

[३४]

प्र॒सार्य॑ स॒क्थ्यौ प॑त॒सि। स॒व्यम॑क्षिं नि॒पेपि॑ च। मे॒हक॑स्य च॒नाम॑मत्॥७६॥

[३५]

अ॒त्रि॒णा त्वा क्रि॑मे ह॒न्मि। क॒ण्वे॑न ज॒मद॑ग्निना। वि॒श्वाव॑सो॒र्ब्रह्म॑णा ह॒तः।
क्रि॒मी॒णाः राजा॑। अ॒प्येषा॑ः स्थ॒पति॑र॒ह॒तः। अथो॑ मा॒ताऽथो॑ पि॒ता। अथो॑ स्थू॒रा
अथो॑ क्षु॒द्राः। अथो॑ कृ॒ष्णा अथो॑ श्वे॒ताः। अथो॑ आ॒शा॒ति॒का ह॒ताः। श्वे॒ताभिः॑ स॒ह

सर्वे ह॒ताः॥७७॥

[३६]

आह॒राव॑द्य। शृ॒तस्य॑ ह॒विषो॑ यथा॑। तथ्स॒त्यम्। यद॒मुं य॒मस्य॑ ज॒म्भयोः॑।
आद॑धामि॒ तथा॒ हि तत्। खण्फ॑ण्म॒सि॥७८॥

[३७]

ब्रह्म॑णा त्वा श॒पामि॑। ब्रह्म॑णस्त्वा श॒पथे॑न श॒पामि॑। घो॒रेण॑ त्वा भृ॒गूणां॑ चक्षु॑षा
प्रेक्षे॑। रौ॒द्रेण॑ त्वाङ्गि॑रसां॒ मन॑सा ध्या॒यामि॑। अ॒घस्य॑ त्वा धा॒रया॑ वि॒द्ध्यामि॑। अध॑रो
मत्प॑द्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तु॑द शि॒मिजा॑वरि। तल्पे॑जे॒ तल्प॑ उत्तु॑द। गि॒रीः रनु॑ प्रवे॑शय। म॒रीची॑रुप॒
सन्नु॑द। याव॑दि॒तः पु॒रस्ता॑दुदया॑ति॒ सूर्यः॑। ताव॑दि॒तोऽमुं॑ ना॑शय। योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं
च व॒यं द्वि॑ष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवो॒ भूर्भुवः॒ सुवः॑। भुवो॑ऽद्धायि॒ भुवो॑ऽद्धायि॒ भुवो॑ऽद्धायि॒।

नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णं नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णं नृ॒म्णा॒यि नृ॒म्णम् । नि॒धा॒य्यो वा॒यि नि॒धा॒य्यो वा॒यि
नि॒धा॒य्यो वा॒यि । ए अ॒स्मे अ॒स्मे । सुव॒र्न ज्योतीः ॥८१॥

[४०]

पृ॒थि॒वी स॒मित् । ताम॒ग्निः स॒मिन्धे । साऽग्नि॑ स॒मिन्धे । ताम॒ह॑ स॒मिन्धे । सा
मा स॒मिद्धा । आयु॑षा तेज॑सा । वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न
स॒मिन्ता॑ ॥ स्वाहा॑ । अ॒न्तरि॑क्ष॑ स॒मित् ॥८२॥

तां वा॒युः स॒मिन्धे । सा वा॒युः स॒मिन्धे । ताम॒ह॑ स॒मिन्धे । सा मा स॒मिद्धा ।
आयु॑षा तेज॑सा । वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न स॒मिन्ता॑ ॥ स्वाहा॑ ।
द्यौः स॒मित् । तामा॑दित्यः स॒मिन्धे ॥८३॥

साऽऽदि॑त्य॑ स॒मिन्धे । ताम॒ह॑ स॒मिन्धे । सा मा स॒मिद्धा । आयु॑षा तेज॑सा ।
वर्च॑सा श्रि॒या । यश॑सा ब्रह्मवर्च॑सेन । अ॒न्नाद्ये॑न स॒मिन्ता॑ ॥ स्वाहा॑ । प्रा॒जाप॒त्या
मे स॒मिद॑सि सप॒त्नक्ष॑य॒णी । भ्रा॒तृव्य॑हा मेऽसि॑ स्वाहा॑ । अ॒ग्ने॑ व्रत॑पते व्र॒तं
च॑रिष्यामि ॥८४॥

तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते। व्रतानां व्रतपते
 व्रतं चरिष्यामि। तच्छुकेयं तन्मे राध्यताम्। द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे।
 साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। अन्तरिक्षः
 समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
 समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी समित्। तामग्निः
 समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
 वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा
 मेऽसि स्वाहा। आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
 व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि॥८८॥

समिध्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥ [४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः। अहानिंशं भवन्तु नः
 शः रात्रिः प्रतिधीयताम्। शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य उदेतु नः। शिवा नः
 शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडाये वास्त्वसि
 वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छिथ्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं
 च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायाश्छिथ्स्मह्यप्रतिष्ठः
 स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि
 यद्रपः। त्वः हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा
 परावतः॥८९॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यद्दो वातते गृहेऽमृतस्य
 निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह
 वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूषि तारिषत्। इन्द्रस्य

गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः
 प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनार्ता देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखुणं
 प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्नयः
 पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ
 मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो
 दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि
 सूर्यो भ्राजो दधातु॥१०॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो
 मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः
 सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो मदानां म॥हिष्ठो मथ्सदन्धसः।
 दृढाचिदारुजे वसु। अभी षु णः सखीनामविता जरितृणाम्। शतं भवास्यूतिभिः।
 वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः। अपं ध्वान्तमूर्णुहि पृथि

चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान्॥११॥

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये। शं योरभिस्रवन्तु नः। ईशाना वार्याणां
क्षयन्तीश्चर्षणीनाम्। अपो याचामि भेषजम्। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु
दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता
न ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः।
उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ॥१२॥

आपो जनयथा च नः। पृथिवी शान्ता साऽग्निना शान्ता सा मै शान्ता शुचः
शमयतु। अन्तरिक्षः शान्तं तद्वायुना शान्तं तन्मै शान्तः शुचः शमयतु। द्यौः
शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मै शान्ता शुचः शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षः
शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः शान्तिर्वनस्पतयः
शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः

शान्तिरेव शान्तिः शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाह॥ शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह श्रीश्च ह्रीश्च
 धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा
 मा॥ श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा
 हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीना॥ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृता॥
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुचरेत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शत॥ शृण्वाम
 शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्क सूर्यं दृशे।
 य उदङ्गान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स मा वृषभो लोहिताक्षः
 सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण
 आवपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं दिवं दाधार
 पृथिवी॥ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि मा मद्भेदोऽधिविस्रंसत्। मेधामनीषे

माविंशता९ समीचीं भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
 रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ
 शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥१३॥

परावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥ [४२]

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो वाचे नमो
 वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः
 परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास९ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च
 शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो
 वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे
 प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं
 प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि

मधु॑मतीं दे॒वेभ्यो॒ वाच॑मु॒द्यास॑ ५ शुश्रू॑षे॒ण्यां॑ म॒नुष्ये॑भ्य॒स्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु शो॒भायै॑
पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

दे॒वा वै स॒त्रमा॑सत। ऋ॒द्धि॑परिमितं॒ यश॑स्कामाः। ते॑ऽब्रुवन्। यन्नः॑ प्रथ॒मं यश॑
ऋ॒च्छात्। सर्व॑ेषां न॒स्तत्स॒हास॒दिति॑। तेषां॑ कुरुक्षेत्रं वेदि॑रासीत्। तस्यै॑ खाण्ड॒वो
दक्षि॑णार्धं आसीत्। तूर्ध्व॑मुत्तरार्धः। प॒री॒णञ्ज॑घनार्धः। म॒रुवं॑ उत्क॒रः॥१॥

तेषां॑ म॒खं वै॑ष्णवं यश॑ आर्च्छत्। तन्न्य॑कामयत। तेनापा॑क्रामत्। तं
दे॒वा अन्वा॑यन्। यशो॑ऽव॒रुरु॑त्समानाः। तस्या॒न्वाग॑तस्य। स॒व्याद्ध॑नुरजायत।
दक्षि॑णादिषवः। तस्मा॑दिषुध॒न्वं पु॒ण्य॑जन्म। य॒ज्ञज॑न्मा हि॥२॥

तमेक॑ꣳ सन्तम्। ब॒हवो॑ नाभ्य॑धृष्णुवन्। तस्मा॑देक॑मिषुध॒न्विन॑म्।
ब॒हवो॑ऽनिषुध॒न्वा नाभि॑धृष्णुवन्ति। सो॑ऽस्मयत। एकं॑ मा सन्तं ब॒हवो॑
नाभ्य॑धर्षिषुरिति। तस्य॑ सिष्मि॒याण॒स्य तेजो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्दे॒वा ओष॑धीषु
न्य॑मृजुः। ते श्या॒माका॑ अभवन्। स्म॒याका॑ वै नामै॒ते॥३॥

तथ्स्मयाकांनां स्मयाकृत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै।
 स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं
 रन्धयाम। यत्र क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र क्व च
 खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृतं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवमाणं शिर
 उदवर्तयत्। तद्वावापृथिवी अनुप्रावर्तत। यत्प्रावर्तत। तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्।
 यद्वाँ(४)इत्यपतत्। तद्धर्मस्य घर्मत्वम्। महतो वीर्यमपत्तदिति। तन्महावीरस्य
 महावीरत्वम्॥५॥

यदस्याः समभरन्। तथ्सम्राज्ञः सम्राट्त्वम्। तं स्तुतं देवतास्त्रेधा व्यगृह्णत।
 अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनं सवनम्। विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्।
 तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते
 देवा अश्विनावब्रुवन्॥६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावंब्रूतां वरं वृणावहै।
 ग्रहं एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमाश्विनमंगृह्णन्। तावेतद्यज्ञस्य शिरः
 प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत।
 अभि सुवर्गं लोकमजयन्। यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति।
 तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥७॥

उत्करो ह्येते त्वन्दन्ति महावीरत्वमंब्रुवन्नजयन्त्स च॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रसूत्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः पशवः। पशून्नेवावरुन्धे।
 चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठति। छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि
 हव्यं वक्ष्याम इति। तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत् प्रीणाति। तान्यस्य
 प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न

होत॒व्या(३)मि॒ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षि॒तः। य॒ज्जु॑हु॒यात्। ह॒विष्कृ॑तं॒ यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्।
य॒न्न जु॑हु॒यात्॥९॥

य॒ज्ञप॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं॒ यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधा॒ति।
न य॒ज्ञप॒रुर॒न्तरै॑ति। गा॒य॒त्री छ॑न्दा॒ऽस्य॑त्य॒मन्य॑त। तस्यै॑ वष॒ट्कारो॑ऽभ्य॒य्य
शिरो॑ऽच्छि॒नत्। तस्यै॑ द्वेधा॒ रसः॑ प॒राप॑तत्। पृ॒थि॒वीम॒र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्म॒र्धः। यः
पृ॒थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभ॑वत्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। य॒त्खा॑दि॒र्य॒ग्निर्भ॑व॒ति। छ॑न्द॒सामे॒व
रसे॑न य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी। ऊ॒र्वा उ॑दु॒म्बरः॑। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
सम्भ॑रति। यद्वै॒ष्ण॒वी। तेजो॒ वै वेणुः॑॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वैक॑ङ्क॒ती। भा॒ ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा
स॒वि॒तुः प्र॑स॒व इ॒त्य॒ग्निमा॑द॒त्ते प्र॑सू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि
दे॒वाना॑म॒ध्वर्यू॒ आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। व॒ज्रं इ॒व वा॒ ए॒षा।

यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याहु शान्त्यै॥१२॥

अध्वरकृद्देवेभ्य इत्याहु। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृद्देवेभ्य इति वावैतदाहु। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याहु। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिरित्याहु। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्यैतु सूनृतेत्याहु। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसमित्याहु॥१३॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याहु। देवानेव यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवी अनु मे म२साथामित्याहु। आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिर इत्याहु। यज्ञो वै मुखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य शिर इति वावैतदाहु। मखाय त्वा मुखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याहु। निर्दिश्यैवैनद्धरति॥१४॥

त्रिर्हरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। मृत्वनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्वानः करुण्यतरः। इयत्यग्र आसीरित्याहु। अस्यामेवाच्छम्बद्वारं यज्ञस्य

शिरः सम्भरति। ऊर्जं वा एत९ रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा सम्भारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति। य एव वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्धियत। सोऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि प्रजापते रेतु इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचारपयति। तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा ह्यृताः। लोमतः सम्भरति। अतो ह्यस्य

मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपंहत्यै। बहवो हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति।
उद्धते सिकतोपोसे परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह। ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो
दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः स॥सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्।
अर्मकपालैः स॥सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव शुचारपयति।
शर्कराभिः स॥सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय। अजलोमैः स॥सृजति। एषा वा अग्नेः
प्रिया तनूः। यदजा। प्रिययैवैनं तनुवा स॥सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य
लोमभिः स॥सृजति। यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञ॥ स॥सृजति॥२०॥
याज्याये न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत् प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाष्टौ च॥—————[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि प्राण्यात्। यत्कुर्वन्नभि
प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचारपयेत्। अपहाय प्राणिंति। प्राणानां गोपीथाय। न प्रवर्ग्य
चाऽऽदित्यं चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्। दुश्चर्मा स्यात्॥२१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। मुखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवर्ग्यः॥२२॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवेन करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवेन करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य

छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दोभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्ध्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वां सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा साधवे त्वा सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वेत्याह। इयं वा ऋजुः। अन्तरिक्षं साधु। असौ सुक्षितिः॥२७॥

दिशो भूतिः। इमानेवास्मै लोकान्कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै। इदमहममुमामुष्याय विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामीत्याह। विशैवैनं पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहति। विशेति राजन्यस्य ब्रूयात्। विशैवैनं पर्यूहति। पशुभिरिति वैश्यस्य। पशुभिरेवैनं

पर्यू॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒वत्रा॑कः। अ॒ज॒क्षी॒रेणाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं वा ए॒तत्प॑यः।
यद॑ज॒क्षी॒रम्। प॒र॒मे॒णै॒वैनं॑ प॒य॒साऽऽच्छृ॑णत्ति। यजु॑षा॒ व्यावृ॑त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति।
छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भि॒रे॒व छ॒न्दा॑ऽस्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि वाच॑मित्या॑ह।
वाच॑मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्या॑ह। ऊ॒र्जमे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॑त्या॑ह।
ह॒विरे॒वाकः॑। दे॒व पुर॑श्चर स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्॥२९॥

स्याद्यत्तं वृग्यं छन्दोभिः करोति वीर्यं सम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणुञ्छन्दाऽस्याच्छृणुत्यष्टौ च॥ [३]

ब्रह्म॒न्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हि॑ बृह॒स्पतिः॑। यद्व॒ह्मा।
तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति। आ॒त्मनो॑ऽना॒त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह।
ए॒ता वा ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ऽ॒ सम॑र्धयति। म॒दन्ती॑भिः प्रोक्ष॑ति। तेजं॑
ए॒वास्मि॑न्दधाति॥३०॥

अ॒भि॒पूर्वं प्रोक्ष॑ति। अ॒भि॒पूर्वमे॒वास्मि॑न्तेजो॑ दधाति। त्रिः प्रोक्ष॑ति। त्र्या॑वृद्धि य॒ज्ञः।
अथो॑ मे॒ध्यत्वा॑य। होता॑ऽन्वा॑ह। रक्ष॑साम॒प॑हत्यै। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ऽ॒ सन्त॑त्यै।

त्रिष्टुभः स॒तीर्गा॒यत्री॒रिवान्वा॑ह॥ ३१॥

गा॒य॒त्रो हि प्रा॒णः। प्रा॒णमे॒व यज॑माने दधाति। सन्त॑त॒मन्वा॑ह। प्रा॒णाना॑म॒न्नाद्य॑स्य सन्त॑त्यै। अथो॒ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। यत्प॑रि॒मिता॑ अनु॒ब्रूयात्। प॑रि॒मित॒मव॑रुन्धीत। अ॒प॑रि॒मिता॑ अन्वा॑ह। अ॒प॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धै। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑॥ ३२॥

यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ऊ॒र्ङ्मौ॒ञो वे॒दो भव॑ति। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः स॑म॒र्धय॑ति। प्रा॒णा॒हुती॑र्जु॒होति॑। प्रा॒णाने॒व यज॑माने दधाति। स॒प्त जु॑होति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः प्रा॒णाः। प्रा॒णाने॒वास्मि॑न्दधाति। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता म॒ध्वा॑ऽन॒क्तित्या॑ह॥ ३३॥

तेज॑सै॒वैन॑मनक्ति। पृ॒थि॒वीं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेति॒ हिर॑ण्य॒मुपा॑स्यति। अ॒स्या अन॑तिदाहाय। शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वताः॑। प्र॒ल॒वाना॑दी॒प्योपा॑स्यति। दे॒वता॑स्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒प्र॑ति॒शीर्णा॑ग्रं भवति। ए॒तद्व॑र्हि॒रह्यैषः॑॥ ३४॥

अ॒र्चि॒रसि॑ शोचि॒रसी॒त्याह॑। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मव॒र्चसं॑ द॒धाति॑। स॒सी॑दस्व

म॒हा॑ अ॒सीत्या॑ह। म॒हान् ह्ये॑षः। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। ए॒ते वा॒व त ऋ॑त्विजः।
 ये द॑र्शपूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशि॒षो नाशा॑स्त॒ इति॑।
 पु॒रस्ता॑दाशीः खलु॒ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः। उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॒ यजू॑ऽप्याह॑। शी॒रू॒ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॒ यज॑मान
 आ॒शि॒षोऽव॑रुन्धे। आ॒युः पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑।
 वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्व॒रो वा ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्म॑दितोः।
 यं दि॒शोऽनु॑ व्या॒स्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

मनो॒रश्वा॑सि भू॒रि॑पु॒त्रेती॒माम॒भि॒मृ॑शति। इ॒यं वै मनो॒रश्वा॒ भू॒रि॑पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व
 प्र॒ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या मा मा॑ हि॒सी॒रित्या॒हाहि॑सायै। चि॒तः
 स्थ परि॑चित॒ इत्या॑ह। अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
 अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः र॒श्मि॒भिः पर्यू॑हति।

तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मिँ॒ल्लोके॑ र॒श्मिभिः॑ पर्यूढः। तस्मा॑द्राजा॑ वि॒शा पर्यूढः।
 तस्मा॑द्भ्राम॒णीः संजा॑तैः पर्यूढः। अ॒ग्नेः सृ॑ष्टस्य॑ यतः। वि॒कङ्क॑तं भा आ॑र्च्छत्।
 यद्वै॒कङ्क॑ताः परि॒धयो॑ भव॑न्ति। भा ए॒वाव॑रुन्धे। द्वा॒दश॑ भवन्ति॥३८॥

द्वा॒दश॑ मा॒साः संव॑त्सरः। संव॑त्सरमे॒वाव॑रुन्धे। अस्ति॑ त्रयो॒दशो॑
 मास॑ इत्याहुः। यत्र॑यो॒दशः परि॑धिर्भव॑ति। तेनै॒व त्रयो॒दशं॑ मा॒सम॑वरुन्धे।
 अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्धि॒रसी॑त्याहु॒ व्यावृ॑त्त्यै। दि॒वं तप॑स॒स्त्राय॑स्वेत्यु॒परि॑ष्टा॒द्धिर॑ण्य॒मधि॑
 नि॒दधा॑ति। अ॒मुष्या॑ अ॒न॒ति॒दाहा॑य। अथो॑ आ॒भ्यामे॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑गृह्णाति।
 अ॒र्हन् बि॒भर्षि॑ साय॑कानि॒ धन्वे॑त्याहु॥३९॥

स्तौत्ये॒वैन॑मे॒तत्। गा॒य॒त्रम॑सि॒ त्रैष्टु॑भमसि॒ जाग॑तम॒सीति॑ ध॒वित्रा॑ण्याद॑त्ते।
 छ॒न्दो॑भिरे॒वैनान्या॑द॑त्ते। मधु॑ म॒ध्विति॑ धू॒नोति॑। प्रा॒णो वै मधु॑। प्रा॒णमे॒व यज॑माने
 दधा॑ति। त्रिः परि॑यन्ति। त्रि॒वृद्धि॑ प्रा॒णः। त्रिः परि॑यन्ति। त्र्या॒वृद्धि॑ य॒ज्ञः॥४०॥

अथो॑ रक्ष॑सा॒मप॑हत्यै। त्रिः पुनः॑ परि॑यन्ति। षट्॒त्सम्प॑द्यन्ते। षड्वा॑ ऋ॒तवः॑।

ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति।
 एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यन्त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह
 वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो
 गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै।
 विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
 समंष्ट्यै। सर्वतो धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते॥४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहेष उपरिष्ठावाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समंष्ट्यै द्वे च॥ [४]

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं वसुभिः
 पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह। आशिषमेवैतामा
 शास्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं
 रुद्रैर्दक्षिणतो रोचयति त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा रुचितो रोचयेत्याह।

आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयतु जाग॑तेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह।
वरु॑ण ए॒वैन॑मादि॒त्यैः प॒श्चाद्रो॑चयति जाग॑तेन॒ छन्द॑सा॥४३॥

स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। द्युता॑नस्त्वां मा॒रुतो॑
म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सेत्या॒ह। द्युता॑न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तो
रो॑चय॒त्वानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
बृह॑स्पति॒स्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॑न॒ छन्द॑सेत्या॒ह। बृह॑स्पति॒रे॒वैनं॑
वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयति पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॑तो रोच॒येत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते॥४४॥

रोचि॑तस्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सीत्या॒ह। रोचि॑तो ह्येष दे॒वेषु॑। रोचि॑षी॒याहं
म॑नु॒ष्यैष्वि॑त्या॒ह। रोच॑त ए॒वेष॑ म॑नु॒ष्येषु॑। सम्रा॑ङ्घर्म रुचि॑तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी
ब्र॑ह्मवर्चस्य॑सीत्या॒ह। रुचि॑तो ह्येष दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॑सी।
रुचि॑तोऽहं म॑नु॒ष्यैष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॑सी भू॒यास॑मि॒त्याह॑। रुचि॑त

ए॒वैष॑ म॒नुष्ये॑ष्वायुष्मा॑स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भ॑वति। रु॒गंसि॑ रुचं॒ मयि॑ धेहि॒ मयि॑
रुगित्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॑मा शा॒स्ते। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रु॒चितो॑ घ॒र्म इति॑
प्रब्रू॒यात्। अ॒रोचु॑कोऽध्व॒र्युः स्यात्। अ॒रोचु॑को॒ यज॑मानः। अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी
रोचयित्वा। रु॒चितो॑ घ॒र्म इति॑ प्राह॑। रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को॒ यज॑मानः॥४५॥

पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रौचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च॥ [५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑। पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रव॒र्ग्यं
प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒तिद॑धाति। त्रिः प्रवृ॑णक्ति। त्रयं॒ इमे॒ लोकाः॑।
ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। षट्त्स॑म्प॒द्यन्ते॑। षड्वा ऋ॒तवः॑॥४६॥

ऋ॒तुभ्य॑ ए॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। द्वाद॑श॒कृत्वः॑ प्रवृ॑णक्ति। द्वाद॑श॒ मासाः॑
संव॑त्सरः। सं॒वत्स॑रादे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। चतु॑र्विंश॒तिः सम्प॑द्यन्ते।
चतु॑र्विंश॒तिर॒र्धमा॑साः। अ॒र्धमा॑सेभ्य॑ ए॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ऽव॒रुन्धे॑। अथो॒ खलु॑।
स॒कृदे॒व प्र॑वृज्यः। ए॒कं हि॒ शिरः॑॥४७॥

अ॒ग्नि॒ष्टोमे॒ प्रवृ॑णक्ति। ए॒तावा॑न् वै य॒ज्ञः। यावा॑न॒ग्नि॒ष्टोमः॑। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑

शिरः॑ प्रति॑दधाति। नोक्थ्ये॑ प्रवृ॒ञ्च्यात्। प्र॒जा वै प॒शव॑ उ॒क्थानि॑। यदुक्थ्ये॑ प्रवृ॒ञ्च्यात्।
प्र॒जां प॒शून॑स्य॒ निर्द॑हेत्। वि॒श्वजि॑ति॒ सर्व॑पृ॒ष्ठे प्रवृ॑णक्ति॥४८॥

पृ॒ष्ठानि॒ वा अ॒च्यु॑तं च्यावयन्ति। पृ॒ष्ठैरे॒वास्मा॒ अ॒च्यु॑तं च्यावयित्वाऽव॑रुन्धे। अप॑श्यं
गो॒पामि॑त्याह। प्रा॒णो वै गो॒पाः। प्रा॒णमे॒व प्र॒जासु॑ वि॒यात॑यति। अप॑श्यं गो॒पामि॑त्याह।
अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो गो॒पाः। स ही॑माः प्र॒जा गो॑पा॒यति॑। तमे॒व प्र॒जानां॑ गो॒प्तारं॑
कुरु॑ते। अ॒निप॑द्यमान॒मित्या॑ह॥४९॥

न ह्ये॑ष नि॒पद्य॑ते। आ च॒ परां॑ च प॒थिभि॑श्चरन्त॒मित्या॑ह। आ च॒ ह्ये॑ष परां॑ च
प॒थिभि॑श्चर॑ति। स स॒ध्रीचीः॒ स वि॑षू॒चीर्व॑सान् इत्या॑ह। स॒ध्रीचीं॑श्च ह्ये॑ष वि॑षू॒चीश्च
व॑सानः प्र॒जा अ॒भि वि॒पश्य॑ति। आ॒व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तरि॒त्याह॑। आ ह्ये॑ष व॑रीवर्ति॒
भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीर्मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॒ माधू॑चीभ्या॒मित्या॑ह। वास॑न्तिकावे॒वास्मां॑
ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह॥५०॥

ग्रेष्मा॑वे॒वास्मां॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। स॒म॒ग्निर॒ग्निना॑ ग॒तेत्या॑ह। अ॒ग्निर्ह्ये॑वैषोऽ॒ग्निना॑

सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति।
धृता दिवो विभासि रजसः पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति॥५१॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति। विश्वासां
भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति। देवश्रूस्त्वं देव घर्म
देवान्पाहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवमित्याह। या वै मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे॥५२॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह। प्रजा वै
मृतयः। तासामेष एव पिता। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह।
पतिर्ह्येष प्रजानाम्। मतिः कवीनामित्याह॥५३॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ स९ सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं
चैवाऽऽदित्यं प्रवर्ग्य च स९शास्ति। आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असीत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न

वै तेऽवकाशा भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्यवेक्षेत। यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत। न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति। प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमान्मित्याह गृतेत्याह शार्दावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
 अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
 रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा
 अस्यै देवनामानि। देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह। एतानि
 वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनामाह्वयति।
 अदित्या उष्णीषमसीत्याह। यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै
 वत्सः। पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह। अश्विनौ वै देवानां
 भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनाम्।
 उस्त्रं घर्मं शिषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्मायं शिषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै देहीति।
 तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमुपसीदति। दानवः स्थ परं इत्याह।
 मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व
 सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा
 देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन
 समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि जागंतमसीति
 शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं
 भागमंकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव
 पूर्वाभ्यां वषट्क्रियाता इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव
 पूर्वाभ्यां वषट्करोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्धयति॥६२॥

घर्म पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्धयति। यद्वषट्कुर्यात्।
 यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यत्र वषट्कुर्यात्। रक्षांसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह।

प॒रोक्ष॑मे॒व वष॑ट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्कारो भव॑ति। न य॒ज्ञः रक्षा॑सि
घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॑ह। यो वा अ॑स्य पु॒ण्यो
र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। मधु॑ ह॒विर॒सीत्या॑ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्॑।
सूर्य॑स्य॒ तप॑स्त॒पेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा॒ परि॑गृह्णामीत्या॑ह।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्या॑ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॒मुप॑यच्छति। न वा ए॒तं
म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॒मतो॒ भर्तु॑ः शके॒यमि॒त्या॑ह।
दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत॒ आद॑त्ते। वि वा ए॒नमे॒तदर्ध॑यन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॑वृज्यं
पु॒रो जुह॑ति। तेजो॑ऽसि॒ तेजो॑ऽनु॒ प्रेही॒त्या॑ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति।
दि॒विस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ःसीरन्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्गा मां हि॑ःसीः पृथि॒विस्पृ॑ङ्गा मां
हि॑ःसीरि॒त्याहा॒हिःसा॑यै॥६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ॑ दिवं यच्छ॑ दिवो मा॑ पा॒हीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते।
शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॑। आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अन॑वानम्। प्रा॒णाना॑ꣳ सन्त॑त्यै। पञ्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तौ॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते
स्वाहे॑त्या॑ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॑मान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा
रु॒द्रव॑ते स्वाहे॑त्या॑ह। च॒न्द्रमा॑ वै सोमो॑ रु॒द्रवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते स्वाहे॑त्या॑ह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। बृह॑स्पतये त्वा
वि॒श्वदे॑व्यावते स्वाहे॑त्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे
त्व॑र्भुमते वि॒भुमते॑ प्रभु॑मते वाज॑वते स्वाहे॑त्या॑ह। सं॒वत्स॒रो वै सं॒वित॑र्भुमान्
वि॒भुमान्प्र॑भुमान् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृमते॑
स्वाहे॑त्या॑ह। प्रा॒णो वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमान्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते।
 द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑मव॑रुन्धे। रौ॒हि॒णाभ्यां॑ वै
 दे॒वाः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। तद्रौ॑हि॒ण्यो रौ॒हिण॑त्वम्। यद्रौ॑हि॒णौ भव॑तः।
 रौ॒हि॒णाभ्या॑मे॒व तद्य॑ज॒मानः॑ सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता॑
 सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ स्वाहा॑ रा॒त्रि॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्यो॒ति॒ज्योति॑षा॒ऽऽ
 स्वा॒हेत्या॑ह। आ॒दि॒त्यमे॒व तद॑मु॒ष्मि॒ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धारा॑ रा॒त्रिया॑ अ॒वस्ता॑त्।
 तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॒ष्मि॒ल्लो॒केऽहो॒रा॒त्राभ्यां॑ धृ॒तः॥ ६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहारधयति ग्रन्थि गृह्णात्यहिंससाये पश्चांऽहादित्यवन्ते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

वि॒श्वा आ॒शा दक्षि॑ण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति। अथो॒ दु॒रि॒ष्ट्या
 ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वा दे॒वान॑या॒डि॒हेत्या॑ह। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।
 स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑ म॒धोः पि॒बत॑म॒श्विने॒त्याह॑। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
 सम॑र्धयति। स्वाहा॑ऽग्नये॑ य॒ज्ञिया॑य॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति। अथो॑

हविरे॒वाकः॥ ७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑त॒ः हा॑र्दि॒वान॑म॒हर्दि॑वाभि॒रूति॑भिरित्या॒ह। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अ॒नु वा॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी म॑सा॒तामि॒त्याहा॑नु॒मत्यै॑। स्वा॒हेन्द्रा॑य॒ स्वा॒हेन्द्रा॑वडित्या॒ह। इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॒यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑। वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अ॒नुय॑जति स्व॒गाकृ॑त्यै। घ॒र्मम॑पातम॒श्विने॒त्याह॥ ७१॥

पूर्व॑मे॒वोदि॑तम्। उ॒त्तरे॑णाभि॒गृणा॑ति। अ॒नु वा॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी अ॑म॒साता॑मि॒त्याहा॑नु॒मत॑ तं प्रा॒व्यं यथा॑व॒ण्णमो॑ दि॒वे नमः॑ पृथि॒व्या इ॒त्याह॑। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्। दि॒विधा॑ इ॒मं य॒ज्ञं य॒ज्ञमि॑मं दि॒विधा॑ इ॒त्याह॑। सु॒वर्ग॑मे॒वेन॑ लो॒कं ग॑मयति। दि॒वं गच्छा॑न्तरि॒क्षं गच्छ॑ पृथि॒वीं ग॒च्छेत्या॑ह। ए॒ष्वे॒वेन॑ लो॒केषु॑ प्रति॑ष्ठापयति। पञ्च॑ प्र॒दिशो॑ ग॒च्छेत्या॑ह॥ ७२॥

दि॒क्ष्वे॒वेन॑ प्रति॑ष्ठापयति। दे॒वान्ध॑र्म॒पान्गच्छ॑ पि॒तृन्ध॑र्म॒पान्गच्छे॒त्याह॑। उ॒भये॑ष्वे॒वेन॑ प्रति॑ष्ठापयति। यत्पि॒न्वते॑। व॒र्षुकः॑ प॒र्जन्यो॑ भवति। तस्मा॑त्पि॒न्वमा॑नः पु॒ण्यः।

यत्प्राङ्निवन्ते। तद्देवानांम्। यदक्षिणा। तत्पितृणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणांम्। प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति।
देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते।
अन्तःपरिधि पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने दधाति।
यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय
त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। धर्मासि सुधर्मा मे न्यस्मे ब्रह्माणि
धारयेत्याह॥७५॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्। अमुष्यं त्वा
प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थं गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तेनैनं
सह निरर्थं गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या एव देवता हुतभागाः। ताभ्यं

ए॒वैनं॑ जुहोति। ग्रा॒वभ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। या ए॒वान्तरिक्षे॑ वाचः॑॥७६॥

ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। प्रा॒णा वै दे॒वाः प्र॑ति॒राः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ꣳ स्वाहेत्या॑ह। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ जुहोति। पि॒तृभ्यो॑ घ॒र्मपे॒भ्यः॑ स्वाहेत्या॑ह। ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ घ॒र्मपाः॑। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स॒र्वतः॑ स॒मन॑क्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। उद॑श्चं नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॒शि रु॒द्रं नि॒रव॑दयते। अ॒प उप॑स्पृशति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त। यद॒न्वीक्षे॑त॥७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कꣳ स्यात्। तस्मा॒न्नान्वीक्ष्यः॑। अ॒पी॒परो॑ माऽहो रात्रि॑यै मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वायु॑र्मे दा व॒र्चसा॑ माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒पी॒परो॑ मा रात्रि॑या अ॒हो मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्ने स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा व॒र्चसा॑ माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह। आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्नि॒ज्योति॑र्ज्योति॑र॒ग्निः स्वाहा॑ सूर्यो॑ ज्योति॑र्ज्योतिः॑ सूर्यः॑

स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न
होतव्या(३)मिति॥७९॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः पराभवेत्।
भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतः हविर्मधुं
हविरित्याह। स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥८०॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता नोऽसि मा मां
हिः सीरित्याहाहिः सायै। अश्याम ते देव घर्म मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह।
आशिषमेवैतामा शास्ते। स्वधाविनोऽशीमहिं त्वा मा मां हिः सीरित्याहाहिः सायै।
तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राशन्ति। तेज एवात्मन्दधते॥८१॥

संवत्सरं न माः समश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन पिबेत्। नास्यं
राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते
देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये ब्रह्मसन्त्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्।

तदेतेनैव व्रतेनाङ्गोपायत्। तस्मादेतद्वृतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि
यजूंषि विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः
संसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य देवताः।
ताभिरेवैनं समर्धयति॥८२॥

अक्रुश्विनेत्याह प्रदिशो गुच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवेन जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्रावित्याह दधतेऽङ्गोपायश्च स च॥

[८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दाभिरेवास्यैभ्यो
लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रयं इमे
लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव
एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह॥८३॥

एष्वैव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव
प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः।
तं यदक्षिणा प्रत्यश्चमुदश्चमुद्वासयेत्। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राश्चमुद्वासयति।

पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति॥८४॥

प्राञ्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदेति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी
इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके भवति। य
एवं वेद। औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा
अन्वित्य॥८५॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति। साम वै रक्षोहा।
रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो
रक्षांस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी।
रक्षसामपहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः शुचार्षयेत्।
यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतींश्छुचार्षयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति।
 त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
 स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह। सदा
 विश्वायुरित्याह। सदा हीयम्। अप द्वेषो अप ह्वर इत्याह भ्रातृव्यापनुत्त्यै।
 घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
 ऊर्जैवैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्व इत्याह।
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्ति बन्धुतां व्याचष्टे। समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार
 एवास्यैषः। अचिंक्रदद्वृषा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः॥९०॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि समुद्रयोनिरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुः सोम गन्धर्वमित्याह। यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेनाप्याययति। विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह॥११॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धियु इन्नो अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्राऽऽसां गन्धर्वो अमृतानि वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति। एतत्त्वं देव घर्म देवो देवानुपांगा इत्याह। देवो ह्येष सं देवानुपैति। इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह॥१२॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्। प्रजां पशून्सोमपीथमनुद्वासः सोमं पीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव पशून्सोमपीथमात्मन्धत्ते। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा शांस्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म

इत्याह। अ॒भि॒चा॒र ए॒वा॒स्यैषः। प्र वा ए॒षोऽस्मा॒ल्लो॒का॒च्च॑वते। यः प्र॑व॒र्ग्यमु॒द्वा॒सय॑ति।
उ॒दु॒त्यं चि॒त्रमि॑तिं सौ॒री॒भ्या॑मृ॒ग्भ्यां पुन॑रेत्य॒ गार्ह॑पत्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को
गार्ह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः सु॑व॒र्गो
लो॒कः। यथ्सौ॒री भ॑वतः। तेनै॒व सु॑व॒र्गाल्लो॒कान्नै॑ति॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्याया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षंसामपहत्ये वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्येषोऽष्टौ च॥—————[९]

प्र॒जाप॑तिं वै दे॒वाः शु॒क्रं प॑योऽदु॒हन्। तदे॒भ्यो न व्य॑भवत्। तद॒ग्निर्व्य॑करोत्।
तानि॑ शु॒क्रिया॑णि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां॒ यो रसो॑ऽत्यक्ष॑रत्। तानि॑ शु॒क्रय॑जू॒ष्ट्य॑भवन्।
शु॒क्रिया॑णां वा ए॒तानि॑ शु॒क्रिया॑णि। सा॒म॒प॒य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्। दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः।
यद्गोः प॑यः॥९४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति।
तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै
साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-
येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्थयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥१६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय। पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्नोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥१७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥१८॥

इदम॒हम॒मुष्या॑मुष्याय॒णस्य॑ शु॒चा प्रा॒णमपि॑ दहामीत्या॒ह। शु॒चैवा॒स्य
प्रा॒णमपि॑ दहति। ता॒जगा॑र्तिमा॒र्च्छति॑। यत्र॑ द॒र्भा उ॑प॒दीक॑सन्तताः स्युः।
तदु॒द्वा॑सये॒द्वृष्टि॑कामस्य। ए॒ता वा अ॒पाम॑नू॒ज्झ्राव॑र्यो॒ नाम॑। यद्द॒र्भाः। अ॒सौ खलु॑
वा आ॑दि॒त्य इ॒तो वृ॒ष्टिमु॑दी॒रय॑ति। अ॒सावे॒वास्मा॑ आदि॒त्यो वृ॒ष्टिं नि॑यच्छति। ता
आपो॑ नि॒यता॑ ध॒न्वंना॑ यन्ति॥१९॥

गोः पर्य॑ उत्तरवेदि॑रा॒सते॑ स्थापयति॑ घ॒र्मो य॑न्ति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिः स॒न्ध्रिय॑माणः। स॒म्राट्॒सम्भृ॑तः। घ॒र्मः प्रवृ॑क्तः। म॒हावी॑र उ॒द्वा॑सितः।
अ॒सौ खलु॑ वावैष आ॑दि॒त्यः। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। स ए॒तानि॑ नामा॑न्यकुरुत। य ए॒वं वेद॑।
वि॒दुरे॑न॒ नाम्ना॑। ब्र॒ह्मवा॒दिनो॑ वदन्ति॥१००॥

यो वै वसी॑या॒सं य॒थाना॑ममु॒पच॑रति। पु॒ण्या॑र्तिं वै स तस्मै॑ कामयते।
पु॒ण्या॑र्तिमस्मै कामयन्ते। य ए॒वं वेद॑। तस्मा॑दे॒वं वि॒द्वान्। घ॒र्म इति॑ दि॒वाऽऽच॑क्षीत।
स॒म्राडि॑ति॒ नक्त॑म्। ए॒ते वा ए॒तस्य॑ प्रि॒ये त॒नुवौ॑। ए॒ते अ॑स्य प्रि॒ये नाम॑नी।
प्रि॒ययै॒वैन॑ त॒नुवा॑॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः। गायत्री
 देवेभ्योऽपौक्रामत्। तां देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्।
 यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
 पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः स संन्नः॥१०२॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः पर्यस्यानीयमाने। मारुतः
 कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
 वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत। य
 एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ।
 कस्मादेषोऽश्नुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः।

तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा स०संज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाँ एति। यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते।
अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
धाता भूत्वा शक्करीमेति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँल्लोकानेति। यदशमेऽहन्प्रवृज्यते।
वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्रवृज्यते। सोमो
भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदाँ प्रवृज्यते। तस्मादितः पराङ्मूँल्लोकाँ-

स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादु॒प॒सदां॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒ऽर्वाङि॒माँल्लो॒कां॑ स्तप॑न्नेति।
य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥षष्ठः प्रश्नः॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॒ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑ꣳसं प्र॒वतो॑ म॒हीरनु॑ ब॒हुभ्यः॑ पन्था॑मनपस्पशानम्। वै॒व॒स्व॒तꣳ स॒ङ्गम॑नं
जना॑नां य॒मꣳ राजा॑नꣳ ह॒विषा॑ दुवस्यत। इ॒दं त्वा॑ व॒स्त्रं प्रथ॑मन्वाग॒न्नपै॑तदूह
यदि॑हाबि॒भः पुरा॑। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा वि॒बन्धुषु॑।
इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॑सु॒नी॒थाय॑ वो॒ढवै॑। या॒भ्यां य॒मस्य॑ सा॒दनꣳ सु॒कृतां॑
चापि॑ गच्छ॒तात्। पू॒षा त्वे॒तश्चा॑वयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वे॒तेभ्यः॑
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॑ऽग्नि॒र्दे॒वेभ्यः॑ सु॒वि॒दत्रे॑भ्यः। पू॒षे॒मा आशा॑ अनु॒वेद॑ सर्वाः सो अ॒स्माꣳ
अभ॑यतमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा अ॒घृणिः॑ सर्व॒वीरो॑ऽप्र॒युच्छ॑न्पुर ए॒तु प्रवि॒द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॑ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे पुर॒स्तात्। यत्रा॑ऽऽस॑ते
सु॒कृतो॑ यत्र॒ ते य॒युस्तत्र॑ त्वा दे॒वः सं॒वि॒ता द॑धातु। भु॒वन॑स्य पत इ॒दꣳ ह॒विः।
अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॑ स्वाहा॑। पु॒रुष॑स्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र॒

नापरः पुरा जुरसु आयति। पुरुषस्य सयावरि वि ते प्राणमसि स्रसम्।
 शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि पितृनुपं प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवं माऽस्ता
 प्रियेऽहं देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
 पर्यसाऽभ्याववृथस्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं प्रेतम्। विश्वं
 पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि
 जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि
 सम्बभूव। सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव
 त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना
 मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो
 अभिमातीर्जयेम। मणिं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
 त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्। एष यश्चमसो
 देवपानस्तस्मिन्देवा अमृतां मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
 मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्क्ष्याते।
 मैनमग्ने विदहो माऽभिशोचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं
 कुरवो जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा कुरसि जातवेदोऽथेमेनं
 परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते
 चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वां गच्छ यदि
 तत्र ते हितमोषधीषु प्रति तिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते
 शोचिस्तपतु तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेम५ सुकृतां यत्र
 लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि। वैश्वानरः पुत्रः
 पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेम५ सुकृतां यत्र लोकाः॥४॥

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
 स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षितार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे
 स्वाहा॑ऽभिलाल॑पते स्वाहा॑ऽपलाल॑पते स्वाहा॑ऽग्नये॑ कर्म॒कृते॒ स्वाहा॒ यम॑त्र
 नाधी॒मस्तस्मै॑ स्वाहा॑। यस्तं इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्वि॒दानो॑ मूर्धा॒नं वा॒त तप॑ते त्वा॒या।
 दि॒वो वि॒श्वस्मा॑त्सीम॒घाय॑त उ॒रुष्यः॑। अ॒स्मात्त्वमधि॑ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां
 पुनः॑। अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च॑॥

[२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्यग्निरा॒विर्वि॒श्वानि॑ वृष॒भो रौर॑वीति। दि॒वश्चि॒दन्ता॒दुप॒
 मामु॒दानं॒ड॒पामु॒पस्थे॑ म॒हिषो॑ व॒वर्ध॑। इ॒दं त॒ एकं॑ प॒र ऊ॒त एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा
 संवि॑शस्व। सं॒वेश॑नस्त॒नुवै॑ चा॒रुरे॒धि प्रि॒यो दे॒वानां॑ प॒रमे॑ स॒धस्थे॑। नाके॑ सु॒पर्णमु॒प॒
 यत्प॑त॒न्तः हृ॒दा वे॒नन्तो॑ अ॒भ्यच॑क्षत त्वा। हि॒र॑ण्यपक्षं वरु॑णस्य दू॒तं य॒मस्य॑ यो॒नौ
 शकु॑नं भु॒रण्युम्। अति॑द्रव सा॒रमे॒यौ श्वानौ॑ चतु॒रक्षौ॑ श॒बलौ॑ सा॒धुना॑ प॒था। अथा॑
 पि॒तृन्सु॑वि॒दत्रा॑ः अ॒पीहि॑ य॒मेन॑ ये स॒धमा॑दं म॒दन्ति॑। यौ ते॒ श्वानौ॑ यमर॒क्षितारौ॑

चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा। ताभ्यां राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशां अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति तांश्चिदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे महत्तांश्चिदेवापि गच्छतात्। अशमन्वती रेवतीः सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये असन्नशेवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे। येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः। धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा

स॒सृ॒जाथ॑। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ प॒श्यन्तो॑ ज्योति॒रुत्तर॑म्। दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑म॒गन्म॑
ज्योति॒रुत्त॑मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥
धे॒ह्युत्तरि॑माद्यौ च॥

[३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑श्च॒ शम॑यामसि क्षी॒रेण॑ चोद॒केन॑ च।
यन्त्वम॑ग्ने स॒मद॑ह॒स्त्वमु॑ निर्वा॒पया॑ पुनः॑। क॒याम्बूर॑त्र जायतां पाक॒दूर्वा व्य॑ल्कशा।
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑ सुसङ्ग॒मये॑म॒श्च॒ शम॑य।
शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑ सन्त्व॒नूक्याः॑। शं ते॑ समु॒द्रिया॑ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॒
व॒र्ष्याः॑। शं ते॑ स्र॒वंन्तीस्त॑नुवे॒ शमु॑ ते॑ सन्तु॒ क॒र्ष्याः॑। शन्ते॑ नी॒हारो व॑र्षतु॒ शमु॑
पृ॒ष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अव॑ सृ॒ज पुन॑र॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्तु॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑। आयु॑र्व॒सान् उप॑ यातु
शेष॑श्च॒ सङ्ग॑च्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः। सङ्ग॑च्छ॒स्व पि॒तृभिः॑ स॒श्च॒ स्व॒धाभिः॑ समि॑ष्टापूर्तेन
पर॑मे व्योमन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृणसे॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑
कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्नि॒ष्टद्वि॒श्वा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑

सोमंश्च यो ब्राह्मणमाविवेश। उत्तिष्ठातस्तनुव॑ꣳ सम्भरस्व मेह गात्रमवहा मा
 शरीरम्। यत्र भूम्यै वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वा देवः संविता दधातु। इदं त
 एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो
 देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व परमे व्योमन्। यमेन त्वं
 यम्यां संविदानोत्तमं नाकमधि रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः
 पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि जातोऽस्ययं
 त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयताꣳ सधस्थे पञ्चं च॥

[४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता। आसीदताꣳ सुप्रयतेह
 बर्हिष्यूर्जाय जात्यै मम शत्रुहत्यै। यमे इव यतमाने यदैतं प्रवाम्भरन्मानुषा
 देवयन्तः। आसीदतꣳ स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे नः। यमाय
 सोमꣳ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमꣳ ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृतः।
 यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।

य॒माय॒ मधु॑मत्त॒मꣳ रा॒ज्ञे ह॒व्यं जु॑होत॒न। इ॒दं नम॒ ऋषि॑भ्यः पूर्॒वजे॑भ्यः पूर्॒वेभ्यः॑
प॒थि॒कृद्भ्यः॑ ॥११॥

योऽस्य॒ कौष्ठ्य॒ जग॑तः पार्थि॒वस्यै॑कं इ॒द्वशी॑। य॒मं भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ गा॒य॒ यो
राजा॑न॒परो॒ध्यः। य॒मङ्गाय॑ भ॑ङ्ग्य॒श्रवो॑ यो राजा॑न॒परो॒ध्यः। येना॒ऽऽपो न॒द्यो ध॑न्वा॒नि
येन॒ द्यौः पृ॑थि॒वी दृ॒ढा। हि॒र॒ण्य॒क॒क्ष्यान् सु॑धुरान् हि॒र॒ण्य॒क्षान॑यः श॒फान्।
अ॒श्वान॑न॒श्यतो॑ दा॒नं य॒मो रा॑जाऽभि॒ तिष्ठ॑ति। य॒मो दा॑धार पृथि॒वीं य॒मो वि॒श्वमि॑दं
जग॑त्। य॒माय॒ सर्व॑मि॒त्रस्थे॑ यत्प्रा॒णद्वा॒युरक्षि॑तम्। यथा॒ पञ्च॒ यथा॒ षड्य॑था पञ्च
द॒शर्ष॑यः। य॒मं यो वि॑द्या॒त्स ब्रू॑याद्य॒थैक॑ ऋषि॑र्वि॒जान॑ते ॥१२॥

त्रि॒क॑द्रु॒केभिः॑ पत॑ति॒ षडु॑र्वी॒रि॒कमि॑द्व॒हत्। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टुप्छ॑न्दा॑सि॒ सर्वा॑ ता
य॒म आ॑हि॒ता। अ॒ह॒र॒ह॒र्नय॑मानो॒ गाम॑श्च॒ पुरु॑षं जग॑त्। वै॒व॒स्वतो॑ न तृ॒प्यति॑
पञ्च॑भि॒र्मान॑वैर्य॒मः। वै॒व॒स्वते॑ वि॒विच्य॑न्ते॒ यमे॑ रा॒ज॒नि ते॑ ज॒नाः। ये चे॒ह स॒त्येने॑च्छ॑न्ते
य उ॒ चानृ॑तवादि॒नः। ते रा॑ज॒न्निह॑ वि॒विच्य॑न्तेऽथा॒ यन्ति॑ त्वा॒मुप॑। दे॒वाःश्च॒ ये
न॑म॒स्यन्ति॑ ब्राह्म॑णाःश्चाप॒चित्य॑ति। यस्मि॑न्वृ॒क्षे सु॑प॒ला॒शे दे॒वैः स॒म्पिब॑ते॒ यमः॑।

अत्रा॑ नो वि॒शप॑तिः पि॒ता पु॒रा॒णा अ॒नुवे॑नति॥१३॥

पृथि॒कृ॒ष्ट्यो वि॒जान॑तेऽनु॒ वेन॑ति॥

[५]

वै॒श्वान॑रे ह॒विरि॒दं जु॑होमि साह॒स्रमु॒त्सः॑ श॒तधा॑रमे॒तम्। तस्मि॑न्नेष पि॒तरं॑
पि॒ताम॒हं प्र॑पि॒ताम॒हं बि॒भर॑त्पि॒न्वमा॑ने। द्र॒प्सश्च॑स्क॒न्द पृ॒थि॒वीम॒नु द्या॑मि॒मं च॒
योनि॑म॒नु यश्च॒ पूर्वं॑। तृ॒तीयं॑ योनि॒मनु॑ स॒ञ्चर॑न्तं द्र॒प्सं जु॑होम्य॒नु स॒प्त हो॒त्राः॑। इ॒मः॑
स॒मु॒द्रः॑ श॒तधा॑र॒मुत्स॑व्य॒च्यमा॑नं॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। घृ॒तं दु॒हा॒नाम॒दि॒तिं ज॒नाया॑ग्ने मा
हि॑सीः पर॒मे व्यो॑मन्। अपे॑त॒ वी॒त वि॒ च॑ सर्प॒तातो॒ येऽत्र॒ स्थ पु॒रा॒णा ये च॒
नूत॑नाः। अहो॑भि॒रद्वि॒र॒क्तुभि॑र्व्य॒क्तं य॒मो द॑दा॒त्वव॑सान॒मस्मै॑। स॒वि॒तै॒तानि॑ शरी॒राणि॑
पृथि॒व्यै मा॒तुरु॑प॒स्थ आ॑द॒धे। तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॑म॒घ्नि॒याः॥१४॥

शु॒नं वा॒हाः शु॒नं ना॒राः शु॒नं कृ॑षतु लाङ्ग॒लम्। शु॒नं व॑र॒त्रा ब॑ध्यन्ताः॑
शु॒नम॑ष्ट्रा॒मुदि॑ङ्ग॒य शु॒ना॑सी॒रा शु॒नम॑स्मासु॒ धत्त॑म्। शु॒ना॑सी॒रावि॑मां वा॒चं यद्वि॑वि
च॑क्र॒थुः प॑यः। तेने॒मामु॑प॒ सिञ्च॑तम्। सी॒ते व॑न्दा॒महे॒ त्वाऽर्वा॑ची॒ सुभ॑गे भव।
यथा॑ नः सु॒भगा॑ सं॒सि यथा॑ नः सु॒फला॑ सं॒सि। स॒वि॒तै॒तानि॑ शरी॒राणि॑ पृथि॒व्यै

मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते शं भव। विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म
तमंसस्पा रमस्य। ज्योतिरापाम सुव रगन्म॥१५॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत् उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः। इरा विश्वस्मै
भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीः रेतसाऽवति। यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च
मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचितं
ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्ते॥१६॥

अघ्निया अगन्म सप्त च॥

[६]

उत्ते तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमं लोकं निदधन्मो अहः रिषम्। एताः स्थूणा
पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुर्व्यचंसं
पृथिवीः सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थे।
उल्लश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं यथा
सिचाभ्येनं भूमि वृणु। उल्लश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित उप हि श्रयन्ताम्।

ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु
धेनवः। तिलवत्सा ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धायते गृहे। अक्षितिर्नाम ते असौ। इदं पितृभ्यः
प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्तु उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं
यम्या संविदानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
हि यत्र गच्छास्येधासं यमराज्ये। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी
मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन
पथोऽन्विहि। स त्वं नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि शं भव।
षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां
यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो

मोत वीरान्। शं वातुः श९ हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः
 शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा
 सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे
 ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु
 तया देवतया॥१९॥

अपूपवाञ्छृतवाऽश्चरुरेह सीदतूतभ्रुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः
 पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने
 स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा ता९ रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते
 परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भन्पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया
 देवतया। अपूपवाञ्छृतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाऽश्चरुरेह सीदतूतभ्रुवन् पृथिवीं
 द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा
 दधिभागा मधुभागा इह स्थ। एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहेऽसौ।

श॒ताक्ष॑रा स॒हस्रा॑क्षराऽयुता॑क्षराऽच्यु॑ताक्षरा तां रक्ष॑स्व तां गो॑पायस्व तां ते
परि॑ददामि तस्यां त्वा मा द॑भन्पि॒तरो दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु तया
दे॒वत॑या॥२०॥

अन॑पस्फुरन्तीरु॒त्तरं दे॒वत॑या द्वे च॥

[७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि यास्ते धा॒नाः परि॑किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑
संवि॑दानोऽत्र धे॒नूः का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॑धीनां पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॑दुः। तासां
त्वा म॒ध्यादा॑ददे च॒रुभ्यो॑ अपि॑धातवे। दूर्वा॑णां स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां प्रि॑यत॑मां मम॑।
इ॒मां दि॒शं मनु॑ष्याणां भूयि॑ष्ठानु वि रो॑हतु। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑ह॒र रक्ष॑सामप॑हत्यै।
य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑ यथा तेनाभ॑वा॒न्युनः॑। द॒र्भाणां॑ स्त॒म्बमा॑ह॒र
पि॒तृणा॑मोष॑धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॑ मूलं जीवा॑दनु काण्ड॒मथो॑ फल॑म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि ते घृ॒णिः श॑मु ते स॒न्त्वोष॑धीः।
कल्प॑न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑। इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रामा॑र्ति॒माराम॑ काश्च॒न। तथा॑ तद॒श्विभ्या॑
कृ॒तं मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒रणो वा॑रयादि॒दं दे॒वो वन॑स्पतिः। आ॒र्त्यै निर्ऋ॑त्यै द्वेषा॑च्च

वन्स्पतिः। विधृतिरसि विधारयास्मदघा द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा द्वेषांसि
यव यवयास्मदघा द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ
सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छाऽऽपो वा
गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य
सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥२२॥

फलं पुनातु॥ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ। इह त्वष्टां सुजनिमा
सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति
क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूषि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तनुवै
क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव। अपं नः शोशुचदघमग्ने
शुशुध्या रयिम्। अपं नः शोशुचदघं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा विं मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य। प्राञ्जोगामानृतये हसाय

द्राघीय॑ आयुः॑ प्र॒तरां॑ दधा॑नाः। मृ॒त्योः प॒दं यो॒पय॑न्तो॒ यदै॒म द्राघी॑य॒ आयुः॑
 प्र॒तरां॑ दधा॑नाः। आ॒प्याय॑मानाः प्र॒जया॒ धने॑न शु॒द्धाः पू॒ता भ॑वथ यज्ञियासः।
 इ॒मं जी॒वेभ्यः॑ परि॒धिं द॑धामि॒ मा नोऽनु॑गा॒दप॑रो अर्ध॑मे॒तम्। श॒तं जी॑वन्तु श॒रदः॑
 पुरु॒चीस्ति॒रो मृ॒त्युं द॑द्वहे पर्व॑तेन। इ॒मा ना॒रीर॑विध॒वाः सु॒पत्नी॒राञ्ज॑नेन स॒र्पिषा॑
 सम्मृ॑शन्ताम्। अ॒न॒श्रवो॑ अन॒मी॒वाः सु॒शेवा॒ आरो॑हन्तु॒ जन॑यो॒ योनि॑म॒ग्रे। यदा॑ञ्जनं
 त्रैक॑कु॒दं जा॒तः हि॒मव॑त॒स्प॒रि। तेना॒मृत॑स्य॒ मूले॒नारा॑तीर्ज॒म्भया॑मसि। यथा॒
 त्वमु॑द्भि॒नथ्स्यो॑षधे पृथि॒व्या अ॑धि। ए॒वमि॒म उ॒द्भि॒न्दन्तु॑ की॒र्त्या यश॑सा ब्रह्मवर्च॒सेन॑।
 अ॒जोऽस्य॑जा॒स्मद॒घा द्वे॒षाः॑सि॒ यवो॑ऽसि॒ यव॑या॒स्मद॒घा द्वे॒षाः॑सि॥२४॥

भव॒ ज॒म्भया॑मसि त्रीणि॒ च॥

[९]

अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दघ॑म॒ग्रे शुशु॑ध्या र॒यिम्। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दघ॑म्। सु॒क्षेत्रि॒या
 सु॒गातु॒या व॑सू॒या च॑ यजामहे। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दघ॑म्। प्र॒यद्व॑न्दि॒ष्ठ ए॒षां प्रा॑स्माका॒सश्च॑
 सू॒रयः॑। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दघ॑म्। प्र॒यद॑ग्रेः स॒ह॒स्वतो॑ वि॒श्वतो॑ यन्ति॒ सू॒रयः॑। अप॑ नः॒
 शोशु॑च॒दघ॑म्। प्र॒यत्ते॑ अ॒ग्रे सू॒रयो॑ जा॒येम॑हि प्र॒ ते व॒यम्। अप॑ नः॒ शोशु॑च॒दघ॑म्॥२५॥

त्व॑ हि वि॒श्वतो॑मुख वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि। अपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्।
 द्विषो॑ नो वि॒श्वतो॑मुखाऽति॑ ना॒वेवं॑ पा॒रय। अपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्। स नः॑
 सिन्धु॑मिव ना॒वयाति॑ पर्षा स्व॒स्तये॑। अपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्। आपः॑ प्रव॒णादि॑व
 यती॑रपा॒स्मथ्स्य॑न्दताम॒घम्। अपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्। उ॒द्धना॑दु॒दकानी॑वापा॒स्मथ्स्य॑न्दताम॒घम्।
 अपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्। आ॒न॒न्दाय॑ प्रमो॒दाय॑ पुन॒रागा॑ः स्वा॒न्गृहा॑न्। अपं नः॑
 शोशु॑चद॒घम्। न वै तत्र॑ प्रमी॑यते गौर॒श्वः पुरु॑षः प॒शुः। यत्रे॒दं ब्र॒ह्म क्रि॒यते॑
 परि॒धिर्जी॒व॒नाय॑कमपं नः॑ शोशु॑चद॒घम्॥२६॥

अ॒घम॑घं च॒त्वारि॑ च॥ [१०]

अप॑श्याम युव॒तिमा॑चर॒न्तीं मृ॒ताय॑ जी॒वां परि॑णीयमा॒नाम्। अ॒न्धेन॑ या तम॑सा
 प्रावृ॑ताऽसि प्राची॑मवा॒चीम॑वयन्नरि॒ष्ट्यै। मयै॑तां मा॒ऽस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती
 पि॒तृलो॒कं यदै॑षि। वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा संव्य॑यन्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ पय॑साऽऽवृ॑णीहि।
 रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा पय॑सोप स॑स॒देम। स॑ र॒य्या समु॑
 वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑। ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ जन्त्याः॑।

तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता रुद्राणां दुहिता वसूनां
 स्वसाऽऽदित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं चिकितुषे जनाय मागामनांगामदितिं
 वधिष्ट। पिबतूदकं तृणान्यत्तु। ओमुत्सृजत॥२७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वां सिञ्चामि यजुषां प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां संमेत पश्यंत। सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं वि परेतन।
 इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्रां सुभगां कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं
 कृधि॥ आवहन्ती वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च।
 अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः। शं नो
विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋ॒तं वदि॑ष्यामि। स॒त्यं वदि॑ष्यामि। तन्मा॑मवतु। तद्व॒क्तार॑मवतु।
अव॑तु माम्। अव॑तु व॒क्तार॑म्। ॐ शा॒न्तिः शा॒न्तिः शा॒न्तिः॥१॥

स॒त्यं वदि॑ष्यामि पञ्च॑ च॥ _____ [१]

शीक्षां व्या॑ख्यास्या॒मः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॒ बल॑म्। सामं सन्ता॒नः। इत्यु॑क्तः
शी॑क्षाध्यायः॥ २॥

शीक्षां पञ्च॑॥ _____ [२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्म॑व॒र्चस॑म्। अथा॑तः स॒ंहिता॑या उ॒पनिष॑दं
व्या॑ख्यास्या॒मः। पञ्च॑स्व॒धि॒कर॑णेषु। अधि॑लोकमधि॒ज्यौति॑षमधि॒विद्य॑मधि॒-
प्रज॑मध्या॒त्मम्। ता॒ महा॑स॒ंहिता॑ इ॒त्याच॑क्षते। अथा॑धि॒लोक॑म्। पृथि॑वी
पूर्व॑रूपम्। द्यौरु॒त्तर॑रूपम्। आका॑शः स॒न्धिः॥३॥

वायुः सन्धा॒नम्। इत्य॑धि॒लोक॑म्। अथा॑धि॒ज्यौति॑षम्। अग्निः पूर्व॑रूपम्। आदित्य

उत्तररूपम्। आपः सन्धिः। वैद्युतः सन्धानम्। इत्यधिज्यौतिषम्। अथाधिविद्यम्।
आचार्यः पूर्वरूपम्॥४॥

अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनः सन्धानम्। इत्यधिविद्यम्।
अथाधिप्रजम्। माता पूर्वरूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननः
सन्धानम्। इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा
सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता
व्याख्याता वेद। सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥ _____ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स मेन्द्रो मेधया
स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं मे विचरणम्। जिह्वा मे
मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे

गोपाय। आ॒वह॑न्ती॒ वित॑न्वा॒ना॥७॥

कु॒र्वा॒णा ची॒र॑मा॒त्मनः॑। वा॒सा॒सि॒ मम॑ गा॒वश्च॑। अ॒न्न॒पा॒ने च॑ स॒र्वदा॑। ततो॑ मे॒
श्रि॒य॒मा॒वह॑। लो॒म॒शां पु॒शुभिः॑ स॒ह स्वाहा॑॥ आ मा॑ यन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥
वि मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ प्र मा॑ऽऽयन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ दमा॑यन्तु
ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥ शमा॑यन्तु ब्रह्मचा॒रिणः॑ स्वाहा॑॥८॥

यशो॑ जने॑ऽसानि॒ स्वाहा॑॥ श्रेया॑न् वस्य॑सोऽसानि॒ स्वाहा॑॥ तं त्वा॑ भग॒ प्रवि॑शानि॒
स्वाहा॑॥ स मा॑ भग॒ प्रवि॑श स्वाहा॑॥ तस्मि॑न्सहस्र॑शाखे। निभ॑गाहं त्वयि॑ मृजे॒
स्वाहा॑॥ यथाऽऽपः॑ प्रव॑ता यन्ति॑। यथा॑ मासा॑ अहर्ज॑रम्। एवं मा॑ ब्रह्मचा॒रिणः॑।
धात॑रायन्तु स॒र्वतः॑ स्वाहा॑॥ प्र॒ति॒वे॒शोऽसि॑ प्र मा॑ भाहि॒ प्र मा॑ पद्यस्व॥९॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॒स्रो व्या॑हृतयः। तासा॑मुह॒स्मै तां च॑तुर्थीम्।
माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑। तद्ब्रह्म॑। स आ॒त्मा। अङ्गा॑न्यन्या दे॒वताः॑।
भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑ इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥१०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दि॒त्येन॒ वाव॒ सर्वे॑ लो॒का मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वा
अ॒ग्निः। भुव॒ इति॑ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः। मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा॒ वाव॒
सर्वा॑णि ज्योती॑र॒षि मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वा ऋचः॑। भुव॒ इति॑ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॒
यजू॑र॒षि॥११॥

मह॒ इति॑ ब्रह्म॑। ब्रह्म॑णा॒ वाव॒ सर्वे॑ वे॒दा मही॑यन्ते। भू॒रिति॒ वै प्रा॒णः। भुव॒
इत्य॑पा॒नः। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्। अ॒न्नेन॒ वाव॒ सर्वे॑ प्रा॒णा मही॑यन्ते। ता
वा ए॒ताश्च॑त॒स्रश्च॑तु॒र्धा। च॑त॒स्रश्च॑त॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वेद॑। स वेद॒ ब्रह्म॑। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥१२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒षि वेद॒ द्वे च॑॥ _____ [५]

स य ए॒षोऽन्त॑र॒हृद॑य आका॒शः। तस्मि॑न्न॒यं पुरु॑षो मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑।
अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सै॒न्द्रयो॑निः। यत्रा॒सौ कै॑शा॒न्तो
वि॒वर्त॑ते। व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भू॒रित्य॑ग्नौ प्र॒ति॑तिष्ठति। भुव॒ इति॑ वा॒यौ॥१३॥

सुव॒रित्या॑दित्ये। मह॒ इति॒ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॒ स्वरा॑ज्यम्। आ॒प्नोति॒
मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्विज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति।
आ॒का॒शश॑रीरं ब्रह्म। स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शान्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्। इति॑
प्राची॑नयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥ _____ [६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्यश्चन्द्र॒मा नक्ष॑त्राणि।
आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श आ॒त्मा। इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्। प्रा॒णो
व्या॒नोऽपा॑न उ॒दानः स॑मा॒नः। चक्षुः॑ श्रोत्रं मनो वाक्कक्। चर्म॑ मा॒स॑ स्नावास्थि॑
म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र्षि॒रवो॑चत्। पाङ्क्तुं॑ वा इ॒दं सर्व॑म्। पाङ्क्तु॑नैव पाङ्क्तु॑
स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥ _____ [७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॑तीदं सर्वम्। ओमि॑त्येतदनुकृति ह स्म वा
अ॒प्योश्रा॑वयेत्याश्रावयन्ति। ओमि॑ति सामा॑नि गायन्ति। ओ॒शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑

श॑सन्ति। ओमित्य॑ध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रं प्र॑तिगृणाति। ओमि॒ति ब्र॑ह्मा प्रसौ॑ति।
ओमित्य॑ग्नि॒होत्र॑मनु॒जाना॑ति। ओमि॒ति ब्रा॑ह्मणः प्र॑वक्ष्यन्नाह॒ ब्र॑ह्मोपा॑प्रवा॒नीति॑।
ब्र॒ह्मैवोपा॑प्रोति॥१६॥

ओ॒न्दशं॥ _____ [८]

ऋ॒तं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। स॒त्यं च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। तप॑श्च स्वा॑ध्याय-
प्रव॑चने॒ च। दम॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। श॒मश्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒ग्नय॑श्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒ग्नि॒होत्रं॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। अ॒तिथ॑यश्च स्वा॑ध्याय-
प्रव॑चने॒ च। मा॒नुषं॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जा च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जन॑श्च
स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। प्र॒जाति॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च। स॒त्यमि॒ति स॒त्यव॑चा॒ राथी॑तरः।
तप॑ इति तपो॒नित्यः॑ पौ॒रुशि॑ष्टिः। स्वा॑ध्यायप्रव॑चने ए॒वेति॑ नाको॒ मौद्ग॑ल्यः। तद्धि
तप॑स्तद्धि॒ तपः॥१७॥

प्र॒जा च स्वा॑ध्यायप्रव॑चने॒ च प॒दं॥ _____ [९]

अ॒हं वृ॑क्षस्य॒ रेरि॑वा। की॒र्तिः पृ॑ष्ठं गि॒रेरि॑वा। ऊ॒र्ध्वप॑वि॒त्रो वा॒जिनी॑व स्व॒मृत॑मस्मि।
द्र॒विण॑ꣳ स॒र्वच॑सम्। सु॒मेधा॑ अ॒मृतो॑क्षितः। इति॑ त्रि॒शङ्को॑र्वेदा॒नुव॑चनम्॥१८॥

अहं षट्॥ _____ [१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्याया॑न्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा

ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मृशिनः।
युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः।
एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्।
एवमु चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितुव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्युक्तं च॥ [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः। शं नो
विष्णुरुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं
ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्। सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्।
आवीन्माम्। आवीद्वक्तारम्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥२३॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

ब्रह्मविदाप्रोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो वेद निहितं
गुहायां परमे व्योमन्। सौऽश्नुते सर्वान्कामान्त्सह। ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा
एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः। आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्रेरापः। अद्भ्यः
पृथिवी। पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा एष पुरुषो-
ऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयं दक्षिणः पक्षः। अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा।
इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥१॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो अन्नैर्नैव जीवन्ति।
अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वोषधमुच्यते।
सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं ब्रह्मोपासते। अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम्।
तस्मात्सर्वोषधमुच्यते। अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च

भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्। अन्योऽन्तर
 आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
 अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः
 पक्षः। आकाश आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥२॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि भूतानामायुः।
 तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुर्यन्ति। ये प्राणं ब्रह्मोपासन्ते। प्राणो हि
 भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य।
 तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स
 वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य यजुरेव
 शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं
 प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥३॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति

कदाचनेति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्।
 अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
 पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः।
 सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वे। ब्रह्म
 ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरे पाप्मनो हित्वा।
 सर्वान्कामान्धसमश्नुत इति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
 एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
 पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः।
 मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा।
 तदप्येष श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेद् चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेदं। सन्तमेनं ततो

विदुरिति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता विद्वानमुं
 लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चित्समंश्नुता(३)
 उ। सोऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं
 सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च
 त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं
 च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष
 श्लोको भवति॥६॥

असृष्ट्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदंजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत।
 तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं
 लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न
 स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं
 प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं
 कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको

भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदेति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चमं इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुषं आनन्दः। ते ये शतं मानुषां आनन्दाः।

स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः।

स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः।

स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः।

स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः।

स एकः कर्मदेवानां देवानांमानुन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानांमानुन्दाः।

स एको देवानांमानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं देवानांमानुन्दाः।

स एक इन्द्रस्याऽऽनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनुन्दाः।

स एको बृहस्पतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं बृहस्पतेरानुन्दाः।

स एकः प्रजापतेरानुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। ते ये शतं प्रजापतेरानुन्दाः।

स एको ब्रह्मण आनुन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहृतस्य। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमय-

मात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत९ ह वाव न तपति। किमह९ साधुं नाकुरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा

ए॒तत्प्रो॒वाच। अ॒न्नं प्रा॒णं चक्षुः॑ श्रो॒त्रं मनो॑ वाच॒मिति॑। त॒५ हो॒वाच। यतो॒ वा
इ॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॒न्ते। येन॑ जा॒तानि॑ जीव॒न्ति। यत्प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्ति।
तद्विजि॑ज्ञासस्व। तद्ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒प्त्वा॥१॥

अ॒न्नं ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात्। अ॒न्नाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॒न्ते। अ॒न्नै॒न जा॒तानि॑
जीव॒न्ति। अ॒न्नं प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं पि॒तर॒मुप॑ससार।
अ॒र्धीहि॑ भगवो॒ ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्र॒ह्म विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑।
स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒प्त्वा॥२॥

प्रा॒णो ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात्। प्रा॒णाद्धे॑व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॒न्ते। प्रा॒णेन॑
जा॒तानि॑ जीव॒न्ति। प्रा॒णं प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं
पि॒तर॒मुप॑ससार। अ॒र्धीहि॑ भगवो॒ ब्र॒ह्मेति॑। त॒५ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्र॒ह्म विजि॑ज्ञासस्व।
तपो॒ ब्र॒ह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒प्त्वा॥३॥

मनो॑ ब्र॒ह्मेति॑ व्य॒जानात्। मन॑सो ह्ये॒व खल्वि॒मानि॑ भू॒तानि॑ जाय॒न्ते। मन॑सा॒
जा॒तानि॑ जीव॒न्ति। मनः॑ प्रय॑न्त्य॒भि संवि॑शन्तीति॑। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुन॑रे॒व वरु॑णं

पितॄमुप॑ससार। अधी॑हि भगवो ब्रह्मेति। त॒ ५ हो॒वाच। तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व।
तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितॄमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त॒ ५ हो॒वाच। तप॑सा ब्रह्म विजि॑ज्ञासस्व।
तपो॒ ब्रह्मेति॑। स तपो॑ऽतप्यत। स तप॑स्त॒त्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या। परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्। शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।

म॒हान्की॒र्त्या॑॥७॥

अ॒न्नं न परि॑चक्षी॒त। तद्वृ॒तम्। आ॒पो वा अ॒न्नम्। ज्योति॑रन्ना॒दम्। अ॒प्सु
ज्योतिः॑ प्रति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः॒ प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अ॒न्नवान॑न्ना॒दो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॑॥८॥

अ॒न्नं बहु॑ कुर्वी॒त। तद्वृ॒तम्। पृ॒थि॒वी वा अ॒न्नम्। आ॒का॒शोऽन्ना॒दः। पृ॒थि॒व्यामा॑का॒शः
प्रति॑ष्ठितः। आ॒का॒शे पृ॒थि॒वी प्रति॑ष्ठिता। तदे॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितम्। स य
ए॒तदन्न॑मन्ने॒ प्रति॑ष्ठितं वेद॒ प्रति॑तिष्ठति। अ॒न्नवान॑न्ना॒दो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑
प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या॑॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षी॒त। तद्वृ॒तम्। तस्मा॑द्यया कया च विधया बह्व॑न्नं
प्राप्नुयात्। अरा॑ध्यस्मा अ॒न्नमि॑त्याच॒क्षते॑। एतद्वै मुख॑तोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मुख॑तोऽस्मा
अ॒न्नं रा॑ध्यते। एतद्वै मध्य॑तोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। मध्य॑तोऽस्मा अ॒न्नं रा॑ध्यते। एतद्वा
अन्त॑तोऽन्नं॑ रा॒द्धम्। अन्त॑तोऽस्मा अ॒न्नं रा॑ध्यते। य एवं वेद। क्षेम॑ इति वा॒चि।

योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश
 इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन
 इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तैऽस्मै कामाः।
 तद्ब्रह्मेत्युपासीत। ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते
 द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये।
 स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य।
 एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं विज्ञान-
 मयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री
 कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अहं
 श्लोककृद्हं श्लोककृद्हं श्लोककृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य।

पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य ना(३) भा॒इ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अ॒हमन्नमन्नम॒दन्त॒मा(३) द्धि। अ॒हं वि॒श्वं भुव॑न॒मभ्य॑भवाम्। सुव॒र्न ज्योतीः॑। य
 ए॒वं वेद॑। इत्यु॑प॒निषत्॑॥१०॥

स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे। ते॒ज॒स्वि ना॒वधी॑तमस्तु मा
 वि॒द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु
मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि
समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरे परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा
च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरे परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः
प्रसूती तोयेन जीवान् व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तम्।
यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं बहुधा जातं
जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः।
तदेव शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः॥ अर्धमासा मासा ऋतवः
संवत्सरश्च कल्पन्ताम्। स आपः प्रदुधे उभे इमे अन्तरिक्षमथो सुवः॥ नैनमूर्ध्वं
न तिर्यश्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः॥२॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्। हृदा मनीषा
मनसाऽभिकृत्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति॥ अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ॥
एष हि देवः प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः। स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतोमुखः॥ विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव
एकः॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम्। यस्मिन्निदः॥

सं च विचैक॑ स ओतुः प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑ । प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॒र्वो
नाम् निहि॑तं गुहा॑सु ॥ ३ ॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं सवि॒तुः पि॒ताऽस॑त् । स नो बन्धु॑र्जनि॒ता
स वि॑धा॒ता धामा॑नि वेद॒ भुव॑नानि वि॒श्वानि॑ । यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मान॒शाना॑स्तृतीये
धामा॑न्यभ्यैर॑यन्त । परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑ लो॒कान् परि॑ दि॒शः
परि॑ सु॒वः । ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं वि॒चृत्य॑ तद॑पश्य॒त्तद॑भवत् प्र॒जासु॑ । प॒रीत्य॑
लो॒कान्प॒रीत्य॑ भू॒तानि॑ प॒रीत्य॑ सर्वाः॑ प्र॒दिशो॑ दि॒शश्च॑ । प्र॒जाप॑तिः प्रथम॒जा
ऋ॒तस्याऽऽ॒त्मनाऽऽ॒त्मानं॑ म॒भिसम्ब॑भूव । स॒दस॑स्पति॒मद्भु॑तं प्रि॒यमिन्द्र॑स्य॒ काम्य॑म् ।
सनि॑ मे॒धाम॑यासिषम् । उद्दी॑प्यस्व जा॒तवे॑दोऽप॒घ्नन्नि॑र्ऋ॒तिं मम॑ ॥ ४ ॥

प॒शूश्च॑ म॒ह्यमा॑व॒ह जी॑वं च दि॒शो दि॒शः । मा नो॑ हि॒ंसी॒ज्जा॒तवे॑दो गाम॒श्वं
पु॒रुषं॑ जग॑त् । अ॒बिभ्र॑द॒ग्न आ॑ग॒हि श्रि॒या मा॑ परि॑पातय ।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्।
तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
वक्रतुण्डाय धीमहि। तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥ ५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नः षण्मुखः
प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्।
वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे
वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय
धीमहि॥ ६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि।
तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्। वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

स॒हस्र॑पर॒मा दे॒वी श॒तमू॑ला श॒ताङ्कु॑रा। सर्व॑ ह॒रतु॑ मे पा॒पं दूर्वा॑ दुःस्वप्न॒नाश॑नी।
काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परु॒षः परि॑ ॥ ७ ॥

ए॒वानो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च। या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑ स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि।
तस्या॑स्ते दे॒वीष्टके॑ वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम्। अश्व॑क्रान्ते र॒थक्रान्ते॑ वि॒ष्णुक्रान्ते॑
व॒सुन्ध॑रा। शिरसा॑ धार॒यिष्या॑मि र॒क्षस्व॑ मां पदे॒ पदे॑।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमि॑र्धेनु॒र्धरणी॑ लो॒कधा॑रिणी। उ॒द्धृता॑ऽसि व॒राहे॑ण कृ॒ष्णेन॑ श॒तबा॑हुना। मृत्तिके॑
हन॑ मे पा॒पं य॒न्मया॑ दुष्कृतं कृतम्। मृत्तिके॑ ब्रह्म॑दत्ताऽसि का॒श्यपे॑नाभि॒मन्त्रि॑ता।
मृत्तिके॑ देहि॑ मे पु॒ष्टिं त्वयि॑ स॒र्वं प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ८ ॥

मृत्तिके॑ प्र॒तिष्ठि॑ते स॒र्वं त॒न्मे निर्णु॑द मृत्तिके। तया॑ ह॒तेन॑ पा॒पेन॑ ग॒च्छामि॑ प॒रमा॑
गति॑म्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छु॒ग्धि तव॑ तन्न॒ ऊ॒तये॑ विद्विषो॒
विमृ॑धो॒ जहि॑। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑ विमृ॑धो॒ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॒तु नः॑
स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः। स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति
न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रि॑ष्टनेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृ॒हस्पति॑र्दधातु। आपो॑न्तमन्युस्तृ॒पल॑प्रभर्मा
धुनिः॒ शिमी॑वाञ्छ॒रुमा॑ ऋ॒जी॒षी। सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र
प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सी॒मतः॑ सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः। सबु॑ध्रिया॒ उप॒मा
अ॒स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॒ योनि॑मस॒तश्च॒ विवः॑। स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी।
यच्छा॑नः शर्म॒ स॒प्रथाः॑। ग॒न्ध॒द्वा॒रां दु॑राध॒रूपां॑ नित्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑
सर्व॑भूता॒नां तामि॑होप॒ह्वये॑ श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा
वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॑माँल्लो॒कान॑नप॒ज॒य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हा॑ इन्द्रो॒ वज्र॑बाहुः षोड॒शी

शर्म यच्छतु॥१०॥

स्वस्ति नो म॒घवा॑ करोतु ह॒न्तु पा॒प्मानं॑ योऽस्मान् द्वेष्टि॑। सो॒मान्ऽ॒ स्वर॑णं कृणुहि
ब्र॒ह्मण॑स्पते। क॒क्षीव॑न्तं य औ॒शिज॑म्। शरी॑रं यज्ञशम॒लं कु॒सीदं॑ तस्मि॒न्सीद॑तु
योऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒ततं॑ पु॒राणं॑ येन॑ पू॒तस्तर॑ति दुष्कृतानि॑। तेन॑
प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ता अति॑ पा॒प्मान॑मरातिं॑ तरेम। स॒जोषा॑ इन्द्र॒ सग॑णो म॒रुद्भिः
सोमं॑ पिब वृ॒त्रह॑ञ्छूर वि॒द्वान्। ज॒हि शत्रू॑ रप॒ मृधो॑ नुद॒स्वाथा॑भयं कृणुहि वि॒श्वतो॑
नः। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भूयासु॒र्योऽस्मान् द्वेष्टि॑ यं च
व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा म॒यो भुव॑स्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन॥११॥

म॒हेर॑णाय॒ चक्ष॑से। यो वः शि॒वत॑मो रस॒स्तस्य॑ भाजयते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व
मा॒तरः॑। तस्मा॒ अरं॑ गमाम वो॒ यस्य॑ क्षयाय॒ जिन्व॑थ। आपो॑ ज॒नय॑था च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिर॑ण्यशृङ्गं वरु॑णं प्रप॑द्ये ती॒र्थं मे॑ देहि याचि॑तः। य॒न्मया॑ भु॒क्तम॒साधू॑नां पा॒पेभ्य॑श्च

प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो
वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात्
प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। यश्चाप्सु वरुणः स
पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमः सचता परुष्ण्या।
असिक्रिया मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं
चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत। ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः॥१३॥

समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।
सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः।
यत्पृथिव्याः रजः स्वमान्तरिक्षे विरोदसी। इमाः स्तदापो वरुणः पुनात्वघमर्षणः।

पुनन्तु वसंवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता।
 एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्। द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयं सञ्श्रितं सुवः॥१४॥

स नः सुवः सञ्शिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि। ज्योतिर्ज्वलति
 ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमेवाहं मां
 जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामघ-
 मर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो भूमिस्त्वमां रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः।
 आक्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषा पवित्रे अधि-
 सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः॥१५॥

[१]

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि
 विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं

कर्मफलेषु जुष्टा॑म्। दुर्गा॑ दे॒वीꣳ शरण॑म॒हं प्रप॑द्ये सु॒तर॑सि तर॒से नमः॑। अ॒ग्ने
त्वं पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॒भिरति॑ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑। पू॒श्च पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न
उ॒र्वी भवा॑ तो॒काय॒ तन॑याय॒ शं योः। विश्वा॑नि नो दुर्ग॑हा॒ जात॑वेदः सिन्धुं॑ न
ना॒वा दु॑रि॒ताति॑ पर्षि। अ॒ग्ने अ॒त्रिव॑न्मन॒सा गृणा॑नोऽस्माकं॑ बो॒ध्यवि॑ता त॒नूना॑म्।
पृ॒तना॑जित॒ꣳ सह॑मानम॒ग्निमु॒ग्रꣳ हु॑वेम पर॒मात्स॒धस्था॑त्। स नः॑ पर्ष॒दति॑
दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ क्षाम॑द्दे॒वो अति॑ दु॒रिता॑ऽत्य॒ग्निः। प्र॒तोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च
होता॑ नव्यंश्च स॒त्सि। स्वाश्चा॑ग्ने त॒नुव॑ पिप्रय॑स्वा॒स्मभ्यं॑ च सौ॒भग॑माय॑जस्व।
गोभि॑र्जुष्ट॑म॒युजो॑ निषि॑क्तं॒ तवे॑न्द्र विष्णो॒रनु॑सञ्चरेम। नाक॑स्य पृ॒ष्ठम॑भि सं॒वसानो॑
वैष्णा॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम्॥१६॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूरन्न॑म॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑ सुव॒रन्न॑मादित्याय॒
दिवे॑ स्वाहा भूर्भुवः॑ सुव॒रन्नं॑ च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑

भूर्भुवः सुवरन्नमोम्॥१७॥

[३]

भूरग्रये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे स्वाहा
भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरग्र
ओम्॥१८॥

[४]

भूरग्रये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च
स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च
दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि नो अग्र एनसे स्वाहा। पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा। यज्ञं पाहि विभावंसो
स्वाहा। सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा॥२०॥

[६]

पा॒हि नो॑ अ॒ग्न ए॒कया॑ । पा॒ह्यु॒त द्वि॒तीय॑या । पा॒ह्यूर्जं॑ तृ॒तीय॑या । पा॒हि गी॒र्भिश्च॑
त॒सृभिर्व॑सो॒ स्वाहा॑ ॥ २१ ॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छ॑न्द॒सामृष॑भो वि॒श्वरू॑पश्छ॑न्दो॒भ्यश्छ॑न्दा॒ऽस्यावि॑वेशः । स॒ता॒ः शि॒क्यः
पु॒रोवा॑चो॒पनि॑षदिन्द्रो॒ ज्येष्ठ॑ इन्द्रि॒याय॑ ऋषि॒भ्यो नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑
भूर्भुवः॑ सुव॒श्छ॑न्द॒ ओम् ॥ २२ ॥

[८]

नमो॑ ब्रह्म॑णे धा॒रणं॑ मे अ॒स्त्वनि॑राकरणं धा॒रयि॑ता भूयासं॒ कर्ण॑योः श्रु॒तं मा
च्यो॑ढ्वं ममा॒मुष्य॑ ओम् ॥ २३ ॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दम॒स्तपः॑ शम॒स्तपो॑ दानं॒ तपो॑ यज्ञं॒

तपो॒ भूर्भुवः॒ सुव॒र्ब्रह्मै॒तदुपा॑स्यै॒तत्तपः॑ ॥ २४ ॥

[१०]

॥ विहि॒ताच॑रणप्रशंसा निषि॒द्धाच॑रणनिन्दा च ॥

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒म्पुष्पि॑तस्य दू॒राद्गन्धो॑ वा॒त्ये॒वं पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑ दू॒राद्गन्धो॑
वा॒ति॒ यथा॑ ऽसि॒धारां॑ क॒र्ते ऽव॑हितामव॒क्रामे॑ यद्यु॒वे यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्त॑
प॑तिष्यामीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑ जुगुप्सैत् ॥ २५ ॥

[११]

॥ द॒हर॑विद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒ही॑याना॒त्मा गुहा॑यां नि॒हि॑तो ऽस्य ज॒न्तोः । तम॑क्रतुं पश्यति
वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मान॑मीशम् । स॒प्त प्रा॑णाः प्र॒भव॑न्ति तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः
स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः । स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा गुहा॑शयां नि॒हि॑ताः
स॒प्त सं॑प्त । अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च॒ सर्वे॑ ऽस्मात्स्य॑न्दन्ते॒ सिन्ध॑वः॒ सर्व॑रूपाः ।
अत॑श्च॒ विश्वा॒ ओष॑धयो॒ रसा॑च्च॒ येनै॑ष भू॒तस्ति॑ष्ठत्यन्तरा॒त्मा । ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑ प॒दवीः॑

कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः
पवित्रमत्येति रेभन्। अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं
सरूपाम्। अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः॥२६॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्। नृषद्वरसदृतसद्धोमसद
गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। घृतं मिमिक्षिरे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो
घृतमुवस्य धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।
समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुनां सममृतत्वमानत्। घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति
जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः। वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा
नमोभिः। उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोऽवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा
त्रयो अस्य पादा द्वे शीरूषे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्यां आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एकं सूर्य

एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो
रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं स नो देवः शुभया स्मृत्या
संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्।
वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न कर्मणा न प्रजया
धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानुशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो
विशन्ति। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः। ते ब्रह्मलोके
तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं विपापं परमेश्मभूतं यत्पुण्डरीकं
पुरमध्यस्थम्। तत्रापि दहं गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिं लीनस्य यः परः स
महेश्वरः॥ २८॥

[१२]

॥ नारायणसूक्तम् ॥

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम्।

विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्। विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति।
 पतिं विश्वस्याऽऽत्मेश्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं
 परायणम्। नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः परः। नारायण परं ब्रह्म तत्त्वं
 नारायणः परः। नारायणपरो ध्याता ध्यानं नारायणः परः। यच्च किञ्चिद्भगत्सर्वं
 दृश्यते श्रूयतेऽपि वा॥ अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः॥२९॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेऽन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोश प्रतीकाशं हृदयं
 चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति। ज्वालमालाकुलं
 भाती विश्वस्याऽऽयतनं महत्। सन्ततं शिलाभिस्तुलम्बत्याकोशसन्निभम्।
 तस्यान्तं सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महान-
 ग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः। सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः। तिर्यगूर्ध्वमधः
 शायी रश्मयस्तस्य सन्तता। सन्तापयति स्वं देहमापादतलमस्तकः। तस्य मध्ये
 वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः। नीलतोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा।
 नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा। तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट्॥३०॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्र्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः॥३१॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु ब्रह्मतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं

सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति
य एवं वेदैत्युपनिषत्॥३२॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निधनपतये नमः। निधनपतान्तिकाय नमः। ऊर्ध्वाय नमः। ऊर्ध्वलिङ्गाय
नमः। हिरण्याय नमः। हिरण्यलिङ्गाय नमः। सुवर्णाय नमः। सुवर्णलिङ्गाय नमः।
दिव्याय नमः। दिव्यलिङ्गाय नमः। भवाय नमः। भवलिङ्गाय नमः। शर्वाय नमः।
शर्वलिङ्गाय नमः। शिवाय नमः। शिवलिङ्गाय नमः। ज्वलाय नमः। ज्वललिङ्गाय
नमः। आत्माय नमः। आत्मलिङ्गाय नमः। परमाय नमः। परमलिङ्गाय नमः।
एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्॥३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमो नमः। भवे भवे नातिं भवे भवस्व
माम्। भवोद्भवाय नमः॥३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑ का॒लाय॒ नमः॑
कल॑वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ बल॑वि॒कर॒णाय॒ नमो॑ बला॑य॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑
सर्व॑भू॒तद॒मनाय॒ नमो॑ म॒नोन्म॑नाय॒ नमः॑ ॥ ३५ ॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घो॒र॒घो॒र॒तरे॑भ्यः। सर्वे॑भ्यः सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु
रु॒द्ररू॑पेभ्यः ॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रु॒षाय॒ वि॒द्महे॑ मा॒हादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रु॒द्रः प्र॒चो॒दया॑त् ॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये नमो नमः ॥ ३९ ॥

[२२]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः ॥ ४० ॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय

नमो॑ अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रु॑द्राय॒ प्रचे॑तसे मी॒दुष्ट॑माय॒ तव्य॑से। वो॒ चेम् शन्ता॑म॒ हृदे॑। सर्वो॒ ह्येष॑
रु॒द्रस्तस्मै॑ रु॒द्राय॒ नमो॑ अस्तु॥४२॥

[२५]

॥ अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम् ॥

यस्य॒ वैक॑ङ्क॒त्यग्नि॑होत्र॒हव॑णी भवति॒ प्रत्ये॒वास्याहु॑तयस्तिष्ठ॒न्त्यथो॒ प्रति॑ष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृ॒णुष्व॒ पाज॒ इति॒ पञ्च॑॥४४॥

[२७]

॥ भूदेवताकमन्त्रः ॥

अदि॑तिर्दे॒वा ग॑न्ध॒र्वा म॑नु॒ष्याः पि॒तरोऽसु॑रास्तेषा॑ सर्व॒भूतानां॑ मा॒ता मे॒दिनीं॑
म॒हता॒ म॒ही सा॑वि॒त्री गा॑य॒त्री जग॑त्यु॒र्वी पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला वि॒श्वा भू॒ता क॑त॒मा का या

सा स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा आपः॑ प॒शव॑
आपोऽन्न॒मापोऽमृत॑मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑ स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॑
ज्योती॑ऽप्यापो॒ यजू॑ऽप्यापः॑ स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॑ भूर्भुवः॑ सुव॒राप॑
ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॑वी पू॒ता पु॑नातु॒ माम् । पुनन्तु॑ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॑पू॒ता
पु॑नातु॒ माम् । यदुच्छि॑ष्टमभौ॒ज्यं यद्वा॑ दुश्चरि॑तं मम॑ । सर्वं पुनन्तु॑ मामापोऽस॒तां च॑
प्रति॒ग्रह॑ः स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदहा पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्वा।
अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्वा।
रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं छन्दं परमात्मं
सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आया॑तु वर॑दा दे॒वी अ॒क्षरं॑ ब्रह्म॑सम्मि॑तम्। गा॒य॒त्रीं छ॒न्द॑सां मा॒तेदं॑ ब्रह्म॑
जुष॑स्व मे। यद॒ह्नात्कुरु॑ते पा॒पं तद॒ह्नात्प्रति॑मुच्य॑ते। यद्रा॒त्रिया॑त्कुरु॑ते पा॒पं
तद्रा॒त्रिया॑त्प्रति॑मुच्य॑ते। सर्व॑ व॒र्णे म॑हादे॒वि स॒न्ध्यावि॑द्ये स॒रस्व॑ति॥५१॥

[३४]

ओजो॑ऽसि स॒हो॑ऽसि ब॒लम॑सि भ्राजो॑ऽसि दे॒वानां॑ धाम॒ नामा॑सि वि॒श्वम॑सि
वि॒श्वायुः॑ स॒र्वम॑सि स॒र्वायु॑रभिभू॒रो गा॒य॒त्रीमावा॑हयामि सा॒वित्री॑मावा॑हयामि
स॒रस्व॑तीमावा॑हयामि छ॒न्दऋषी॑नावा॑हयामि श्रि॒यमावा॑हयामि गा॒य॒त्रिया
गा॒य॒त्रीच्छ॒न्दो वि॒श्वामि॑त्र ऋषिः स॒विता॑ दे॒वता॑ऽग्नि॒र्मुखं॑ ब्रह्मा शि॒रो वि॒ष्णुर्हृदय॑ः
रु॒द्रः शि॒खा पृ॒थि॒वी योनिः॑ प्रा॒णापा॑नव्या॒नोदान॑स॒माना स॒प्राणा॑ श्वे॒तवर्णा॑
सा॒ङ्ख्याय॑नस॒गोत्रा॑ गा॒य॒त्री च॒तुर्वि॑ंशत्यक्षरा त्रि॒पदा॑ षट्कुक्षिः पञ्च॒शीर्षो॑प॒नय॑ने
वि॒नियो॑ग॒ ओं भूः। ओं भुवः। ओ॑ः सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ॑ः
स॒त्यम्। ओं तथ्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि। धियो॒ यो नः॑ प्रचोदया॑त्।

ओ॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॒ सुव॒रोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उ॒त्तमे॑ शिख॑रे जा॒ते भू॒म्यां प॑र्वत॒मूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्मणे॑भ्योऽभ्य॑नुज्ञा॒ता ग॒च्छ दे॑वि
य॒थासु॑खम्। स्तु॒तो मया॑ वर॒दा वे॑दमा॒ता प्र॑चोदयन्ती पवने॑ द्विजा॒ता। आयुः॑
पृथि॒व्यां द्र॑विणं ब्र॑ह्मव॒र्चसं॒ मह्यं॑ दत्त्वा प्रजा॑तुं ब्र॑ह्मलो॒कम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृ॒णिः सूर्य॑ आ॒दित्यो॑ न प्रभा॑ वात्यक्ष॑रम्। मधुं॑ क्षरन्ति॒ तद्र॑सम्। स॒त्यं वै
तद्र॑स॒मापो॒ ज्योती॒रसो॒ऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॒ सुव॒रोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्म॑मेतु॒ माम्। मधु॑मेतु॒ माम्। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑मेतु॒ माम्। यास्ते॑ सोम प्र॒जाव॒त्सोभि॒

सो अ॒हम्। दुःस्व॑प्र॒हन्दु॑रुष॒ह। यास्ते॑ सोम प्रा॒णां॑ स्तां जु॒होमि। त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं
ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्। ब्र॒ह्म॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं पठ॑न्ति। ते सोमं
प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म॑ मे॒धया॑। मधु॑ मे॒धया॑। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धया॑। अ॒द्या नो॑ दे॒व स॒वितः
प्र॒जाव॑त्सा॒वीः सौभ॑गम्। परा॑ दुः॒ष्वप्रि॑यः सु॒वा। वि॒श्वानि॑ दे॒व स॒वितर्दु॑रि॒तानि॑
परा॑ सु॒वा। यद्भू॒द्रं तन्म॒ आ सु॑वा। मधु॑ वा॒ता ऋ॒ताय॑ते मधु॑ क्षर॑न्ति सि॒न्धवः॑।
मा॒ध्वी॒र्नः स॒न्त्वोष॑धीः। मधु॑ न॒क्तमु॒तोष॑सि मधु॑म॒त्पार्थि॑वः रजः॑। मधु॑ द्यौर॑स्तु नः
पि॒ता। मधु॑मा॒न्नो व॒नस्प॑ति॒र्मधु॑माः अस्तु॑ सूर्यः॑। मा॒ध्वी॒र्गावो॑ भवन्तु नः। य इ॒मं
त्रिसु॑पर्ण॒मया॑चितं ब्राह्म॒णाय॑ दद्यात्। भ्रू॒ण॒ह॒त्यां वा ए॒ते घ्न॑न्ति। ये ब्रा॒ह्म॒णास्त्रिसु॑पर्णं
पठ॑न्ति। ते सोमं प्राप्नु॑वन्ति। आ॒स॒ह॒स्रात्प॒ङ्क्तिं पुन॑न्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म॑ मे॒धवा॑। मधु॑ मे॒धवा॑। ब्रह्म॑मे॒व मधु॑ मे॒धवा॑। ब्रह्मा॑ दे॒वानां॑ प॒दवीः॑

कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृधाणां स्वधितिर्वनानां सोमः
 पवित्रमत्येति रेभन्। हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। ऋचे त्वा रुचे
 त्वा समिध्स्रवन्ति सरितो न धेनाः। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारा
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम्। तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी
 भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः। तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य
 धाराम्। य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति।
 ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा
 जुषमाणा दुरुक्तां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टं ऋषिर्भवति देवि त्वया

ब्रह्माऽऽगुतश्रीरुत त्वया॥ त्वया जुष्टश्चित्रं विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मे॒धां म॒ इन्द्रो॑ द॒दातु॑ मे॒धां दे॒वी सर॑स्वती। मे॒धां मे॑ अ॒श्विना॑वु॒भावाध॑त्तां
पुष्क॑र॒स्रजा॑। अ॒प्स॒रासु॑ च॒ या मे॒धा ग॑न्ध॒र्वेषु॑ च॒ यन्मनः॑। दैवी॑ मे॒धा सर॑स्वती
सा मां॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्जुषता॒ऽऽ स्वाहा॑॥५९॥

[४२]

आ मां॑ मे॒धा सु॒रभि॑र्वि॒श्वरू॑पा॒ हिर॑ण्यवर्णा॒ जग॑ती जग॒म्या। ऊ॒र्ज॑स्वती॒ पय॑सा॒
पिन्व॑माना॒ सा मां॑ मे॒धा सु॒प्रती॑का जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मय्य॑ग्निस्तेजो॑ दधातु॒ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॑धातु॒ मयि॑ मे॒धां मयि॑ प्र॒जां मयि॑ सूर्यो॒ भ्राजो॑ दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपै॑तु म॒ृत्यु॒रमृ॑तं न॒ आग॑न्वैवस्व॒तो नो॒ अभ॑यं कृणोतु। प॒र्णं वन॒स्पते॑रिवा॒भि॒नः
शी॒यता॑ र॒यिः स च॑ ता॒न्नः शची॑पतिः॥६२॥

[४५]

परं॑ म॒ृत्यो॒ अनु॒ परै॑हि पन्थां॒ यस्ते॒ स्व इ॒तरो॑ देव॒याना॑त्। चक्षु॑ष्मते शृण्व॒ते ते॑
ब्रवी॑मि मा नः॑ प्र॒जा री॑रिषो॒ मोत॑ वी॒रान्॥६३॥

[४६]

वातं॑ प्रा॒णं मन॑साऽन्वा र॑भामहे प्र॒जाप॑तिं यो भुव॑नस्य गो॒पाः। स नो॑
मृ॒त्योस्त्रा॑यतां॒ पात्व॑ ह॒सो ज्यो॑ग्जी॒वा ज॒राम॑शीमहि॥६४॥

[४७]

अ॒मु॒त्र भू॒याद॑ध॒ यद्य॑मस्य॒ बृह॑स्पते अ॒भि॒शस्ते॑रमु॒ञ्चः। प्र॒त्यौ॑हताम॒श्विना॑
मृ॒त्युम॑स्माद्दे॒वाना॑म॒ग्ने मि॒षजा॒ शची॑भिः॥६५॥

[४८]

हरि॑ ह॒रन्त॑मनु॒यन्ति॒ दे॒वा वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृ॒षभं॑ म॒तीना॑म्। ब्र॒ह्म

सरूपमनुमेदमागादयन् मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्ऋध्वाऽति मृत्युं
तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष
आयुरुग्र नृचक्षंसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्। मा
नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो रुद्र रीरिषः॥६९॥

[५२]

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः। वीरान्मा
नो रुद्र भामितोऽवंधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव। यत्कांमास्ते जुहुमस्तन्नो
अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्॥ ७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा
अभयङ्कुरः॥ ७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय
माऽमृतात्॥ ७३॥

[५६]

ये ते सहस्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे। तान् यज्ञस्य मायया सर्वानव

यजामहे॥७४॥

[५७]

मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा॥७५॥

[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ अन्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥ यद्विवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यथ्स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यथ्सुषुप्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ यद्विद्वाँसुश्चाविद्वाँसुश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा॥ एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहा॥७६॥

[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो देवाश्चकृम जिह्वा गुरुमनसो वा प्रयुती देव हेडनम्। अरावा यो नो
अभि दुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन् स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि कामः कर्ता
नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं करोमि मन्युः कर्ता
नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु स्वाहा। गावो हिरण्यं

धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा। श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्।
ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः। तिलाः पुनन्तु मे पापं
यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं
सुरापानं भ्रूणहत्या तिला शान्तिं शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च
कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजा तु जातवेदः सन्ददातु
स्वाहा॥८१॥

[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः
स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासः स्वाहा।

शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
 विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि
 देहि ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८२॥

[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
 स्वाहा॥ अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ आत्मा
 मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ अन्तरात्मा मे
 शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ परमात्मा मे शुद्ध्यन्तां
 ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥ क्षुधे स्वाहा॥ क्षुत्पिपासाय स्वाहा॥
 विविट्यै स्वाहा॥ ऋग्विधानाय स्वाहा॥ कृषौत्काय स्वाहा॥ क्षुत्पिपासामलं
 ज्येष्ठामलक्ष्मीर्नाशयाम्यहम्। अभूतिमसंमृद्धिं च सर्वान्निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा॥

अन्नमय-प्राणमय-मनोमय-विज्ञानमय-मानन्दमय-मात्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजा विपाप्मा भूयासुः स्वाहा॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑॥ वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑ स्वाहा॑॥ ध्रु॒वक्षि॑तये॒
स्वाहा॑॥ अ॒च्युत॑क्षि॒तये॑ स्वाहा॑॥ अ॒ग्नये॑ स्वि॒ष्टकृ॑ते स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अध॑र्माय॒
स्वाहा॑॥ अ॒द्भ्यः स्वाहा॑॥ ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः स्वाहा॑॥ गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑॥ अ॒वसाने॑भ्यः स्वाहा॑॥ अ॒वसान॑पतिभ्यः
स्वाहा॑॥ स॒र्वभू॑तेभ्यः स्वाहा॑॥ का॒र्माय॑ स्वाहा॑॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥ यदे॒जति॑ जग॑ति
यच्च॒ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने स्वाहा॑॥ पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑॥ अ॒न्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑॥८५॥

दि॒वे स्वाहा॑॥ सू॒र्याय॑ स्वाहा॑॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा॑॥ नक्ष॑त्रेभ्यः स्वाहा॑॥ इन्द्रा॑य॒
स्वाहा॑॥ बृ॒हस्प॑तये॒ स्वाहा॑॥ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णे स्वाहा॑॥ स्व॒धा पि॑तृभ्यः

स्वाहा॥ नमो रुद्राय पशुपतये स्वाहा॥८६॥

देवेभ्यः स्वाहा॥ पितृभ्यः स्वधाऽस्तु। भूतेभ्यो नमः। मनुष्येभ्यो हन्ता॥ प्रजापतये स्वाहा॥ परमेष्ठिने स्वाहा॥ यथा कूपः शतधारः सहस्रधारो अक्षितः। एवा मे अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम्। धनधान्ये स्वाहा॥ ये भूताः प्रचरन्ति दिवानक्तं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः। तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्रह्म। ओं तद्वायुः। ओं तदात्मा। ओं तत्सत्यम्। ओं तत्सर्वम्। ओं तत्पुरोर्नमः॥ अन्तश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः। त्वं तदाप आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्सुवरोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय॥
 अमृतोपस्तरणमसि॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां
 विशाप्रदाहाय। प्राणाय स्वाहा॥ श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो मां
 विशाप्रदाहाय। अपानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। व्यानाय स्वाहा॥ श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि। शिवो
 मां विशाप्रदाहाय। उदानाय स्वाहा॥ श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि।
 शिवो मां विशाप्रदाहाय। समानाय स्वाहा॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय।
 अमृतापिधानमसि॥८९॥

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धायां प्राणे निर्विश्यामृतं हुतम्। प्राणमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमपाने
निर्विश्यामृतं हुतम्। अपानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायां व्याने निर्विश्यामृतं हुतम्।
व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व। श्रद्धायांमुदाने निर्विश्यामृतं हुतम्। उदानमन्त्रेनाप्यायस्व।
श्रद्धायां समाने निर्विश्यामृतं हुतम्। समानमन्त्रेनाप्यायस्व॥१०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति
विश्वभुक्॥११॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मांसान्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्। बाहुवोर्बलम्।

ऊ॒रु॒वो॒रोजः॑ । अरि॑ष्टा॒ विश्वा॒न्यङ्गा॑नि त॒नूः । त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑
हि॒ंसीः॑ ॥ १२ ॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः॑ सु॒पर्णा॑ उ॒प से॒दुरि॒न्द्रं प्रि॒यमे॑धा॒ ऋष॑यो॒ नाध॑मानाः । अ॒पं ध्वा॒न्तमू॑र्णु॒हि
पू॒र्धि चक्षु॑र्मु॒मुग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑ऽव ब॒द्धान् ।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्रा॒णानां॑ ग्रन्थि॒रसि॑ रु॒द्रो मा॑ वि॒शान्त॑कः । तेना॒न्नेना॑प्याय॒स्व ॥ १३ ॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो॑ रु॒द्राय॑ वि॒ष्णवे॑ मृ॒त्युर्मे॑ पा॒हि ॥ १४ ॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन्स्परि । त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वम
नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १५ ॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिवेन मे सन्तिष्ठस्व स्योनेन मे सन्तिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन
मे सन्तिष्ठस्व यज्ञस्यर्धिमनु सन्तिष्ठस्वोप ते यज्ञ नम उप ते नम उप ते नमः ॥ १६ ॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सता हि
सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते । तप इति तपो नानशानात्परं यद्धि परं तपस्तदुर्ध्वं
तदुर्ध्वं तस्मात्तपसि रमन्ते । दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्तस्माद्दमे रमन्ते ।
शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते । दानमिति सर्वाणि भूतानि प्रशंसन्ति

दानान्नाति दुष्करं तस्माद्दाने रमन्ते । धर्म इति धर्मेण सर्वमिदं परिगृहीतं
 धर्मान्नाति दुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते । प्रजन् इति भूयांसस्तस्माद्भूयिष्ठाः
 प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय । इत्याहु तस्मादग्नय आधातव्या
 अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे
 रमन्ते । मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते । न्यास इति
 ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एतान्यवराणि परांसि न्यास
 एवात्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषत्॥१७॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमं
 वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि
 सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति । तपसा देवा
 देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दन् तपसा सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि

सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन
 ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धमः
 परमं वदन्ति । शमेन शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो
 भूतानां दुराधर्षञ्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति । दानं यज्ञानां
 वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपानुदन्त दानेन
 द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति । धर्मो
 विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति
 धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति । प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु
 प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितॄणामनृणो भवन्ति तदेव तस्यानृणं तस्मात् प्रजननं
 परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयीं विद्या । देवयानः पन्थां गार्हपत्य ऋक्पृथिवी
 रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः सामं सुवर्गो लोको
 बृहत्तस्मादग्नीन्परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं
 यज्ञक्रतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति ।

य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वं ग॒ता य॒ज्ञेनासुरा॑न॒पा॒नुद॑न्त य॒ज्ञेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा
 भ॑वन्ति य॒ज्ञे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्य॒ज्ञं प॑र॒मं व॑दन्ति । मान॒सं वै प्रा॑जाप॒त्यं प॒वित्रं
 मान॒सेन॑ मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मान॒सा ऋष॑यः प्र॒जा अ॑सृजन्त मान॒से स॒र्वं
 प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑न्मान॒सं प॑र॒मं व॑दन्ति । न्या॒स इ॒त्याहुर्मनी॑षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः
 क॒तमः स्व॑य॒म्भुः प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति॑ संव॒त्सरोऽसा॑वा॒दित्यो॑ य ए॒ष आ॑दित्ये
 पु॒रुषः॑ स प॑रमे॒ष्टी ब्र॑ह्मा॒त्मा । याभि॑रा॒दित्य॑स्तप॑ति र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑
 व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः॑ प्रजा॑यन्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्नेन॑
 प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं॑ बले॑न॒ तप॑स्तप॒सा श्र॑द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा मनी॑षया
 मनो॑ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृ॒तिः॒ स्मृत्या॑ स्मा॒रः॒ स्मारे॑ण
 वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नाऽऽत्मानं॑ वेदयति॑ तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त्
 प्रा॒णा भ॑वन्ति । भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॑ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयो॒निः स
 वा ए॒ष पु॒रुषः॑ पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒ सर्व॑मि॒दं प्रोतं॑ पृथि॒वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑

दिशंश्चावान्तरदिशाश्च स वै सर्वमिदं जगत्स च भूतं स भव्यं जिज्ञासकृत्
 ऋतजा रयिष्ठा । श्रद्धा सत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठाद्वात्वा तमेवं मनसा हृदा
 च भूयो न मृत्युमुपयाहि विद्वान्तस्मान्त्र्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो
 विभूरसि प्राणे त्वमसि सन्धाता । ब्रह्मन् त्वमसि विश्वधृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि
 वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयामगृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वा
 । महस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो
 महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ १८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्याऽऽत्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि
 बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता
 दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते
 सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो

यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या
 व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं
 दिनं सायं च तानि सर्वानानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च
 तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा । एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जंरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं
 गच्छत्यथ । यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति
 तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहे । तेजस्वि नावधीतमस्तु
 मा विद्विषावहे । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपकृप्तं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय आयथ्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः
प्रभानाभान्सम्भान्। ज्योतिष्माऽस्तेजस्वानातपऽस्तपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता विश्वरूपा
सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा
पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी। दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्संवेशनः सः शान्तः शान्तः। आभवन्प्रभवन्सम्भवन्सम्भूतो
भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं सऽस्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्। सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः

शुम्भ॑मानो वा॒मः। सु॒ता सु॒न्वती॑ प्रसु॒ता सू॒यमा॑नाऽभिषू॒यमा॑णा। पी॒तीं प्र॒पा सम्पा॑
तृप्ति॑स्त॒र्पय॑न्ती॥ २॥

का॒न्ता का॒म्या का॒मजा॑ताऽऽयु॑ष्मती॒ काम॑दु॒घा॥ अ॒भिशा॒स्ताऽनु॑मु॒न्ताऽऽनु॑न्दो
मोदः॑ प्र॒मोदः॑। आ॒साद॑यन्निषा॒दय॑न्त्स॒साद॑नः॒ स॒सन्नः॑ सु॒न्नः। आ॒भूर्वि॒भूः
प्र॒भूः श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं प॑वयिष्यन्पू॒तो मे॒ध्यः। यशो॑ यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो
जी॑विष्यन्त्स्वर्गो लो॒कः। सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। जय॑न्नभि॒जय॑न्त्सु॒-
द्रवि॑णो द्रवि॒णोदाः॑। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः॑ प्र॒मोदः॑॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः पि॒न्वमा॑नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वानि॒रा
स॒र्वौष॑धः स॒म्भ॒रो मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्लकाः॑ शि॒पिवि॑ष्ट॒काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो गमि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मे॒तर॑हि॒ क्षिप्र॑म॒जिर॑म्।
आ॒शुर्नि॑मेषः फ॒णो द्र॑वन्नति॒द्रवन्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र्ऋतुः॑ सूर्य॑ ऋ॒तुश्च॑न्द्रमा॑ ऋ॒तुः।

प्रजापतिः संवत्सरो महान्कः॥४॥

[१]

भूरग्निं च पृथिवीं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। स्वरादित्यं च दिवं च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। भूर्भुवः स्वश्चन्द्रमसं च दिशश्च मां च। त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमेव त्वां वैत्थ योऽसि सोऽसि। त्वमेव त्वामचैषीः। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावांश्चासि भूयांश्चास्यग्ने। यत्ते अग्ने न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि

सञ्चितश्चास्यग्ने। ए॒तावा॒ङ्श्चा॒सि भू॒याङ्श्चा॒स्यग्ने। मा ते॑ अ॒ग्ने च॒ येन॒ माऽति॑ च॒
येनाऽऽयुरावृ॑क्षि। सर्वे॑षां ज्योति॑षां ज्योति॑र्यद॒दावुदेति॑। तप॑सो जा॒तमनि॑भृष्ट॒मोजः॑।
तत्ते॒ ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दीदिहि। याव॑द्दे॒वाः।
याव॑दसा॑ति॒ सूर्यः॑। याव॑दु॒तापि॒ ब्रह्म॑॥६॥

[३]

स॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसीदु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑
व॒त्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पुच्छ॑म्।
श॒रदुत्तरः॑ प॒क्षः। हे॒म॒न्तो मध्य॑म्। पू॒र्वप॒क्षाश्चित॑यः। अ॒पर॒प॒क्षाः पुरी॑षम्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः। यस्यां॑ दि॒शि म॒हीय॑से।
ततो॑ नो॒ मह॑ आवा॑ह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॒ दिश॑ आवा॑हि। सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒विवा॑हि।
सर्वा॒ दिशो॑ऽनु॒संवा॑हि। चित्त्वा॒ चिति॑मापृ॑ण। अचि॑त्त्वा॒ चिति॑मापृ॑ण। चिद॑सि
समु॒द्रयो॑निः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावाँ। हिरण्यपक्षः शकुनो भुर्ण्युः। महान्सधस्थे ध्रुव
आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं
मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं
मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समंच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना
समंच। कामं प्रसारय। कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो नाम्।
रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः।
जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः। अग्निरिन्द्रो
बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे यशसा ससृजन्तु॥११॥

[६]

अस॑वे॒ स्वाहा॒ वस॑वे॒ स्वाहा॑। वि॒भु॑वे॒ स्वाहा॒ वि॒व॑स्वते॒ स्वाहा॑। अ॒भि॒भु॒वे॒
स्वाहा॑ऽधि॑पतये॒ स्वाहा॑। दि॒वां प॑तये॒ स्वाहा॑ऽह॑स्प॒त्याय॒ स्वाहा॑। चा॒क्षु॒ष्म॒त्याय॒
स्वाहा॑ ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॑। रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॑। स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे
स्वाहा॑। शू॒षा॑य॒ स्वाहा॒ सू॒र्या॑य॒ स्वाहा॑। च॒न्द्र॑म॒से स्वाहा॒ ज्योति॑षे॒ स्वाहा॑। स॒ऽस॒र्पा॑य॒
स्वाहा॑ क॒ल्या॑णा॒य स्वाहा॑। अ॒र्जु॑ना॒य स्वाहा॑॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय॒ गाय॑त। म॒ही न॒ धारा॑ऽत्य॒न्धो अ॑र्षति। अहि॑र॒ह
जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अ॒त्यो न॒ क्रीड॑न्न॒सर॒द्धृषा॒ हरि॑ः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि
मृ॒त्यवे॑ त्वा॒ जुष्टं॑ गृह्णामि। ए॒ष ते॒ योनि॑र्मृ॒त्यवे॑ त्वा। अ॒प॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्। अ॒पे॒तः
श॒पथं॑ जहि। अ॒धा नो॑ अ॒ग्न आ॑व॒ह। रा॒यस्पोष॑ः स॒हस्रि॑णम्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॑ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॒र्त्या॑य॒ हन्त॑वे। तान् य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑।
सर्वा॑न॒वय॑जामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑। तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्या॒मृत॑वतः। स्व॒गाकृ॑तस्य॒

मधु॑मतः। उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुर्य॒ज्ञानां॑ वाक्।
असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्यो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धिर अ॑क्रन्दयितरपान। असा॒वेहि॑।
अ॒ह॒स्तोस्त्वा॒ चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दाशो॒ मनः॑। असा॒वेहि॑। कवे॒ विप्र॑चित्ते श्रोत्रं।
असा॒वेहि॑॥१५॥

सु॒ह॒स्तः सु॑वा॒साः। शू॒षो ना॑मा॒स्य॒मृतो॒ मर्त्ये॑षु। तं त्वा॒ऽहं तथा॒ वेद॑। असा॒वेहि॑।
अ॒ग्नि॒र्मे वा॒चि श्रि॑तः। वा॒ग्धृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। वा॒युर्मे॑
प्रा॒णे श्रि॑तः॥१६॥

प्रा॒णो हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। सू॒र्यो मे॒ चक्षु॑षि श्रि॑तः।
चक्षु॑र॒हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। च॒न्द्रमा॑ मे॒ मन॑सि श्रि॑तः॥१७॥

मनो॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। दि॒शो मे॒ श्रोत्रे॑ श्रि॑ताः।
श्रोत्रं॑ हृद॑ये। हृद॑यं मयि॑। अ॒ह॒म॒मृते॑। अ॒मृतं॒ ब्रह्म॑णि। आ॒पो मे॒ रेत॑सि श्रि॑ताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी मे शरीरे श्रिता।
शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे
लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। इन्द्रो मे बलं श्रितः।
बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। ईशानो मे मन्यौ
श्रितः। मन्युर्हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मं आत्मनि
श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृतै। अमृतं ब्रह्मणि। पुनर्म आत्मा
पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्। वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः।
अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त। तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्।

तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्। तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्तुतः।
वि च हैवास्य तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो आहुः। सर्वेषु
यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि विद्यं मे पाप्मानमिति। अथ
हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्चं मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च
हैवास्यैते देवते पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य प्रजिघाय। परेहि। प्लक्षं
दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
मा प्राहैषीत्। वेत्थं सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरजसीति। कस्तद्यत्पुरोरजा इति। एष वाव स
पुरोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति।
सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयांन्भविष्यामि। यो मां सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषां सावित्रे संवदेत। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता संविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥२९॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञऋतवः। एष ऋतवः॥३०॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजंगाम। त९ हौचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति॥३१॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयत इति। विजहद्ध वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदां चकार॥३२॥

स ह ह९सो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। ह९सो ह वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद।

देवभा॒गो हं श्रोत॒र्षः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ५ ह॒ वागदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्वं॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॒वाच। कैषा॑ वागसीति।
अयम॒हं सा॒वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं॑ महो बिभ्र॒दिति॑। ए॒तावे॑ति ह
गौत॒मः। य॒ज्ञोप॒वीतं॑ कृ॒त्वाऽधो॑ निप॑पात। नमो॒ नम॒ इति॑॥३४॥

स हो॒वाच। मा भै॑षीर्गौतम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑। तस्मा॒द्ये के च॑ सावि॒त्रं
वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तं
वेद॑। श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑। आ॒दि॒त्य इति॒
त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दं श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं वेद॑। श्रि॒या
है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑ पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॑
विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं॑ न वेद॒ किमृ॑चा क॑रिष्यति। य इत्तद्विदुस्त॒ इमे समा॑सत॒
इति॑। न ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा न साम्नाऽ॒र्थोऽस्ति॑। यः सा॒वि॒त्रं वेद॑॥३६॥

तदेतत्परि यद्देवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वंमानं स्वर्गे लोक एति। विजहृद्विश्वा
 भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वंमानः स्वर्गे लोक एति। विजहृन्विश्वा
 भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह वै वा॑र्ष्णेयः। आदित्येन समाजंगाम। त
 होवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति।
 एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥३७॥

[९]

इयं वाव सुरघा॑। तस्या अग्निरेव सा॑रघं मधु॑। या ए॒ताः पू॑र्वपक्षापरपक्षयो
 रात्रयः॑। ता म॑धुकृतः। यान्यहानि॑। ते म॑धुवृषाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृतश्च
 मधुवृषा॑श्च वेद॑। कुर्वन्ति॑ हास्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। नास्ये॑ष्टापूर्तं ध॑यन्ति। अथ॒ यो न
 वेद॑॥३८॥

न हा॑स्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑ कुर्वन्ति। धय॑न्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह॒ वा अ॑होरा॒त्राणां॑
 नाम॒धेयानि॑ वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शां दृ॒ष्टेति॑।

ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्॒वप॒क्षस्या॑हो॒रात्रा॑णां॑ नाम॒धेया॑नि। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता सु॑न्व॒तीति॑।
 ए॒ताव॑नुवा॒काव॑परप॒क्षस्या॑हो॒रात्रा॑णां॑ नाम॒धेया॑नि। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑॥ ३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। चि॒त्रः के॒तुर्दा॑ता
 प्र॒दा॒ता सं॒वि॒ता प्र॑स॒वि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑म॒न्तेति॑। ए॒तेऽनु॒वा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि।
 न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वा अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च
 नाम॒धेया॑नि वेद॑। ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वि॒त्रं प॒वयि॑ष्यन्त्सह॑-
 स्वा॒न्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॑ण॒रजा॑ इति॑। ए॒तेऽनु॒वा॒का अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मासा॑नां च
 नाम॒धेया॑नि॥ ४०॥

ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै य॑ज्ञक्र॒तूनां॑ च॒र्तूनां॑ च
 सं॒व॒त्स॒रस्य॑ च नाम॒धेया॑नि वेद॑। न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ न॒र्तुषु॑ न सं॒व॒त्स॒र आ॒र्ति॑माच्छति।

अ॒ग्नि॒ष्टोम उ॒क्थ्यो॑ऽग्नि॒र्ऋतुः प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति। ए॒तेऽनु॒वा॒का य॑ज्ञ॒क्रतू॑नां
च॑र्तूनां च॑ संव॒त्सर॑स्य॒ च नाम॒धेया॑नि॥४१॥

न य॑ज्ञ॒क्रतु॑षु न॒र्तुषु॑ न संव॒त्सर॑ आ॒र्तिमा॑र्च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै
मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तान् वेद॑। न मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मिति।
ए॒ते वै मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। न मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्तेष्वार्ति॑मा॒र्च्छति॑। य ए॒वं वेद॑। अथो॒
यथा॑ क्षे॒त्रज्ञो॑ भू॒त्वाऽनु॑प्र॒विश्यान्न॑म॒त्ति॑। ए॒वमे॒वैतान्क्षे॑त्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॑प्र॒विश्यान्न॑म॒त्ति॑।
स ए॒तेषा॑मे॒व संलो॒कता॑ꣳ सायु॑ज्यम॒श्रुते॑। अप॑ पुन॒र्मृत्युं॑ ज॒यति॑। य ए॒वं वेद॑॥४२॥

[१०]

कश्चि॑द्ध॒ वा अ॒स्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑। अ॒यम॒हम॒स्मीति॑। कश्चि॑त्स्व॒
लो॒कं न प्र॑ति॒प्रजा॑नाति। अ॒ग्निमु॑ग्धो ह॒ैव धू॒मता॑न्तः। स्व॒ं लो॒कं न प्र॑ति॒प्रजा॑नाति।
अथ॒ यो ह॒ैवैतम॒ग्निꣳ सा॑वि॒त्रं वेद॑। स ए॒वास्माल्लो॒कात्प्रेत्य॑। आ॒त्मानं॑ वेद॑।
अ॒यम॒हम॒स्मीति॑॥४३॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॒जा॒नाति॑ । ए॒ष उ॑ वे॒वैनं॑ तथ्सा॒वि॒त्रः । स्व॒र्गं लो॒कम्भि॑व॒हति॑ ।
अ॒हो॒रा॒त्रैर्वा इ॒दं स॒युग्भिः॑ क्रि॒यते॑ । इ॒ति॒रा॒त्राया॑दीक्षिष॒त । इ॒ति॒रा॒त्राय॑
व्र॒तमु॒पा॒गु॒रिति॑ । तानि॒हाने॑वं वि॒दुषः॑ । अ॒मुष्मिँ॑लो॒के शे॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑ । धी॒तं ह॒व स
शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति । अथ॒ यो है॒वैत॒मग्निं॑ सा॒वि॒त्रं वेद॑ ॥ ४४ ॥

तस्य॑ है॒वाहो॑रा॒त्राणि॑ । अ॒मुष्मिँ॑लो॒के शे॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑ । अधी॑तं ह॒व स
शे॒वधि॑मनु॒ परै॑ति । भ॒रद्वा॑जो ह॒ त्रि॒भि॒रायु॑र्भिर्ब्र॒ह्म॒चर्य॑मु॒वास॑ । तं ह॒ जी॒र्णिः
स्थ॒वि॒रं श॒यान॑म् । इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच । भ॒रद्वा॑ज । यत्ते॑ चतु॒र्थमा॑यु॒र्दद्या॑म् । कि॒मे॒नेन॑
कुर्या॑ इति॑ । ब्र॒ह्म॒चर्य॑मे॒वैने॑न च॒रेय॑मिति॑ हो॒वाच॑ ॥ ४५ ॥

तं ह॒ त्री॒न्नि॒रि॒रूपा॑नवि॒ज्ञाता॑नि॒व दर्श॑यां च॒कार॑ । तेषा॑ है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिनाऽऽदे॑त्
स हो॑वाच । भ॒रद्वा॑जे॒त्याम॑त्र्यं । वेदा॒ वा ए॒ते । अ॒न॒न्ता वै वेदाः॑ । ए॒तद्वा
ए॒तैस्त्रि॑भि॒रायु॑र्भि॒रन्व॑वोच॒थाः । अथ॑ त॒ इत॑र॒दन॑नू॒क्तमे॒व । ए॒हीमं॑ वि॒द्धि । अ॒यं वै
सर्व॑वि॒द्येति॑ ॥ ४६ ॥

तस्मै हैतमग्निं सावित्रमुवाच। तं स विदित्वा। अमृतो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो ह वै भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तं ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लो॒कोऽसि स्व॒र्गोऽसि। अ॒न॒न्तोऽस्यपा॒रोऽसि। अक्षि॑तोऽस्यक्ष॒य्योऽसि। तप॑सः
प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता
विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वतया॑ऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द॥१॥

तपो॑ऽसि लो॒के श्रि॑तम्। तेज॑सः प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं
विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वतया॑ऽङ्गि॒र॒स्वद्ध्रु॒वा सी॑द॥२॥

तेजो॑ऽसि तप॑सि श्रि॑तम्। स॒मु॒द्रस्य॑ प्रति॒ष्ठा। त्वयी॑दम॒न्तः। विश्व॑ य॒क्षं विश्व॑ भू॒तं
विश्व॑ सु॒भूतम्। विश्व॑स्य भ॒र्तु विश्व॑स्य जनयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।

प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥३॥

समु॒द्रोऽसि तेज॑सि श्रि॒तः। अ॒पां प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं
विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्ता विश्व॑स्य जनयि॒ता। तं त्वोप॑दधे काम॒दुघ॑मक्षि॑तम्।
प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥४॥

आपः॑ स्थ समु॒द्रे श्रि॒ताः। पृथि॒व्याः प्र॑ति॒ष्ठा युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑
भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्यो विश्व॑स्य जनयि॒त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे काम॒दुघा॑
अक्षि॑ताः। प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥५॥

पृथि॒व्यस्य॑प्सु श्रि॒ता। अ॒ग्नेः प्र॑ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑
सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒र्त्री विश्व॑स्य जनयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे काम॒दुघा॑मक्षि॑ताम्।
प्रजाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ देवत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रुवा सीद॥६॥

अ॒ग्निर॑सि पृथि॒व्याः श्रि॒तः। अ॒न्तरि॑क्षस्य प्र॒तिष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। विश्वं॑ य॒क्षं

विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥७॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥८॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥९॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतया ऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ऽसि दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्रम॑सः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥११॥

च॒न्द्रमा॑ अस्यादि॒त्ये श्रि॒तः। नक्ष॑त्राणां प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे
का॒मदु॒घम॑क्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥१२॥

नक्ष॑त्राणि स्थ च॒न्द्रम॑सि श्रि॒तानि॑। सं॒व॒त्स॒रस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा यु॒ष्मासु॑। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं
य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तृणि॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑तृणि॑। तानि॑ व
उप॑दधे का॒मदु॒घान्य॑क्षि॒तानि॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१३॥

सं॒व॒त्स॒रो॑ऽसि नक्ष॑त्रेषु श्रि॒तः। ऋ॒तूनां॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं
वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं त्वोप॑दधे

कामदुधमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१५॥

मासाः स्थर्तषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१६॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयोः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुधानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१७॥

अ॒हो॒रा॒त्रे स्थाँ॑ऽर्ध॒मा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठे भव्य॑स्य प्र॒ति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒त्र्यो विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्र्यौ। ते
वा॒मुप॑दधे का॒मदु॒घे अक्षि॑ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१८॥

पौ॒र्ण॒मा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थाँ॑न्नदु॒घो यु॒ष्मासु॑। इ॒दम॑न्तः। विश्वं॑
य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒त्र्यो विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्र्यः। ता व
उप॑दधे का॒मदु॒घा अक्षि॑ताः। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥१९॥

रा॒डसि॑ बृ॒हती श्री॒रसी॑न्द्र॒पत्नी॑ ध॒र्मप॑त्नी। विश्वं॑ भू॒तम॑नुप्रभू॒ता। त्वयी॑दम॑न्तः।
विश्वं॑ य॒क्षं विश्वं॑ भू॒तं विश्वं॑ सुभू॒तम्। विश्व॑स्य भ॒त्री विश्व॑स्य ज॒नयि॑त्री। तां
त्वोप॑दधे का॒मदु॒घाम॑क्षि॒ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा
सी॑द॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां धामामृतम्।
अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥ २१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे। त्वं
वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्।
प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्। द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्।
चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्।
द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु
श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा
 ऐकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। ऐकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा ऐकविंशेषु
 श्रयध्वम्। ऐकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्।
 त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः
 षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्।
 अष्टाविंशा ऐकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। ऐकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा
 ऐकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। ऐकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिं-
 शेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवता। उत्तरवर्त्मान्
 उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो
 रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषंसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युमैर्वाजैर्भिरागतम्। राज्ञीं

वि॒राज्ञीं॑। स॒म्राज्ञीं॑ स्व॒राज्ञीं॑। अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः॑।
विश्वे॑ दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ स॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे॒ प्राव॑ता॒ वचः॑। व॒यं स्या॑म॒
पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं॑ तारिषः। ऊ॒र्जं नो॑
धेहि॑ द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॒थिवी॑पते। सोमं॑ वीरु॒धां पते॑। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते।
विष्णा॑वा॒शानां॑ पते। मि॒त्रं स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण धर्म॒णां पते॑॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॒शूनां॑ पते। इन्द्रो॑जसां॑ पते। बृह॑स्पते ब्रह्म॒णस्पते॑।
आ रु॒चा रो॒चेऽहं॑ स्व॒यम्। रु॒चा रुरु॑चे रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॑राभ॒रेह॑। तस्मिन्
यो॒नौ प्र॒ज॒नौ प्र॒जाये॑य। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त धाम॑ प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा
अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त यो॒नीरा॑पृ॒णस्वा घृ॒तेन॑। प्राची॑ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निं स॑

दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता॥२९॥

इन्द्रः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। प्रतीची दिक्। सोमो देवता॥ सोमः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उदीची दिक्। मित्रावरुणौ देवता॥ मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति॥३०॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॥ बृहस्पतिः स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्। अदितिर्देवता॥ अदितिः स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्त्समर्धयतु॥३१॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान। असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय। अहमसोऽपोऽशीय। वयः स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥३२॥

[५]

यत्तेऽचितं यदुचितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सश्चितश्चास्यग्ने। एतावाऽश्चासि भूयाऽश्चास्यग्ने। लोकं पृणच्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः। अस्मिन् योनावसीषदन्॥३३॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमऽश्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मं देवानां विशः। त्रिष्वा रोचने दिवः। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद। अग्ने देवाः इहाऽऽवह। जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः। अगन्म महा मनसा यविष्ठम्॥३४॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यश्चम। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निः होतारं परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः समानमित्। त्वां महो वृणते नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा

निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने मनुष्वदङ्गिरः॥३५॥

देवान्देवायते यज। अग्निर्हि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचर्षणिः। अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषः स्तोतृभ्य आभर। पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश। वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम्॥३६॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते। तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्। तत्पुच्छम्। यदुदङ्। स उत्तरः पक्षः॥३७॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो सम्पदेवास्य सा। स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो यजते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्॥३८॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं
लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तप्तो भाय्यात्॥३९॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च भाति। उरवो ह
वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते वरीयांसो लोकाः। ये
परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्।
अथ हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम्॥४०॥

अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने प्रत्यपेक्षते। एवमहोरात्रे
प्रत्यपेक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद॥४१॥

[७]

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒द॒सं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒ नाम॑ पु॒त्र आ॑स।
त॒५ हं कु॑मा॒र॒५ स॒न्तम्। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु श्र॒द्धाऽऽवि॑वेश। स हो॒वाच।
तत् कस्मै॒ मां दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒५ ह॒ परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑ त्वा
ददा॒मीति॑। त॒५ ह॒ स्मोत्थि॑तं वा॒ग॒भिर्व॑दति॥४२॥

गौत॑म कु॒मा॒रमि॑ति। स हो॒वाच। परे॑हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्। मृ॒त्यवे॑ वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑।
तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच। तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्।
स यदि॑ त्वा पृ॒च्छेत्। कु॑मा॒र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सी॒रिति॑। ति॒स्र इति॑ प्र॒तिब्रू॑तात्। किं
प्र॑थ॒मा॒५ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॒मिति॑। प॒शूऽस्त॒ इति॑। किं तृ॒तीया॒मिति॑। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम। तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑
पप्रच्छ। कु॑मा॒र॒ कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सी॒रिति॑। ति॒स्र इति॑ प्र॒त्युवा॑च॥४४॥

किं प्र॑थ॒मा॒५ रा॒त्रिमा॑श्ना इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॒मिति॑। प॒शूऽस्त॒

इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां तु इति। नमस्ते अस्तु भगव इति होवाच।
वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति। द्वितीयं वृणीष्वेति॥४५॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो
वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै
प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे प्रास्यत्। तदस्मा
अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्। भुञ्जतिप्रियतमम्। हृदयजं हि।
स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय

दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यंगृह्णात्॥४८॥

दक्षा॑य त्वा॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णामीति॑। सोऽदक्ष॑त् दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते
ह॒ वै दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं वेद॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वै तद्वि॒द्वाꣳसो॑ वाज॑श्रव॒सा
गोत॑माः। अप्य॑नू॒देश्या॑ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्णन्ति॑। उ॒भये॑न वयं दक्षि॑ष्याम॒ह ए॒व दक्षि॑णां
प्रति॑गृह्येति॑। तेऽदक्ष॑न्त॒ दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। दक्ष॑ते ह॒ वै दक्षि॑णां॒ प्रति॑गृह्य॑। य॒ एवं
वेद॑। प्र हान्यं॑ व्हीनाति॑॥४९॥

[८]

तꣳ है॒तमे॑कै पशु॑बन्ध॒ ए॒वोत्तर॑वेद्यां चि॒न्वते॑। उ॒त्तर॑वे॒दिसं॑मित॒ ए॒षोऽग्नि॑रिति॒
वद॑न्तः। तन्न॑ तथा॑ कुर्यात्। ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। स ए॒नं का॑मे॒न व्यृ॑द्धः।
का॑मे॒न व्य॑र्धयेत्। सौ॒म्ये वा॒वैन॑म॒ध्वरे चि॑न्वीत। यत्र॑ वा॒ भूयि॑ष्ठा॒ आहु॑तयो हूये॒रन्।
ए॒तम॒ग्निं का॑मे॒न सम॑र्धयति। स ए॒नं का॑मे॒न समृ॑द्धः॥५०॥

का॑मे॒न सम॑र्धयति। अथ॑ है॒नं पु॒रर्ष॑यः। उ॒त्तर॑वे॒द्यामे॒व स॒त्रियं॑मचि॒न्वत॑। ततो॑
वै तेऽवि॑न्दन्त॒ प्र॒जाम्। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कम॑जयन्। वि॒न्दत॑ ए॒व प्र॒जाम्। अ॒भि

स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमाध्नोत्। यामिदं वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृध्नोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वार्ष्णः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये॥५३॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्ये। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः॥५४॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं

प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद।
अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। अथ
हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरेवोपदधे। ततो वै सोऽभि स्वर्गं लोकमजयत्।
अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उं चैनमेवं वेद। स
यदीच्छेत्॥५६॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्यादुध्सर्पेत्। येयं
प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव
यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा
दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा
वेत्वाऽऽज्यस्य स्वाहेति सुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय।

चि॒ति॒कृ॒तिभि॑रभि॒मृ॒श्य॑। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। चत॑स्र ए॒ता आ॑हु॒तीर्जु॑होति।
त्वम॑ग्ने रु॒द्र इति॑ शतरु॒द्रीय॑स्य रू॒पम्। अ॒ग्नाविष्णू॑ इति॑ वसो॒र्धारा॑याः। अन्न॑पत॒
इत्य॑न्नहोमः। स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वा इति॑ विश्व॒प्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथ॑मामिष्ट॑कामुप॒दधा॑ति। इ॒मं तया॑ लोकमभिज॑यति। अथो॒ या अ॒स्मिँल्लो॒के
दे॒वताः॑। तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। यां द्वि॒तीया॑मुप॒दधा॑ति।
अ॒न्तरि॑क्ष॒लोकं॑ तया॒ऽभिज॑यति। अथो॒ या अ॒न्तरि॑क्ष॒लोके॑ दे॒वताः॑।
तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। यां तृ॒तीया॑मुप॒दधा॑ति। अ॒मुं तया॑
लो॒कम॒भिज॑यति॥५९॥

अथो॒ या अ॒मुष्मिँल्लो॒के॑ दे॒वताः॑। तासा॒ं सायु॑ज्यं स॒लोक॑तामाप्नोति। अथो॒
या अ॒मूरि॑तरा अ॒ष्टाद॑श। य ए॒वामी॑ उ॒रव॑श्च वरी॑यांसश्च लो॒काः। ताने॒व
ताभि॑र॒भिज॑यति॥ का॒म॒चारो॑ ह॒ वा अ॑स्यो॒रुषु॑ च॒ वरी॑यःसु च लो॒केषु॑ भवति।
यो॑ऽग्निं ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स॒ंवत्स॑रो वा अ॒ग्निर्ना॑चिके॒तः।

तस्य॑ वस॒न्तः शिरः॑ ॥६०॥

ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षा उत्त॑रः। श॒रत्पु॑च्छम्। मा॒साः क॑र्मका॒राः। अ॒हो॒रा॒त्रे
श॑तरु॒द्रीय॑म्। प॒र्जन्यो॑ वसो॒र्धारा॑। यथा॒ वै प॒र्जन्यः॑ सुवृ॑ष्टं वृ॒ष्ट्वा। प्र॒जाभ्यः॑
स॒र्वा॒न्का॒मा॒न्त्सम्पू॑रयति। ए॒वमे॒व स तस्य॑ स॒र्वा॒न्का॒मा॒न्त्सम्पू॑रयति। यो॑ऽग्निं
ना॑चि॒केतं चि॑नुते॥६१॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒ग्निर्ना॑चि॒केतः॑। तस्य॑ वस॒न्तः शिरः॑। ग्री॒ष्मो
दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षाः पु॑च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒म॒न्तो म॑ध्यम्। पूर्॒वप॒क्षाश्चि॑तयः।
अ॒पर॒प॒क्षाः पु॑रीषम्। अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ए॒ष वा॒व सो॑ऽग्नि॒रग्नि॑मयः पु॒नर्ण॑वः।
अ॒ग्नि॒मयो॑ ह॒ वै पु॑नर्ण॒वो भू॑त्वा। स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। यो॑ऽग्निं
ना॑चि॒केतं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम् तं काममग्रे। आशानां त्वा विश्वा आशाः। अनु
नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता
विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो
वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञ-
क्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण। पुरोक्षप्रिया इव हि
देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा आशाऽस्मि। मां
नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति।

स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॑डाशम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। आ॒शायै॑ च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै
च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्याऽऽशा॑ऽभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्या ह
वा अ॒स्याऽऽशा॑ भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ऽऽशायै॑ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥३॥

तं कामो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ कामे॑न॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॒ वै कामो॑ऽस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यः कामो॑ भविष्यति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्य॑सीति॑।
स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॑डाशम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। कामा॑य च॒रुम्। अ॒नु॒म॒त्यै
च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यः कामो॑ऽभवत्। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह
वा अ॒स्य॑ कामो॑ भवति। अ॒नु॒ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य
उ॑ चैन॒दे॒वं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॑होति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑। अ॒नु॒म॒त्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहे॑ति॥४॥

तं ब्रह्मा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते ब्रह्म॑णा वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै ब्रह्मा॑ऽस्मि। मां नु
य॑जस्व। अथ॑ ते ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॑ग्नये॒ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। ब्रह्म॑णे च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्।
ततो॑ वै तस्य॑ ब्रह्म॑ण्वान् य॒ज्ञोऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। ब्रह्म॑ण्वान् ह॒ वा
अ॑स्य य॒ज्ञो भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑
चैन॑दे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ ब्रह्म॑णे॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै
स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॑॥५॥

तं य॒ज्ञोऽब्रवी॑त्। प्रजा॑पते य॒ज्ञेन॑ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॑ वै य॒ज्ञोऽस्मि॑। मां नु
य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यो य॒ज्ञो भ॑विष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसी॑ति। स
ए॒तम॑ग्नये॒ कामा॑य पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। य॒ज्ञाय॑ च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्।
ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यो य॒ज्ञोऽभव॑त्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यो ह॒ वा अ॑स्य
य॒ज्ञो भ॑वति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॑दे॒वं
वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ य॒ज्ञाय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑

प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥६॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥७॥

तमग्निर्बलिमानंब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि बलिं हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानंस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिं हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अग्नये बलिमते चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै

तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा
 अस्मै भूतानि बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते।
 य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा।
 अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि। अहम् वा
 अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं
 लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति।
 य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
 स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा ए॒ताः स॒प्त स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। दि॒वःश्ये॑न॒योऽनु॑वित्तयो॒ नाम॑। आशा॑
 प्रथ॒मा९ र॑क्षति। कामो॑ द्वि॒तीया॑म्। ब्र॒ह्म तृ॒तीया॑म्। य॒ज्ञश्च॑तु॒र्थीम्। आपः॑ प॒ञ्चमी॑म्।
 अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान्ष्प॒ष्टीम्। अनु॑वित्तिः स॒प्तमी॑म्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति।
 का॒मचा॑रोऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑ज॒ते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
 तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ द॒द्यात्क्॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभार९ स॒मृद्धौ॑॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्रं आ॒यन्। तप॑सर॒षयः॑ स्व॒रन्व॑विन्दन्। तप॑सा
 स॒पत्नान्प्र॑णु॒दामा॑र॒तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति। प्र॒थम॑जं दे॒व९ ह॒विषा॑
 वि॒धेम। स्व॒यम्भु॑ ब्र॒ह्म पर॑मं तपो॒ यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑
 ह॒ यक्षं॑ प्र॒थम॑९ स॒म्ब॑भूव। श्र॒द्धया॑ दे॒वो दे॒वत्व॑म॒श्नुते॑। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
 दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमा॑गात्। का॒मव॑त्साऽमृ॒तं दु॒हाना॑। श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थम॒जा
 ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑। ता९ श्र॒द्धा९ ह॒विषा॑ य॒जामहे॑। सा

नो॑ लो॒कम॒मृतं॑ दधातु। ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी। आगा॑त्स॒त्यꣳ ह॒विरि॒दं
जु॒षा॒णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम ह॒विषा॑ घृतेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्रति॒ष्ठोर्व॑न्तरि॒क्षम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं
च॒ सर्वे॑। तत्स॒त्यम॑र्च॒दुप॑ य॒ज्ञं न॒ आगा॑त्। ब्रह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्। मन॑सो व॒शे
सर्व॑मिदं ब॒भूव। नान्य॑स्य॒ मनो॑ व॒शम॑न्वि॒याय। भी॒ष्मो हि दे॒वः सह॑सुः स॒हीयान्।
स नो॑ जुषा॒ण उप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। आकू॑तीना॒मधि॑पतिं॒ चेत॑सां च॥१३॥

स॒ङ्कल्प॑जूतिं दे॒वं वि॑प॒श्चिम्। मनो॑ राजा॒नमि॒ह वर्ध॑यन्तः। उ॒प॒ह॒वेऽस्य॑
सु॒म॒तौ स्या॑म। च॒रणं प॒वित्रं॑ वि॒त॒तं पुरा॑णम्। येन॑ पू॒तस्तर॑ति दुष्कृ॒तानि॑। तेन॑
प॒वित्रे॑ण शु॒द्धेन॑ पू॒ताः। अति॑ पा॒प्मान॑मरा॒तिं तरे॑म। लो॒कस्य॑ द्वा॒रम॑र्चि॒मत्प॒वित्र॑म्।
ज्योति॑ष्म॒द्भाज॑मानं॒ मह॑स्वत्। अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑ बहु॒धा दोह॑मानम्। च॒रणं नो॑ लो॒के
सु॒धि॒तां दधातु॑। अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः॑। अनु॑ नोऽद्यानु॑मति॒रन्वि॑दनु॒मते॑ त्वम्। ह॒व्य॒वाह॑ꣳ
स्वि॑ष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते
 स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्।
 तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्।
 तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते पुरोक्षेण।
 पुरोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु
 यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनुं स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमृष्टाकपालं निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्यं तपोऽभवत्। अनुं स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति।
 अनुं स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

त३ श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र
 जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

त३ सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां
 नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै
 तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं
 भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद।
 सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै मनो॑ऽस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा अ॑स्य॒ मनो॑ भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑
जुहोति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ मन॑से॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्वर्गाय॑
लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चर॑णेन॒ वै श्राम्य॑सि। अ॒हमु॒ वै चर॑णमस्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒थ्स्यसीति॑। स
ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्य९ ह॒ वा अ॑स्य॒ चर॑णं भवति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑

जुहोति। अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ चरणाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑।
स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥२०॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ द्वारः॑। अ॒पा॒घा अनु॑वित्तयो॒ नाम॑।
तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्र॒द्धा द्वि॒तीया॑म्। स॒त्यं तृ॒तीया॑म्। मन॑श्चतु॒र्थीम्। चरणं॑
पञ्च॒मीम्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य
ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्वि॒ष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां द॑द्यात्क्॒सं
च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र॑ समृ॒द्धौ॥२१॥

[४]

ब्रह्म॒ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑य॒ज्ञो निर्मि॑तः। नैन॑ श॒प्तम्।
नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑।
अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै दि॒शः क॑ल्पन्ते। वा॒चस्प॑तिर्हो॒ता द॑शहोतृणाम्।
पृथि॒वी हो॒ता चतु॑र्होतृणाम्॥२२॥

अ॒ग्निर्होता॒ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घोता॒ षड्भो॑तृणाम्। म॒हाह॑वि॒रहोता॑ स॒प्तहो॑तृणाम्।
ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दि॒शः
कल्प॑न्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑
लो॒कस्या॑ञ्ज॒साऽय॑निः स्मृतिः॥२३॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒च्छदि॑र्द॒र्शे याव॑न्त॒रस॑म्। स्व॒रेति॑। अ॒न॒प॒ब्रवः॑ स॒र्वमा॑युरेति।
वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑ गौ॒प॒त्यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी भ॑वति। ए॒तान् योऽध्यै॑ति।
स्पृ॒णोत्या॒त्मान॑म्। प्र॒जां पि॒तृन्। ए॒तान् वा अ॑रु॒ण औ॑पवे॒शिर्वि॑दां च॒कार॥२४॥

ए॒तैर॑धिवा॒दम॑पा॒जय॑त्। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मान॑म्। स्व॒र्ययो॑। ए॒तान्योऽध्यै॑ति।
अ॒धिवा॑दं ज॒यति॑। अथो॒ विश्वं॑ पा॒प्मान॑म्। स्व॒रेति॑। ए॒तैर॑ग्निं चि॒न्वीत॑ स्व॒र्गका॑मः।
ए॒तैरा॑युष्कामः। प्र॒जाप॑शुका॒मो वा॥२५॥

पु॒रस्ता॒द्वश॑होता॒रमु॑द॒श्चमु॑प॒दधा॑ति यावत्प॒दम्। हृद॑यं यजु॑षी॒ पत्न्यौ॑ च।
दक्षि॑ण॒तः प्रा॒ञ्चं चतु॑र्होता॒रम्। प॒श्चादु॑द॒श्चं पञ्च॑होता॒रम्। उ॒त्तर॑तः प्रा॒ञ्चं९

षड्ढोतारम्। उपरिष्टात्प्राञ्च॑ सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि॑ पत्यञ्च। यथावकाशं॑ ग्रहान्। यथावकाशं॑ प्रतिग्रहल्लोकं॑ पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदेवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः। एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानंहीनेन। अथो सूत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसंमितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि

वयाँसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पष्ठौहीं त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयाँसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैनं सोमपीथो नमति। एते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्वक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य वृञ्जीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपरुषा सम्मितम्। तेजो

हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्।
सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण
वा एष व्यध्यते। योऽग्निं चिनुते॥३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
एतासामेव देवतानां सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते॥३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑
काम॒दुघां॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॒ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गिर॒स्वद्ध्रु॑वा सीद। सर्वाः॑
स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒सवो॑
भूमेः॑॥३५॥

सङ्ख्याता देवमायया। सर्वास्ताः। यावन्त ऊषाः पशूनाम्। पृथिव्यां पुष्टिर्हिताः।

सर्वास्ताः। याव॑तीः सि॒क॑ताः सर्वाः॑। अ॒फ॒स्व॑न्तश्च॒ याः श्रि॒ताः। सर्वास्ताः। याव॑तीः
शर्करा॑ धृत्यै॑। अ॒स्यां पृ॒थि॒व्यामधि॑॥३६॥

सर्वास्ताः। याव॑न्तोऽश्मा॑नोऽस्यां पृ॒थि॒व्याम्। प्र॒ति॒ष्ठासु॑ प्र॒ति॒ष्ठिताः॑। सर्वास्ताः।
याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्ठिताः॑ पृ॒थि॒वीमनु॑। सर्वास्ताः। याव॑तीरोष॑धीः सर्वाः॑।
वि॒ष्ठिताः॑ पृ॒थि॒वीमनु॑। सर्वास्ताः॥३७॥

याव॑न्तो वन॒स्पत॑यः। अ॒स्यां पृ॒थि॒व्यामधि॑। सर्वास्ताः। याव॑न्तो ग्राम्याः प॒शवः॑
सर्वे॑। आ॒र॒ण्याश्च॑ ये। सर्वास्ताः। ये द्वि॒पाद॑श्चतु॒ष्पादः॑। अ॒पादं॑ उदरस॒र्पिणः॑।
सर्वास्ताः। याव॑दाञ्जनमुच्यते॑॥३८॥

दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्। सर्वास्ताः। याव॑त्कृष्णाय॑स॒ः सर्व॑म्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्।
सर्वास्ताः। याव॑ल्लोहाय॑स॒ः सर्व॑म्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्व॑ः॒ सीस॑ः॒
सर्व॑ त्रपु॑। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्॥३९॥

सर्वास्ताः। सर्व॑ः॒ हि॒र॑ण्यः॒ रज॑तम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्व॑ः॒

सुव॑र्णं॒५ ह॑रितम्। दे॒व॒त्रा यच्च॑ मा॒नुष॑म्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑
दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४०॥

[६]

सर्वा॑ दि॒शो दि॒क्षु। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑
काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒न्तरि॑क्षं
च॒ के॒वल॑म्। यच्चा॒स्मिन्न॑न्तरा॒हित॑म्। सर्वा॑स्ताः। आ॒न्तरि॑क्ष्यंश्च॒ याः प्र॒जाः॥४१॥

ग॒न्ध॒र्वा॒प्स॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लिलान्। अ॒न्तरि॑क्षे प्र॒ति॑ष्ठितान्।
सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नु॒दा॒रान्त्स॑लिलान्। स्था॒वराः प्रो॒ष्या॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑ धु॒निः५
सर्वा॑न्ध्व॒ः५ सान्। हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑॥४२॥

सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑न्मरी॑चीन् वित॑तान्। नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑
वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्ध्व॒स्तनयि॑तून्। हा॒दुनी॑र्यच्च॑ शी॒यते॑। सर्वा॑स्ताः। सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑।
सर्व॑म॒प्सुच॑रं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः।
 ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
 यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निं सूर्यं चन्द्रम्। मित्रं वरुणं भगम्।
 सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद॥४५॥

[७]

सर्वान्दिवं सर्वान्देवान्दिवि। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
 सीद। यावतीस्तारकाः सर्वाः। वितता रोचने दिवि। सर्वास्ताः। ऋचो यजूंषि
 सामानि॥४६॥

अथर्वाङ्गिरसंश्च ये। सर्वास्ताः। इतिहासपुराणं च। सर्पदेवजनाश्च ये। सर्वास्ताः।

ये च लो॒का ये चा॑लो॒काः। अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठितम्। सर्वा॒स्ताः। यच्च॒ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्र॒ह्म।
अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒ति॑ष्ठितम्॥४७॥

सर्वा॒स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॒णि। अ॒र्धमा॒सांश्च॒ केव॑लान्। सर्वा॒स्ताः।
सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। स॒व॒त्स॒रं च॒ केव॑लम्। सर्वा॒स्ताः। सर्वं॑ भू॒तं॒ सर्वं॑
भव्य॑म्। यच्चा॒तोऽधि॑भविष्यति। सर्वा॒स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे।
तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्रा॒चीं मह॑ती दि॒गु॑च्यते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्। अथ॑र्व॒णामङ्गि॑रसां
प्र॒ती॒चीं। साम्ना॒मुदी॑ची मह॑ती दि॒गु॑च्यते। ऋ॒ग्भिः पू॒र्वा॒ह्ने दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे
ति॒ष्ठति॒ मध्ये॒ अह॑ः। सा॒मवे॑देना॒स्तम॑ये मही॑यते। वेदै॑रशू॒न्यस्त्रि॑भिरे॒ति सूर्यः॑।
ऋ॒ग्भ्यो जा॒तां॒ सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॑र्याजु॒षी है॒व शश्व॑त्॥४९॥

सर्वं॑ तेजः॑ साम॒रूप्यं॑ हं शश्व॑त्। सर्वं॑ हे॒दं ब्रह्म॑णा है॒व सृ॑ष्टम्। ऋ॒ग्भ्यो जा॒तं

वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्। सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः।
पूर्वे पूर्वभ्यो वच एतदूचुः। आदर्शमग्निं चिन्वानाः। पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं
वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्रमासत॥५०॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह होतैषामासीत्।
यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं परिवत्सरान्। भूतं ह
प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्। प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं
सिषासताम्॥५१॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः। सदस्या
ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्। अशंसद्ब्रह्मणस्तेजः।
अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसत॥५२॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्वाव्णः। यद्विश्वसृज
आसत। अपंचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषी सत्यम्।

श्रद्धा हैवायंजथ्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्गुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः सुब्रह्मण्याऽऽसीत्।
छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे
पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्धाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य
गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण
पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः सम्पराये।
एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पञ्चपञ्चाशतस्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः।
पञ्चपञ्चाशत एकविंशाः। विश्वसृजाः सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृजं

इ॒दं वि॒श्व॑म॒सृ॒जन्त॑। यद्वि॒श्व॑म॒सृ॒जन्त॑। तस्मा॑द्वि॒श्व॑सृ॒जः॑। वि॒श्व॑मे॒नान॒नु प्र॒जाय॑ते।
 ब्र॒ह्म॑णः सायु॑ज्य॒ः स॒लो॒कता॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्। सा॒र्ष्टि॑ता॒ः
 स॒मा॒न॒लो॒कता॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये चै॒न॒त्प्रा॑हुः। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्रा॑हुः॥५६॥ ॐ॥

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥

